

GAGAUZ DİLİ

Людмила Великсар, Надія Курогло,
Анатолій Мілков, Іван Кіор

ГАГАУЗЬКА МОВА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Lüdmila Veliksar, Nadejda Kuroglo,
Anatoliy Milkov, İvan Kior

GAGAUZ DİLİ

Cümnä orta üüretmäk kurumnarı için 9-cu klasa
deyni üürenmäk kiyadı

Львів
Видавництво «Світ»
2026

УДК 811.512.165:373.5.016(07)

В 12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Гагаузька мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Мілков А.М., Кіор І.Ф.)

Інтерактивний електронний додаток до підручника
розміщено за посиланням [https://lms.e-school.net.ua/courses/course-
v1:UIED+9thGagauzMov01+2025/course/](https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+9thGagauzMov01+2025/course/)
або QR-кодом

В 12 Гагаузька мова : підруч. для 9 кл. закл. заг.
серед. осв. / Л. Г. Веліксар, Н. І. Курогло, А. М. Мілков,
І. Ф. Кіор. – Львів : Світ, 2026. – 240 с. : іл.
ISBN 978-966-914-488-1

УДК 811.512.165:373.5.016(07)

ISBN 978-966-914-488-1

© Веліксар Л. Г., Курогло Н. І.,
Мілков А. М., Кіор І. Ф., 2026
© Видавництво «Світ», оформлення,
2026

SAYGILI DOKUZUNCU KLASIN ÜÜRENİCİLERİ!

Teklif ederiz sizi en meraklı hem en büyük gezinin yolcaazlarına, – dilinin bölümünâ, angısının adı – sintaksis.

İlerdâ – eni açmaklar hem tanışmaklar katlı cümlelerin türlü çeşitlerinnân. Sizdâ, bizim paalı dostlarımız, olacek taa bir kolaylık – ilerletmää becermek-lerinizi baalantılı sözleşmektâ. Üürenmenizini başaracınız tekrarmaklarlan te o materialı, angısınnan tanıştınız 5–9-cu klaslarda.

Herbir paragrafta var işlär aaraştırmak karakterindâ. Onuştan onnarı yaparkana, siz çoyunu çözeceğiniz kendibaşına.

Bu yıl üüreneceğiniz taa derindân katlı cümlelerin çeşitlerini: dallı katlı cümleyi, dalsız katlı cümleleri, baalayıcısız katlı cümleleri, cümleleri türlü baalantıylan; cümleleri doorudan sözlân, dialoglan, kıynaş sözlân. Düzeceğiniz bölâ çeşitlerdâ cümlâ türlü shemalara görâ, yazacınız meraklı yaratmalar türlü-türlü temalara, annadacınız kendi bakışınızı oluşlara, okuyup annatmaları, angıları var kiyatta.

Üürenelim gagauz dilimizi, ana dilimizi!

Seviniz hem sayınız onu! Ko o toplasın hepsimizi, ko birliktâ hem dostça yaşayalım bütün dünnein milletlerinnân!

İi saatta, saygılı dostlarımız!

Avtorlar

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ (ANNAŞILMIŞ NIŞANNAR)

– домашне завдання
evdeki iş

– словничок
sözlük

– робота в групах
iş gruplarda

– робота за варіантами
iş variantlara görâ

– творче завдання
yaratma işi

– складні випадки правопису
dooruyazılmanın zor durumnarı

§ 1. GAGAUZ DİLİN MAANASI HALKIN YAŞAMASINDA ЗНАЧЕННЯ ГАГАУЗЬКОЇ МОВИ В ЖИТТІ НАРОДУ

1. Okuyun teksti. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.

BÄN KISMETLİYİM

Bän gagauzum. Bän – bir küçük milletin oolum. Nekadar yaşayacam, tarafımı, halkımı, dilimi, istoriyamı sevecäm hem ilerletmää çalışacam!

Bän kismetliyim, ani duudum bu ayozlu erdä, angısının adı Bucak. Bän kismetliyim, ani bän bu geniş ürekli hem girgin halkın birisiyim! Bän kismetliyim, ani bän bu uslu hem kızgın, çalışkan hem serbest gagauzların oolum!

Nicä herbir kuşcaazın var kendi türküsü, ölä dä herbir halkın var kendi dili – en gözäl, en paalı onun canına. Bizim ana dilimiz – gagauz dili, angısı kaldı dedelerimizdän, çekiler türk aylesinä.

Benim tarafımda türlü dillär var, çünkü burada çok milletlär yaşêêrlar; onuştan Ukrainanın yaşayannarı lafederlär türlü dillerdä.

Biz şkolada üüreneriz ukrain, gagauz hem ingiliz dillerini – kolay olsun annaşmaa başka milletlärän.

Gagauzlar çoyu lafederlär biri-birinnän ana dilindä. Hepsi dillär, angıları var bizim taraflarda, – gözäl, melodiyalı, sıralı, yalpak, kıvrak.

Şindiki zamanda, açan dillär karışêrlar, hem kulturalar karşı gelerlär, ii bilmää çok dil. Çok dil bilmää hem lafetmää – bu bir önemni hem faydalı iş, çünkü türlü kulturadan hem erlerdän insannarın ilişikliini kolaylaştırêr.

Üürenin, bilin kulturamızı, adetlerimizi unutmayın, ilerledin, neredä dä yaşamasanız!

2. Tanışın aşaadaki informaŋıyaylan, deneyin kendinizi jurnalist zanaatında, sava- şın düzmää reportaj küüyünüzün, kasabanızın bir görünnü erindän, almaa intervyu anılmış insannardan yada yazmaa onnar için statya.

Büünkü gündä gagauzları var nicä karşı etmää dünneyn herbir parça-cında. Onnar yabancı erdä dä göstererlär kendi becermekliini, ustalını, evcimanlını. Ukrainada taa çoyu gagauzlar yaşêêrlar Odesa hem Zaporozjya bölgelerindä. Odesa bölgesindä gagauz küüleri bulunêrlar Bolgrad dolayında: Vinogradovka (Kurçu küüyü), Kubey, Aleksandrovka (Satılık-Hacı), Dimitrovka; İzmail dolayında: Eski Troyan, Kotlovina (Bolboka) küüleri.

Herbirin bu küülerin var kendi görünnü, anılma erleri, angıları seçiler nicä bir vizit kartası.

Aleksandrovkanın o – karı manastırı, angısı sayılêr Bucak kırların en gercik bir boncuu; zapovednik (Kurtma daayı); çösmä; anmak taşı Afganistan cengini geçirân askercilerä; küü kenarında – iilmäk-dua kurçası.

Dimitrovkada o – anmak taşları küüyün kurucusuna D.Vatikiotiya hem anılmış doktoruna – N.V.Marangoza; büst küüyün kahramanına F.I.Kurogluya.

Kurçuda o – çösmä «Geçirt susuzluunu İsuslan», angısı ilk karşılêr yolcuu, küüyä saptıynan, hem stella «Hoş geldiniz!»; küüyün Kultura evindä – bölgä gagauz kultura merkezi, neredä toplu unikal eksponatlar, kiyatlar gagauz dilindä halkımızın tarihindän evelki zamannarından büünkü günnerinädän. Hemda Kurçudan açılêr Yalpu deresinin en gerçik görümü.

Kubey anılêr dendroparkınan, angısı bulunêr Kubey hem Çiysiy küüy-lerin sınırında, kaplêr 55 hektar. Parkta var 120-dän zeedä aac hem gümä soylarından büümnär, onnarı getirdilär burayı Odestän, Yaltadan, Umandän. Kuruldu dendropark 1971 yılda. Kubeydä bulunêr Bolgrad dolayın en üüsek eri, neredän görüner açık havada Karpat bayırları.

Eski Troyanın o – Kurgan mezarlı (bizim eranın I-IV asirleri), bulunêr o küüyün poyraz tarafında; Ayoç Troița klisesi (1912 yıldan)

Kotlovinanın (Bolboka) o – Şan Aleyası; küüyün ortalık erindä –Svâto-Uspenskiy hram Presvâtoy Bogorodiți; pläj-kemping «Bolboka» hem musaafirlik atmosferası küüdä.

Gagauz küülerimiz anılêrlar diil sade görümnü, gözâl erlerinnän, ama anılmış, şannı insannarınnan da. Aleksandrovkadan çıktılar: K.K.Vasilioglu – yazıcı, şairci; Emelyan Stoykov – jurnalist; Draganov B. H. – akademik energetika tarafından Ukrainada; Kırmızı Manol – tolmaç, düzdü sözlüü gagauz-türk-romın dillerindä 35000 laflan; V. Zanfiraki – Ukrain resimcisi, talanlı portret hem keramika yaratmasında. Dimitrovkadan – S.S. Kuroglu – gagauz şairi, yazıcısı, etnografi, istoriya bilim doktoru.; Tudora Arnaut – gagauz yazıcısı, şairi, çeviricisi hem bilgicisi. Kurçudan o – S.S. Bulgar – istoriya bilim doktoru hem gagauz yazıcısı; Karakaş İ.İ. – Odesa ürist akademiyanın profesoru; Turçin N.İ. – Ukrainanın şannı doktoru, profesör, medik bilimin doktoru; Valentina Bucilova – gagauz şayiri, yazıcısı, çeviricisi; Tina Sürma – gagauz şayiri, yazıcısı. Kubeydän – Vitaliy Boşkov – gagauz yazıcısı çeviricisi; Miron Dermenci – yazıcı, Ivan Kior – yazıcı, şayirci, çevirici. Eski Troyandan – Zinaida Ivanova – yazıcı, türkücü. Balbokadan – V.İ. Çernov – Ukrainanın şannı resimcisi, A.D. Mitiglo – gagauz türkücüsü, çıktı finala «Türkvideniya – 2015» ukraina gagauzlarından; V.Uzunov – fabula yazıcısı gagauz dilindä.

Bu sıra bitmeer bu insannarın adlarinnän, onnarın izlerinnän, angılarını braktılar yada hep taa brakêrlar halkımızın tarihindä. Bu sraya girer herbir kişi, kım yaşêr gagauz küülerindä. Herbiri halkımıza paalı, şannı.

➤ Angı meraklı gözâl erlerä vardır gittiiniz?

➤ Annadın kendi aklına getirmeklerinizi, sıradan cuvap edin soruşa.

ayozlu, büülü – чарівний, чудовий, тут – святий
cömert, bol ürekli – щедрий
özenmää, hızlanmaa, neetlenmää – поставити перед собою мету

3. Okuyun S. S. Kuroglunun şiirini. Cuvap edin soruşa: neçin avtor sayer kendeni kismetli?

KISMETLİYİM

Meyvalık – kırım donaa doz-dolay gerim.
Kismetliyim, var anam – duumakı erim!
Kuş sesi doldu sabaa, eşerdi daalık.
Kismetliyim, var bobam – Vatanım paalı!
Küü üstü – gökün kuşaa, gerçekli sevim.
Kismetliyim, var uşaa, ocaklı evim!
Gündendicik sap-sarı aulda açar.
Kismetliyim, var karım, senseläm da var!
Sevinmeliin yok dibi, gün canda duuar,
Korumaa da var kimi, koruyan da var.

gerim – вид
gerçekli – правдоподібний
ocaklı – рідна хата

4. Okuyın söyleyişleri. Annadın aazdan, nicä siz annêêrsınız onnarın maanasını. Söläyin ukrain dilindä onnarın maanasını.

1. Sofra gözellii – tuz ekmek. Halkın gözellii – onun kulturası.
2. Halkın gözellii – adetlerdä.
3. Mamuyu acılayan, dili kurusun birdän.

4. Kuşlar belli uçmakta, insannar da dostlukta.
5. Eski dost, nicâ kardaş.
6. Bilgi adamın gözlerini açêr.
7. Nekadar üürenecân – okadar da bilecân.
8. Edi kerâ ölçecân – birkerâ yanılmaycan.
9. Erin gözellii – güneş, adamın da – sade iş.
10. İsteyân – yapêr, aarayan – bulêr.
11. Herbir arı bal yapmaz.
12. Aalemâ kuyu kazma – kendin düşärsin oray.
13. Fena laf adamın üreeni yaralêêr, ama sevda – ilaqlêêr.
14. Sevdanın üzü gözâl, sevdaya açêr güllär.
15. Neredä paklık – orada saalık.
16. Karımcadan örnek al – kışa yazdan hazırlan.
17. Sıyırcıklar geldilär – ilkyazı getirdilär.
18. Turnalar gitti kırdan – lüzgär esti poyrazdan.
19. Alatlama dilinnän, taa ii alatla elinnän.

(K. K. Vasiliogluya görä)

5. Okuyunuz anılmış ukrain adamnarın deycilerini. Bölününüz dört grupa, ayırarak onnarı temaya: dilin soşial harakteri; 2) dilin kulturasi; 3) halk – dilin ustası; 4) artistik lafin rolü insanın yaşamasında.

1. Людям потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бентежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум (*О. Гончар*).
2. За допомогою слова ми проникаємо в думки й почуття, які хвилювали людей за тисячоліття до нас (*І. Вихованець*).
3. Уклін чолом народу, що рідну мову нам зберіг. Зберіг в таку страшну негоду, коли він сам стоять не міг (*Олександр Олесь*).
4. Важко собі навіть уявити, яким вузьким був би сьогодні наш кругозір, якби людина не залишала відбиток своєї душі в літературі (*Р. Тагор*).
5. Поети – це біографи народу, а в нього біографія тяжка (*Л. Костенко*).
6. Протягом століть, відбираючи по словечку, по зернятку, геній народу витворив і передав нам у спадок, у вічне користування неосяжне, розкішне у своїй красі й блиску розуму лінгвістичне багатство: майте, гордіться, не будьте німі! (*О. Гончар*).
7. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організування (*І. Огієнко*).
8. Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема (*В. Сосюра*).
9. Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати усе враження (*А. Міцкевич*).
10. Мова нерозривно пов'язана із суспільством, і суспільство здійснює всебічний і різноманітний вплив на її розвиток (*Л. Масенко*).
11. Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем... (*О. Гончар*).

- 6. Okuyun teksti «Laf». Pay olup iki grupaya, açıklayın temaları:**
I grupa – İi lafın rolü insanın yaşamasında;
II grupa – «Acı» lafın rolü insanın yaşamasında.

LAF

Laf – o büyük bir instrument. Lafın biri var nicä insanı toplansın da, çil gibi daatsın da. Başka bir laf – var nicä onnarı ayırsın da, dostlaştırsın da. Laf var nicä izmet etsin sevdalaa da, ama var nicä izmet etsin duşmannaa da.

Tatlı laf – var nicä aar hastayı döşektän kaldırsın. Ama acı laf saa adamı da olur mezarlaa götürsün.

Halkım, paalı dostlarım! Kullanın herbir lafı düşünüp tä. Hızlanmayın adamın üstünä o laflarlan, nicä kılçılan. Unutmayın: tatlı laf var nicä kâr yılanı da kendi deliindän çıkarsın. Kullanın lafları düşünecli: nicä doktor ilacı kullanêr, adamın hastalına görä.

- 7. Düzün yaratma-miniaturä «Gagauz dilin maanası benim yaşamamda».**

§ 2. TEKRARLAMAK. SADƏ CÜMLƏ. BİRBAŞPAYLI NEM İKİBAŞPAYLI CÜMLELƏR ПОВТОРЕННЯ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. РЕЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНІ ТА ДВОСКЛАДНІ

- 1. Okuyun teksti. Belli edin onun temasını, stilini, öz fikirini, söz tipini. Annadın onun içindeliini doludan. Kurun bu masala ad. Argumentləyin neçin o masal?**

Yapmış Allaa adamı, yapıştırmış onu kildən. Hepsi olmuştu nicə halizdän. Kalmıştı sade bir parça kil.

Sorêr adama:

– Ne sana bundan yapayım?

Bakmış kendi-kendinə adam: ellär bacaklar var, kafa da erindä. Ne taa läözüm ?

– Yapıştır bana, – deer, – kismet. Kalanı, bana geler, bendä var.

– Te sana senin kismetin, – demiş Gök Padişaaı, da uzaltmış adama bir parça diiyilmemiş kil, – angısından, ne isteersin, onu da yap.

Adam almış kili, çevirmiş ellerindä onu. Sallamış kafasını:

– E-e, sän islää çıkartmışın...

kil – глина

- Düzün bu masala çıxış. Yazın tefterlerinizä 5-inci işi; argumentləyin, nesoy durğuçluk nişannarı koyulêr dialog yazarkana?
- 2. Aşaadaki teksti «Çalışkan yardımcıları» okuyup, annadın onun içindeliini. Açık-layın tekstin stilini. Düzünüz beş-altı soruş tekstä, yazıp onnarı tefterlerä.**

ÇALIŞKAN YARDIMCILAR

Bucak tarafında güzün çiftçi insannar çok iş yapêr. Onnarın birisi - baa bozumu. Bûük insannar çalışêrlar nekadar taa tez, yaamurlu, ayazlı havalar çeketmediynän, üzüm bereketini toplamaa. Bu işleri vakıdınca başarmaa deyni, onnarın çoyuna lâázım olêr yardım da.

Bu tarafta küüyün birisindä, şkolada, uroklar bittiynän, üüredici uşaklara söledi, ani yaarin onnar baa bozumuna yardım etmää gideceklär. Üürenicilär buna pek sevindilär. Ertesi günü onnar hepsi şkolaya toplandılar, angısı kazannan, angısı sepetlän. Görünürdü, ani onnar havezlään gelmişlär bu güneşli havada kendibaşına, serbest işlemää.

Tezdä bir ük maşinası geldi. Üüredici şkolacıları birär-birär maşınaya pindirdi, da taş yoldan, türkü çalarak, küüyün üülen baalarına gittilär.

Burada çotukların dalları tellär üstündä dururdular. Nekadar gözün tutêr hep baadı. Uz sıralar taa gözündän kaybelincä uzaa gidärdilär. Koyu-eşil yapraklar arasında bûük, iiri teneli üzüm salkımnarı asım-asım sarkardılar. Çotuklarda üzümnr kara hem biyaz. «Ne üzüm zebillii!» – üüredici, durup-durup, şaşardı.

Baaların saabileri geldilär da gösterdilär, näändan şkolacılar üzüm toplasınnar. Herbir sıraya koydular ikişär kişi, da iş çeketti. Bütün gün baa bozucuların türküleri bitmedi.

Üzüm salkımnarını şkolacılar çakıylan kesärdilär da kazannarına hem sepetlerine koyardılar.

Üürenicilär ii iş yapmaa savaşırdılar, bakardılar yapraklar arasında üzüm kalmasın, erä düşän teneleri hepsini topladılar. Onnar üzüm topladılar saat beşädän.

Toplanmış erä baayın saabisi kontrol yaptı, işi beendi da yardım için şkolacıları şükür etti.

Bundan sora yardıma gelennär bir ceviz aacın altında oturdular dinnenmää. Üüredici onnara sordu:

– Çocuklar, kızlar, isteersiniz mi baa çotukları için sizä bişey annadayım?

– İsteeriz, – şkolacılar kayıl oldular.

– Ozaman sesläyin! «Baa çotuu çok güneş hem sıcak sever. Te onun için o hererdä büümeer. Bucak tarafında yaz uzun, sıcak hem güneşli. Baa çotuu butakım havayı sever. Te neçin bizdä baa var. Ama kış için baaların kimi çotuklarını gömerlär erä.

Baa çotuu ii büüyər üülen tarafına dooru aanak yamaçlarında, nereyi taa çok güneş urêr. Yamaçlarda büüyän baa çotuu kraadan korkmêêr. Bizdä baalar taa çok üüsek, yamaçlı erlerdä bulunêrlar.

Tezdä genä o maşına geldi da şkolacıları küüyä götürdü.

(Nikolay Tanasoglu)

çakı – складний ніжик

zebillik – велика кількість, безліч

aanak yamaç – розлогий схил

yamaç – схил, урвище

baa bozumu – збирання винограду

saabi – господар, хазяїн

şükür etmāk – подяка

3. Okuyun teksti, bulun cümlelerin baş hem ikincili paylarını (aazdan). Belli edilmiş cümlelere yapın sintaksis analizi.

Köstekli beygirlär otlardılar çayırda. Biz getirdik onnara pınardan su. Bir kulicik yaklaştı yanımıza. Vani tuttu kulicii da başladı sevmäâ onu. Kulicik hem başka beygirlär içtilär suyu kazannardan. Ansızdan bizim yanımıza geldi bir kara rubalı adam. O annattı, ani güdärmiş bu beygirleri. İhtär hergeleci mayıl oldu bizä. O dedi, ani ihtärlara uşaklar hem gençlär düşer yardım etsinnär herbir iştä.

4. Teksti «Kosti yazı nicä geçirdi» okuyun, sadä plan kurup, annadın onun içindeliini, sıralayın onun nişannarını – nicä baalı cümlelär, var mı tema bütününü, nicä strukturası, dili hem başka. Bulun da ayırı yazın birär sadä annatma, soruş hem izin cümlelerini. Bulun da ayırın birbaşpaylı hem ikibaşpaylı cümleleri, yazın onnarı tefterlerinizä.

KOSTİ YAZI NİCÄ GEÇİRDİ

Artık iki –üç ay geçti, nezamandan şkola yaz kanikullarına kolverdi. Yaz bütün kuvedinä girdi. Lüzgerlär esmektän durdu. Havalar sak oldu hem sıcak.

Kosti bu geçän kış sekizinci klasa gezdi da, gözäl notalarlan onu bitirip, dokuzuncu klasa geçti. Anası-bobası Kostiyä çok kanaatkerdilär, ani o islää üürenirdi, vakıdı boşuna kaybetmäzdi hem onnarı her zaman seslärdi, haylak vakıtta onnara yardım edärdi. Kostinin üüredicileri Görgi Pavloviç hem başkalari onu pek beenärdilär.

Akıllı çocuun var, Todur, – karşı geldikçä çocuun bobasına Görgi Pavloviç deyärdi. Kostinin bobası hayvan fermasında işleer, evä gün aşırı gelir. Anası da fermanın kaazlarını bakêr.

Her sabaa o erken kalkêr, evin dolayındaki işleri sıraya koymaa savaşêr: kuşları doyurêr, küçük piliçlerä em verer, pınardan su getirip, yalaklara döker. Sora altı yaşında kızçaazını uşak başçasına götürer. İşlerini bitirdiktän sora bütün kaçarak tarla brigadasına gider, neredä bir ük maşinası insannarı kıra götürmää hazır durêr.

Kosti her gün evdä kalêr, evi bakêr, aulda hem başçada kazêr, küçük piliçikleri duannardan koruyêr, evin başında oturup, kıyatlarını okuyêr.

Bir gün Kosti, evin başında okuyarkan, bir ses işider: – Kosti, Kosti, çık burayı!

Kosti, evin köşesindän bakıp, görer, ani iki şkola kafadarı tokatlara abanmış.

– Kosti, şkolaya gel, Görgi Pavloviç çaarêr, geläsin tez, zerä şansora may hepsi toplastı, salt sän, Anton Kalpakçı hem Zena Kilimci kaldınız. Buradan onnarı da çarmaa gidecez. Tez gidäsin, işittin mi?

Kosti, giinip, kaçarak şkolaya vardı. Şkolanın aulu şansora uşaklan doluydu. Angıları çelik oynardı, angıları «uzun eşek» oyununu çekettirmişti.

Bir dä üüredici Görgi Pavloviç geldi, şkolacıları dolayanında toplayıp, dedi:

– Aklınızda tutêrsınız mı, ilkyazın, üürenmenin bitki günündä, biz sizä ne dediydik?

Uşaklar, biri-birinä bakıp, düşündülär. Şkolacıların birisi, aklısına getirip, baardı:

– Dediydiniz, ani bu yaz ekskursiya yapacêz!

– Ölä, dediydiniz ekskursiya yapacêz, – başkaları da onun lafını aazından kaptılar.

– Ozaman sesläyiniz, yaarın, iyünün irmisindä «Tabaka erlerinä» ekskursiyaya gidecez. O günü, saat dokuzda, hepsiniz burayı toplanasınız! Yanınıza birär tefter, birär karandaş hem bir günä imäk alınız. Bakın da o günü, bennenmiş saatta, hepsiniz toplanınız! Annadınız mı?

– Annadık, annadık! – hepsi bir sestä baardı.

– Şindi evlerinizä daalışınız!

Sevineräk, şkolacılar maäläycä evlerinä daalıştılar. Kosti da evä geldi. Sevinmeliktän onu er-gök tutmazdı. Anası iştän geldicäännän, Kosti, ona karşı çıkıp, hepsini annattı.

O günü Kosti karannaadan sade hazırlandı. Çantasının kopuk kayışını dikti, tefter, karandaş hem imäk içinä koydu, emenilerini pakladı, su için bir şişä hazırladı da saat onda yattı.

Sabaalän şkolacılar, üüsek seslän lafederäk, bölük-bölük şkolaya toplandılar. Saat sekiz vardı-yoktu Kosti dä şkolaya yollandı. Taman saat dokuzda Görgi Pavloviç tä peydalandı. Kompas elindä uşakları sokaa çıkardı, elinnän gösterdi da dedi:

– Gelin bakalım kompası, angı tarafa gidecez!

Hepsi uşaklar üüredicinin dolayanına yıvılıştılar. Kosti, kompası hızlı bakıp, hepsindän ileri dedi:

– Kompasın iinesi poyraz tarafına dooru durêr! Hepsi, ilip, baktılar kompası.

– Akına poyraz tarafına, – dedi birkaçı.

Hepsi bölüklän, türkü çalarak «Tabaka erlerinä» çekettilər gitmää. Etişip orayı, bir dik bayırın eteklerindä dinnenmää oturdular. Burada oturarkan, Görgi Pavloviç annattı uşaklara, ani bu bayıra insannar «Dik burnu» deer. Dinnenmektän sora üüredici onnarı «Dik burnunun» belinä götürdü. Burada toprak set-set dururdu, zerä er burada alan-alan aşaa çökmüştü. Bu erlerä «Tabaka erleri» deerlär. Bu bayırda çok türlü yaban çiçekleri vardı, çok türlü yaban otları eşerärdi. Butürlü otçaazlarlan bayırın orta eri pek zengin!

Burada bulunur kobaç, buga kuyruu, ayı kulaa, tülü buba, çibrița, angılarını başka erlerdä bulamazsın. Şkolacılar hepsindän birärüz topladılar da bir kulak içinä indilər.

Bu kulaan yamaçları baalan doluydu, baa çotukları hepsi herektä dururdu. Kulaan içi üüsek gölgeli fidannan doluydu, dibindän dä bir suuk sızıntı selceezi Andrika çayırına akardı. Buralarına «Guguş baaları» deerlär. Görgi Pavloviç küçük ekskursantlarını «Tabaka erlerin» hem «Guguş baaların» herbir kör erlerindä gezdirdi, herbir ufak işleri, angısı üürenmeyä faydalıdır, annattı, uşaklar da bunnarı tefterlerinä yazdılar. Burada pek sefalı erlärdir.

Sora uşakları yalnız braktı, kendisi dä bir üüsek erdä otururdu. Buradan ona taa ii görünürdü, ne yapêr uşaklar. Elbet, ani herbirinin interesi diildir birtürlü, angısı ilaç çiçeklerini toplardı, angısı taşçaaz aarardı, angısı selceezin boyunda gezinärdi, angısı kendini girgin tutardı, angısı da korkak. Burada, naturanın kucaanda, uşaklar, kendilerini taa hošta duyup, üreklerini biri-birinä hem üürediciyä açardı. Kosti taa çok Görgi Pavloviçin dolayanında dönüştürdü, herbir lafına kulak kasardı. Onun tefteri may bütünnä yazılıydı.

Üülen şansora devirildi, gün ikindiye döndü. Görgi Pavloviç uşakları bireri topladı da derenin boyundan düzlää onnarı çıkardı. Düz erlerä çıktıynan,

ekskursantlara bir geniş gorizont açıldı... Kompası bakıp, gorizontun o dört tarafını belli ettilär.

Vakit geldi evä gitmää. Şkolacılar üklü çantalarlan ellerindä Görge Pavloviçin önünä toplandılar, bu ekskursiyä için biraz lafettılär da ondan sora küüyä çekettılär. Küü içindän, türkü çalarak, geçtilär.

Küüyün ortalık meydanından şkolacılar, Görge Pavloviçlän hoşlanıp, maalläycä bölük-bölük evlerinä daalıştılar. Kosti şindiädän bölä ekskursiyä yapmamıştı. O onu pek beendi, da onun için evdekilerinä çok annattı. Kalan vakıdı da boşuna geçirmedı. Küülülerin kırlarından kalmış başaklarını topladı. Evin dolayındakı işlärılän anasına-bobasına küvedinä görä yardım edärdı, bibliotekadan kiyat okuyardı, şkolanın başçasına gidip, ilkyazın koyulmuş fidannarını dolaşardı, köklerinä su dökärdı, tırtılları yapraklarından ayıtlardı.

Kosti yazı şen hem faydalı geçirdı.

(Nikolay Tanasoglu)

«**Tabaka eri**» – назва бесарабського мікротопоніма, що означає «схил ступінчастої форми»

alan-alan – місцями

kulak eri – балка, яр

sefalı er – улюблене місце

kobaç, buya kuyruu – різновиди польових трав

tüülu buba – кульбаба

5. Annadın, yukarkı teksttän «Kosti yazı nicä geçirdı» aşaaada verili deyimni lafların maanalarını nicä annêêrsınız, onnarı tefterlerinizä yazın hem da düzün onnarlan sadä birbaşpaylı hem ikibaşpaylı cümlä.

Naturanın kucaanda; üreeni açardı; kulak kasardı; gün ikindiya döndü; üürediciylän hoşlandılar; tokatlara abanmış.

➤ Annadınız, nicä hem neredä siz geçirdiniz yazı.

6. Baalantılı teksti «Zanaat yolunu ayırmaa deyni serbest ol!» yazın, annadın, nicä ilerleer işem, fikir. Bulun da ayırı yazın izin cümleleri. Angı durguçluk nışanı onnarın sonunda koyulu? Neçin? Dooruluunuzu inandırın.

ZANAAT YOLUNU AYIRMAA DEYNİ SERBEST OL!

Şkolacı, bakın dolayanına! Hererdä görecän insan işlerin izlerini. Evlär, aullar, tokatlar, kombaynalar, binnärlän ev tertipleri – bunnarı hepsini insan kendi aklınnan hem çalışmasınan yapmış.

Açan sän işlemää başlayacan, annayabilecän paranın paasını, angısını kazanacan kendi ellerinnän, kendi kuvedinnän. Ama sän mutlak lääzım biläsin hem aklında tutasın, kaç para yapêr te o tertiplär, angıları senin dolayanında bulunêr.

Sän lääzım çalışasın diil sade korumaa te onnarı, angıları kalmış sana bük, ihtär insannardan, ama zeedeledäsin dä onnarı kendi fikirinnän. Hem bunnarı yapmaa deyni, lääzım ayırmaa bir pek kısa yol.

Bu işleri başa çıkarmaa deyni, sade ana tarafını sevmää azdır. Lääzım hazır olasın bütün kuvetlän Vatanına izmet etmää, vermää ona can sıcaklını. Bunun için taa küçüktän lääzım olmaa üürenik, çalışkan, işçi, sevmää dooruluu, serbestlii.

Sana kimsey engel etmeer zanaat ayırmaa! Zanaat ayırmak yolunda sän serbestsin! İslää düşün da ayır o zanaatı, angısını sevecän, angısınan hoşlanacan hem angısınan sän şannı olacan! Zanaat yolunu ayırmaa deyni serbest ol!

GAGAUZLARIN EVELKİ ZANAATLARI

XVIII asirin sonunda – XIX asirin başlantısında Besarabiya oldu gagauzların bir kuytu eri, neredä onnar kendi devletini buldular. Göçmenlerin çalışkannına görä Bucak kırlarında çekertilär çiftçilik, hayvancılık zanaatlarını ilerlemää.

Çiftçilik – en eski zanaat. Evel tehnika yokmuş, tarlaları işlärmişlär ellän, sürärmişlär tafta puluklan, koşup öküzleri ya da beygirleri. Taa sora çekederlär kullanmaa demir puluk.

Balkandan gagauzlar getirmişlär çiftçilik kulturasını, onnar ekärmişlär booday, çavdar, arpa, papşoy, mercimek, fasülä, kartofi, gündöndü.

En paalı ekindir – booday. O var birkaç türlü: ilkyaz boodayı hem güz boodayı. Evin yanında gagauzlar yaparmışlar harman. Harmanın içi lâázım çinensin, ayna gibi pak olsun, yalabısın.

Harman – o er, nereyi getirärmışlär kırdan biçilmiş booday demetlerini da düüyärmışlär, çıkararmışlar teneyi. Tenelerdän çiftçilär eveldän taa yaparmışlar un hem türlü bulgurlar. Çiftçilär kullanarmış te bu ekin tertiplerini : araba, düven, sürgü, gözer, sıyrığı, kalbur. Çiftçilik gagauzlarda evel hem büünkü gündä dä önemni bir zanaattır.

Hep bu asirdä çiftçilär zanaatlanarmışlar **hayvancılıklar** – taa çok **koyunculuklar**. Koyunnar vererlär süt, piinir, yapaa, yaanı. Çiftçilerdä taa varmış öküz, beygir, inek.

XIX asirdä 30-uncu yıllarda çiftçilär **başçıvancılık** hem **baacılık** zanaatını alêrlar elä. Taa sora peydalanêr zanaatlar: **çölmekçilik, böcekçilik, çilingircilik**.

Halk kulturasında büyük rol oynêr ustalar. Herbir işin, zanaatın var kendi ustası. Nesoy da zanaatın olmasa, ona sän lâázım käämil usta olaysın.

Gagauzlarda eveldän var adet, açan uşak duuêr, koyêrlar yanına türlü tertiplär: kalem – yazıcı olsun deyni, makaz – terzi olsun deyni, booday – agronom olsun deyni. Büü, üüren da ayır kendinä sevgili zanaat!

Yaşamak diişer, zanaatlar da çoyu diişer. Biz büün etiştik gözäl, eni yaşamaya. Eni yaşamak getirdi türlü zanaatlar eni tehnika peydalanmasınan: traktor, maşına, uçak, kompyuter, kosmos...

Eni terminnerä görä zanaatlar da peydalandı: *uçakçı, doktor, kompyuterşçık, injener, üüredici, ekonomist, tehnolog, dülger, marangoz, çalgıcı, resimci, işçi, şoför, konduktor, gemici, arhitektor, agronom, satıcı, buhgalter, bibliotekacı, aşçı, dizayner, tolmaç, menedjer, marketing hem taa çok meraklı zanaatlar.*

Hepsi bu işlär varkan, yaşamak ilerleyecek hem ilinnenecek.

Büün dünnedä var iki bin zanaattan zeedä. Herbiri var nicä ayırsın kendinä zanaat becermeklerinä görä. Zanaat lâázım baalı olsun senin bütün yaşamana. Açan beendii zanaatı ayıracan, ozaman işini dä kolay götürecän, ozaman da kısmetli olacan.

Kiyadı sən aktarıp,
Ur kafacına:
İşlär hepsicii lääzım,
Çoyundan fayda.

Sən ayır ölä zanaat –
Hepsi şaşsınar.
İşinä senin kanaat
Hepsi olsunar!

(K. Vasilioglu)

zanaat – робота, заняття, ремесло, спеціальність, професія
neetlenmää – націлюватися, сподіватися
siiretmää – розглядати, спостерігати

7. Aşaadaki sözü tefterlerinizdə yazın. Annadın, neçin bu sözə yok nicä demää, ani o baalantılı. Baalantılı sözün angı nışannarı bu sözdä yok? Bu sözə nicä deniler? İlerlläyin onu. Çizin sadä cümlelərdä gramatika temellerini, belli edin, angısı birbaşpaylı, angısı da – ikibaşpaylı.

– Zaman hayır olsun, Koli! Görerim, ani senin çok işin var. Bilsäydim bunu, başka kerä geleceydim!

– Zamannêersin, Aleks! Kahırlanma, ani geldim. Bän artık başarêrım işimi, hazırlandım uroklarımıza! Hadi, şindi gidelim oynamaa!

– Yok, bän isteerim tükendän tefter satın almaa. Gelmeyecän mi sän dä benimnän?

– Gidecäm! Bän dä neetlenirdim tükenä uuramaa. İsteerim bir bloknot alayım.

– Nesoy bloknot?

– Bir kalınca bloknot. Ona bän yazacam kinoların adlarını, angılarını bän Kultura evindä hem televizorda siirederim hem siiredecäm! Bizim klasın öndercisi çok kerä vardır sordu, angı kinoları televizorda biz baktık. Sän yazmêersin mi?

– Yazêrım, ama diil herkerä!

– Lääzım yazasın herkerä: taa ii tutabilecän aklında onnarın içindekilerini.

– İslää. İleri dooru yazacam hepsini!

– Annaştık. Ya bak, başladı karannık olmaa! Var nicä yaamur da yaasın!

Tutêrsın mı aklında, açan bir kerä bizi yaamur tuttu, da biz çok yıslandıydık. Lääzım alatlamaa. Hadi, gidelim!

– Şindicik, bän te bu kiyatlarımı toplayıvereyim, da çıkêrız içerdän.

8. Düzün prezentaşıya yada yaratma-miniatüra temaya «Benim gelecek zanaatım».

Geleceydım
Zamannêersın
İsteerim

Neet
Yazêrım
Diil

§ 3. TEKRARLAMAK. CÜMLENİN BİR SOY PAYLARI. BİR SOY PAYLARD A BÜTÜNNEŞTİRİCİ LAFLAR ПОВТОРЕННЯ. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. УЗАГАЛЬНЮЮЧІ СЛОВА ПРИ ОДНОРІДНІХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

1. Okuyun teksti, açıklayarak onun maanasını kısıadan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun bir soy payları.

MARIYA PRİMAÇENKO – TALANTLI UKRAİN RESİMCİYKASI

2009-cu yılda Mariya Primaçenkonun 100-yaşın yıldönümünü nışannadılar.

Onun adı oldu legendalı taa o yaşarkan, neçinki resimlerinde gösterdi olayları, angılarını kendisi gördü uzun yaşamasında – iki cenk, açlık, revölütyalar, Çernobil.

Mariya Primaçenko bir en anılmış yaratmacı Ukrainada, ama onu taa islää bilerlär sınır aşırında, onun için dünnää andı taa 1937-yılda. Onun resimnerini metettilär genial Pablo Pikasso hem Mark Şagal. Yaponiyada okullarda kimi üretmek kiyatlarında var Primaçenkonun resimneri.

Mariya Primaçenkonun yaratmasını bilgicilər sayêrlar diil benzeyän başkalarına, bilmeyceli, tekrarlanmazsız olay.

Onun geçinmesindän sora, bilgi uzmanlar savaşêrlar annamaa bu fenomenı, angısı haliz halk derinniindän peydalanmış.

Halkarasında onun resimneri nicä Ukraina devletin saygılı nışannarı. Hepsi büümnär, çiçeklär, hayvannar, kuşlar onun resimnerindä duumuşlar onun düşünmeklerindän, bakışlarından.

O pek zor yaşamayı geçirmiş, küçüklüktän hasta uşakmış, gezärmış pek yufka, zorluklan. Ama hepsinä buna bakmadaan, o kendibaşına yaparmış evdeki işlerini, da hergün yazarmış resim. Onun yaratmasına görä var birkaç bin resim, çoyu onnardan kabul ettilär ödöl halkarası sergilerindä.

Kendi fenomen resimnerinnän Primaçenko üüredärdi insanları görsünnär gözellik dünnedä, herbir kıpımda, dolayında.

O istärdi yardım etmää insanlara ihtärlamasınnar, hep kalsınnar uşak, sevsinsinnär yaşamaya, korusunnar saa merak hepsinä, ne var yannaşık.

Onun käämil resimneri çevirerlär bizi küçüklüümüzü, onnarda dolu fantaziya, fasıllık.

Bu örneksiz karının yaratmalarında var nicä bulmaa çöşmä, angısı hiç bir keret kurumêêr. Resimnerdä göreriz evelki mifleri, masalları, legendaları. Resim «Maavi bua – fantastik, meraklı resim, neredä bua – çiftçilik, bezeketlik simvolu yıldızlardan yannaşık havada eker toomnarı.

Resimnerin çoyunda – kuşlar : guguşlar, angılarını dedelerimiz sayarmış-lar ayo, neçinki onnar dünneyi kurmuşlar Hristoslan; paunnar çokrenkli kuyuruklarlan, leleklär – ilkyazın gözellii.

Bakarkan Primaçenkonun fenomen resimnerinä, geler aklına sıralar tür-küdän: «Bu kasabada var käämil bir başça, neredä otlar, çiçeklär, hayvannar, kuşlar görölmedik gözellär...

Biz hodullanêrı bölä talanlı yaratmacıların, nicä Mariya Primaçenko.

(İvan Kior)

- Sıralayınız anılmış ukrain, gagauz resimcilerini.
- Ne var nicä annadaysınız onnar için?

2. Okuyun teksti, belli edin onun temasını, baş özünü, koyun adını. Çıkarın tekstin içindän cümleleri, angılarında var cümlenin birsoy payları, belli edin onların çeşitlerini. Bulun da yazın tefterlerinizä lafları, angıları gösterelär acıyı, kederi hem lafları, neredä sečilär hodulluk kahramannar için. Bulun sinonimleri laflara: *kahraman, Vatan, korumak, aklında tutmak*. Sıralayın tekstdän askercilerin adlarını, yazın tefterlerinizä, annadın sizin taraftan kahramannar için. Neçin läüzim unutmamaa, tutmaa aklında bölä insannarı?

Nicä beş melek olup, uçtunuz gökleri.

Yukardan dirileri korumaa

Aydınnık dünnedä!

Zor günnerini geçirir şindiki vakıta Ukraina. Çok kahır yıvıldı onun omuzlarına, çok yaş döker onun insannarı, günsüz süünän ömürlär için. Biricii da unutulmayacak, bişeycik da prost edilmeyecek! O bizim borcumuz bu vakıtsız kaybelän aydınnık dünnedän cannara, bu – bizim acımız.

Binnerlän kıyak adamnar hem karılar, brakıp aylelerini, evlerini, işlerini, gittilər cengä korumaa ana topraanı, Vatanı. Soyundular gözäl ütülü gölmeklerini, fistannarını da geçtilär saldat rubalarına; ellerinä da aldılar tüfek. Bizim taraflardan da, küüyümüzden dä, var ölä insannar, angıları duvar oldular bizä, oldular bizim kahramannarımız. Herbiri, kimin var koyumu bizim ensemeya, o – Ukrainanın kahramanı!

Hodullanêrım, ani bizim kurçuluların da arasında var ölä adamnar, angıları brakmadılar memleketimizi zorlukta yalnız, kalktılar onu korumaa, büünä kadar da koruyêrlar. Beşi onnarın içlerindän diveç kaldılar akıllarımızda, kannarımızda, ayoz olup, uçtular göklerä: Stoyanov Vasiliy İvanoviç, Tönev Anatoliy Petroviç, Vaçev Georgiy Petroviç, Dimov Roman İvanoviç, Adam Grigoriy İvanoviç. Beşi da gencecik, yaşamaa taa da yaşamaa! Beşinin da kaldı üüsüz uşakları, dul karıları, kahırda – anaları-bobaları. Küüyün lişeyindä koyuldu anmak tablaları bu askercilerä. Onnar her gün karşılärlar hem geçirêrlar üürenicileri. Bakışları o anmak tablalarından, sansı hemen laf söyleyeceklär.

(Tina Sürma)

- Angı zor vakıtlar için gider laf teksttä?
- Neçin insannar kalkêrlar da giderlär korumaa Vatanını?
- Nası avtor bildirer kendi durumunu ölä kahramannara?
- Yazın kısıdan (5-6 cümlä) anmak tablalar için okulda.

3. Çevirin teksti gagauz dilinä, açıklayarak onun maanasını kısıdan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun birsoy payları. Aşaadaki sözlüktän çevirin lafları gagauz dilinä, yazın onnarı sözlüklerinizä.

Можливо, скоро здійсниться мрія всіх автолюбителів – машина, що сама себе ремонтує. Американські вчені працюють над матеріалом, здатним приймати удари, а потім легко відновлювати первісну форму. Тобто машина, потрапивши в аварію, швидко знову стає новенькою і блискучою, ніби нічого й не сталося.

Зміняться і самі транспортні засоби. Зараз в Америці працюють над створенням альтернативи поїздам метро, автобусам і тролейбусам. Новий вид транспорту одержав назву «горизонтальний ліфт». Це маленькі вузькі вагончики, що їздять спеціально відведеними смугами на дорозі. Рухатимуться вони за допомогою електрики і комп'ютера, який керуватиме вагончиками одночасно.

У Сполучених Штатах Америки тривають роботи над унікальним «літаючим» електропоїздом. Родоначальником цієї ідеї був Константин Едуардович Ціолковський. Поїзд рухатиметься не по рейках, а спираючись тільки на бокові опори, що розташовані на відстані одна від одної. Здаватиметься, що такий поїзд літає над шумним містом.

Учені намагаються вирішити ще одну проблему, пов'язану з автомобілями. Адже їх кількість невпинно зростає і стає важко знайти місце для

паркування. Тому на повний хід іде створення автомобілів, які можуть частково складатися. Процес їх паркування нагадуватиме зберігання візочків у супермаркетах, коли їх вставляють один в один. Біля офісів зранку збиратимуться такі «грона» машин, а ввечері власники розбиратимуть їх.

**автолюбитель
первісна
альтернатива
робот
електропоїзд
процес**

- Ne türlü siz görersiniz ilerki vakıdı?
- Ne isteersiniz olsun sizin vakıdınızda?

Virgül (,) koyulêr cümlelerin birsoy paylarında:

1. İki ya da taa zeedä birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä baalayıcısız:

Settä durêr çölmek, filcan, çarpak, fener. (T. Zanet)

2. Birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä tekrarlanan birleştirici ya da ayırdıcı baalayıcılarlan ya da enklitik da\\dä, ta\\tä baalayıcılarlan:

Dädunun dokuz oolu varmış, dokuz da kızı. (Gagauz folkloru)

Koli, ya Vani, ya Ristu üsteleyecek güreştä: onnardan kuvetli yok. (Aazlardan) Mamu hem manca yapardı, hem uşaa bakardı, hem sümeeni işläärdi. (Üürenmäk kiyadından)

3. Birsoy payların arasında, eer onnar baalıysa biri-birinä karşılayıcı baalayıcıylan ama:

Ne salêr, ne uluyêr, ama evi bekleer. (Bilmeycä)

İki nokta koyulêr birsoy payların sıralaması önündä bütünleştirici laftan sora:

Ustanın odasında vardı türlü tertiplär: nacak, testerä, burgu, rendä.

Çizgi (–) koyulêr birsoy paylardan sora bütünleştirici lafın önündä hem dä birsoy paylardan sora cümlelerin ilerleyän payının önündä:

Örtülär, ard duvarların boyu, hendeklär, çalı aullar, kapu önneri – heresi kaplı kaba kaarlan. (S. Kuroglu)

Takımnar: çinilär, çanaklar, sua çiniciklär, garafa – bir çiiiz gibi urardılar gözä. (G. Gaydarci)

Tutunuz aklınızda:

Birsoy paylarda baalayıcılar: *hem, da, -ne...-ne, ya, yada, osa, ba...ba, ya...ya, ya... yada, sa, sä, ama h.b.*

4. Yazın cümleleri teftelerinizä, açıklarak, neçin koyulêr bu durguçluk nişan-narı.

1. Bucaan da toprakları pek uydular käämil arpa, booday, çavdar, papşoy bereketlerinä. (M. Kösä).
2. Onnar toplardılar eski patret, adet folkloru hem annatmak evelki ya-şamak için. (D. Kara Çoban).
3. Alêr o kiyadı da yırtêr, da yazêr başka kiyat. (Folklor)
4. Birkaç gün o gezdi dolay erlerdä, geceleyeräk ba bir boş ev tavanında, ba bir köprü altında. (D. Kara Çoban).
5. İndim bän çak o pınarın suyuna, doldurdum şişeyi da gücülä çıktım, ama suladım onu... (D. Kara Çoban).
6. Kırçalının elindä her zaman bulunardı bişey: ya kazma, ya tırpan, ya keser. (D. Kara Çoban).
7. Bay Görgi, läázım düşünelim hepsimiz serbestlik için, toprak için, doruluklar için – insanın her zamanki düşleri için. (D. Kara Çoban).

5. Koyunuz kaçırılmış durguçluk nişannarını.

1. Tükendä satılırdı biyaz sarı hem maavi gölmeklär.
2. Daa içindä ansızdan bir uzun hem geniş yolcaaz peydalandı.
3. Yırakta işidilärdi bir şen hem gür ses.
4. Küüyün öbür tarafında yaamur geçmişti yaamazdı.
5. Bän hızlandım gittim gölä dooru.
6. Gölün dolayanda herersi baalardı hem meyvalıktı.
7. Çorbacı giimniydi çarıklan biyaz sargıylan yapaa dimilärlän.
8. O çalardı yılın vakıtları için izmet için sevgi için.
9. Baa çotuklarında üzümñär artık iiri hem kara olmuştular.
10. Olmuş sarı hem kırmızı almalar yırakdan görünürdülär fidannarın dallarında.
11. Şefteli fidannarı çok güneş hem sıcak severlär.
12. Bän girdim bir çamurun orta erinä battım dizädäk çıkaramazdım ayaklarımı.

6. Yazın cümleleri. Birsoy payları bulun, gösterin onnarın baalayıcılarını, düzeräk shemalarını.

1. İvançu dädu hem onun ikinci agası giderlär ileri.
2. Ya sän gel, ya o gelsin, yada ikiniz dä gelmeyin, açan çekişeceiniz.
3. Su pınardan ne iisiler, ne zeedelener.
4. İleri git – süser, geeri kal – teper, ama çekmeer (bilmeycä).
5. O seni dokuz pınara su için götürecek, ama susuz brakacak (masaldan).
6. Babunun sa bordeyi olmuş eşil hem gözäl (masaldan).
7. Elsiz, ayaksız, ama tokatları açêr (bilmeycä).
8. Ne salêr, ne uluyêr, ama aulu bekleer (bilmeycä).

Örnek: Settâ durêr çölmek, filcan, çarpak, fener.

7. Yazın cümleleri tefterlerinizâ, bütünneştirici laflarını bulup, altlarını çizin.

1. Kelcâ-Külcâ bütün gün herkerâ: avşamnen, sabaalen, üülendâ – küm-betin üstündâ sinek tutarmış (masaldan).
2. Çayırdâ te nesoy otlar salt büüyârdi: çaylamık, ayırık, negara, susay, sarmısak.
3. Yaamurluk, kalpak, sargılar, çarıklar – hepsi çobanın giimi yaştı.
4. Masanın üstündâ te nesoy kap vardı: garafa, filcan, tepsi, çölmek.
5. Kavga, çekiş, baarış – bunnar diildir annaşmanın pek gözâl uuru.
6. Tezek, çırpı, odun, kömür – te ne küülü insanın yakacakları.
7. İşlik, aderlik, adlık – bunnar diişilân hem hallanan söz paylarıdır.
8. Aulun taftaları boyahydı te nesoy: eşil, biyaz, mor.

8. Bulun aşadâkı bütünneştirici laflara uyar birsoy paylarını, kullanarak verilmiş örnââ.

1. Çiçeklâr. 2. Derelâr. 3. Aaçlar. 4. İmeklâr. 5. Hayvannar. 6. Küülâr.
7. Meyvalar. 8. Oyunnar. 9. Türkülâr. 10. Kuşlar.

Örnek: kuşlar: piliçlâr, ördeklâr, pipilâr, kaazlar.

9. Okuyun teksti demekli, açıklayarak onun temasını, öz fikirini, adını. Tekstin bitki cümlesinâ sintaksis analizini yapın.

AARİFLİK SIZINTISI

İnsanın aarifiî, derin fikiri taa ii görüner folklorda. Bizim gagauz folk-lorumuzda var çok söyleyiş, bilmeycâ, fıkra, masal hem legenda.

Bu aazdan yaratmalarda var taşlanmış gibi derin evellerdân kalma dilimizin käämil örnekleri.

Onnarı insan hergünkü lafetmektä unutmuş, kullanmêêr.

Taman bu örneklär, nicä bir aynada, göstererlär insanın derin aarifiini hem onun yaratmak talantını.

Fıkırdada hem masallarda görüner, nekadar derin düşünärmiş halk.

Söleyişlerdä insanın fikir keskinii gösterili.

Aazdan yaratmaları derin evellerdä düzmüşlär halkın arasında bulunan talanlı insannar.

➤ Getirdiniz aklınıza bu personajı. Nesoy literatura yaratmasında biz karşı geleriz onunnan dayma. Getirin birkaç örnek.

➤ Yazın tefterlerinizä birkaç söyleyiş hem bilmeycä. Açıklayın aazdan onnarın maanasını.

10. Okuyun cümleleri. Birsoy payları bulun. Koyun kaçırılmış durguçluk nişanlarını.

1. Satıcı panayırdada satardı aaçtan yapılı türlü saplar kazma sapı nacak sapı kamçı sapı keser sapı kosa sapı.

2. İhtär dädu pek sevärdi sıcaklı sıcak suyu sıcak sobayı sıcak çorbayı.

3. Patlacannardan var nicä yapmaa te bunnarı patlacañ mancası patlacañ suyu patlacañ pastası.

4. Sabaa ekmeeni imää deyni masa üstünä koyulmuştu bunnar bir çini iışimik bir çini gözlemä hem bir filcan süt.

5. Mamu dübektä düüyärdi te ne tuz biber hem kolivalık.

6. Panayırdan etiştirdik almaa te bunnarı kaba taazä biyaz ekmek hem on baş laana bir sepet ta mor patlacañ.

7. Sandın üstünä kat-kat dizmiştilär hepsini yorgannarı döşekleri yastıkları.

8. Çiftçi ilkyazın ter döker yaamurlar yaayırsa güzün fıçısına şarap döker ama eer yaamasa – yaş döker (söleyiş).

§ 4. DANIŞMAK. DAR HEM GENİŞ DANIŞMAKLAR

ЗВЕРТАННЯ. НЕПОШИРЕНІ І ПОШИРЕННІ ЗВЕРТАННЯ

1. Okuyun şiirleri demekli. Açıklayın onların ideyalarını, sıralayın artistik stiline elementlerini. Ne bilersiniz bu şiirlerin avtoru için?

YAAMURA

Ne bu hava karardı,
Toz-duman kalktı,
Kırlangaç gökü yardı,
Üsektän baktı?

«Ver, bulutçuk, yaamur,
Tarlaya çamur,
Teknelerä da hamur»
Hambarlar – dolur !

Çiçeklär käämil kokar,
Kuvetlenmiş çimennär.
Gençlerä kismet bakar –
Dinç yaamur hem uur gözäl.

YAZ YAAMURU

Çimçirik, yılan gibi, kıvrılêr göktä,
Topuz taşları yıkıldı ansızdan,
Bulutlar dayanamadı bu üklerä,
Göz yaşlarım döküldü of, aman.

Kırlangaçlar alçaklara seren oldu,
Lüzgär üfkeleni, kolaç buruldu,
İçimi gurbetin uzun yolları buudu,
Göz yaşlarım döküldü of, aman.

Tozlar verildi gözlerin sellerinä,
Duvalar döküldü yorgun ellerä,
Hey, yolcu aaçlar, seläm verin ellerä,
Göz yaşlarım döküldü of, aman.

Tudorayım, gördüm gökteki nurumu,
Süündürämecek üklär ez sadä koru,
Gök kuşaa sardı kesilmiş buludumu,
Göz yaşlarım durgundu of, aman!

(Tudorka Arnaut)

Dar danışmak düzülü sade bir laftan.

Geniş danışmak düzüler lafbirleşmesindän. Virgül (,) koyulêr danışmalarda:

1) Eer danışmak bulunarsa cümlelin başlantısında:

Paalı musaafırlär, hoş geldiniz Bolgrada !

2) Açan danışmak bulunêr cümlelin ortasında:

Dur, mari, nereyi gidersin?

3) Açan danışmak bulunêr cümlelin sonunda:

Neçin oturmamışın da biraz dinnenäsin, maliciim?

2. Yazın cümleleri, parantezaları açarak, danışmalarda durguçluk nişannarını dooru koyarak. Dooruluunuzu inandırın.

(Oglaŋ Oglaŋ) kalk gidelim. (türküdüŋ). (Mari karı) (koca karı) sattın bana koca kaazı. (türküdüŋ). Şu çotucaan altında (mari kız) gülgülü üzüm var. (türküdüŋ). (Ay taylar, dooru taylar) çıkarmış payvant onnar. (türküdüŋ). Şu çayırdı, şu bayırdı (hey gidi canım) bir başça var. (türküdüŋ). Yok ne deyim (ihtâr anacım) yılandan izin ölä! (masaldan). (Anılmış padişahım) te neredä ortası! (masaldan). (Dev adamnarı-1-1-1). Gelin burayı! (masaldan).

3. Yazın cümleleri teftelerinizä. Danışmaların erini diiştirin, aşadaki örnä bakarak.

1. Neredän, dädu, aldın horozu?
2. Mariya! Kim bizim portayı açtı?
3. Gel, oolum, sana bir meraklı kıyat vereyim.
4. Gözäl tarafım, bütün ürektän seni severim!
5. Aydınlık sabaa, sefaa geldin!
6. Çalın, çalgıcılar! Urun daulcular! (türküdüŋ)

Örnek: – Sän, Tanas, ne yapêrsın? – Tanas, sän ne yapêrsın? – Ne yapêrsın sän, Tanas?

4. Düzün cümlä danışmalarlaŋ dialog formasında. Cümleleri yazın, koyarak onlarda läüzimni durguçluk nişannarını.

5. Cümleleri yazın, koyarak onlarda läüzimni durguçluk nişannarını.

Mamu ya bak başçada zambaklar açmış! Dur mari kızçaaz bän isteerim seni etişmää. Buyurun oturun svatular svatelär, utanmayın, başlayın imää. Bän komuşular dün başçayı kazdım, te büün artık kaar yaayêr! Kati Kati ya bak göktä turnalar, turnalar uçuşêrlar. Ne sevindim ayolum, ani kablettim sendän bir habercik. Git, getir çocuum te oradan almacık bana, susuzluumu geçireyim. Kapa pençereyi mari kız suuk geler! Bucak Bucak duuma erlär, ne gözälsin sän?! Durgut Allahım bu tolulu lüzgerli yaamuru!

§ 5. TEKRARLAMAK. KOYULMA LAFLAR, LAFBİRLEŞMELÄR, CÜMLELÄR ПОВТОРЕННЯ. ВСТАВНІ СЛОВА, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, РЕЧЕННЯ

1. Okuyun teksti, açıklayarak onun maanasını. Bulun cümleleri koyulma laflarlan.

ETİKA İÇİN BİRKAÇ LAF

Nicä kurulêrlar senin dostluun akrannarınnan, baam olêr salt sendän. Elbetki, kabul etmäâ hatır başkasından çoyu isteer, ama sän lâázım gösterärsin akılını, becermeklerini, nicä giinersin, haydêersın kendini, şakalaa duygularını. Ama, belliki, becermäâ olmaa dikkat, yalpak, nazıklı – en öz. Sän, kısmetinä, var nicä çok biläysin, çok beceräysin, ama eer üürenmeycän insannarlan konuşmaa, sözleşmäâ, onnar da istämeycleklär seni seslemäâ, yapmaa sana metetmäk.

Sözleşmektä yok faydasız iş, ufak yannışmak. Herbir insan, kaç yaşında da olmasın, sever lafetmäâ terbiyedili, hatırlı insannan. Diil gözäl, deyecez, okumaa aalemin mektubunu, yabancı günnüünü, durmaa adamın ardında, açan o işleer.

Maasuz küstürmäâ dostlarını – pek prost tabeet.

Okullarda üürenicilerdä var bir prost alışmak vermäâ bir klasta üürenlerinä türlü takma ad. Kurêrlar onnarı ya laablardan, ya kendi fantaziya-larına görä. Kimisi bu beterä hiç küsmeer, yada sınaşêr eni adına, ama var insannar, ani pek azetmeerlär, beenmeerlär, açan «eni» takma adı işider. Var diil gözäl, gücenikli laflar, angılarını işitmäâ insan istämeer. Lâázım pek kuşkulu (dikkat) olmaa da küsü yapmamaa yakın dostlarına. Kimär keret var nicä yapmaa zarar insanın saalına bu beterä, kimi uşaklar aalêêrlar, dalgalanêrlar.

Elbetki, sade fena hem fikirsiz insan yapêr kimä sä ölä, ki o kahırlansın, küssün. Bekim, bu işlär olêr diil fenalıktan, çünkü, şennik için, ama bil, ani dostunda, angısınnan üürenersin barabar okulda, bir klasta, var kendi adı, angısını diil lâázım unutmaa, danışmaa yalpaklıklan.

Bunu hepsicii bilir, ama yapêrlar diil isteyip tä, sebepsiz.

İnsanın adı – o onun kısmeti, hoşluu, eceli.

(İvan Kior)

- Nicä kurulêr senin dostluun akrannarınnan?
- Nicä annêersınız lafları tekstän ... *sever lafetmäâ terbiyedili, hatırlı insannan.*
- İnsanın adı – o onun kısmeti, hoşluu, eceli – *doldurunuz cuvabınızı verilmiş tîtataya tekstän.*

2. Çevirin aazdan teksti gagauz dilinä, açıklayarak onun maanasını kısadan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun cümleleri koyulma laflarlan. aşaaadaki sözlüktän çevirin lafları gagauz dilinä, yazın onnarı sözlüklerinizä.

ТЕЛЕБАЧЕННЯ – СПОСІБ ПІЗНАННЯ ЧИ РОЗВАГА?

Роль телебачення в житті людини неоціненна. Воно задовольняє потребу в прекрасному, значно скорочуючи віддаль між мистецтвом і глядачем. Телебачення приносить у кожен дім не тільки концерт улюбленого співака, спектакль відомого театру, кінофільм. Воно розвиває, вчить, виховує, дивує, задовольняє нашу допитливість, прагнення пізнати непізнане, побачити небачене, побувати у найвіддаленіших куточках планети, стати співучасником цікавих подій. Світ, що був колись недосяжним, завдяки екрану став доступним. Телевізор готовий будь-якої миті запросити до тебе в гості увесь світ.

Програми сучасного телебачення пропонують найрізноманітніші передачі, щоб кожна людина вибирала з них цікаві й корисні відповідно до своїх інтересів. Необхідно лише визначитися, що і як дивитися.

Насамперед слід з'ясувати, скільки часу ви маєте у своєму розпорядженні на перегляд телепередач. Очевидно, це буде вечірній час після занять і приготування уроків, а також вихідні й святкові дні. Але не всі вечори і не всі дні відпочинку можна присвячувати телебаченню.

Це може навіть перешкоджати нормальному перебігу життя людини, оскільки позбавляє її багатьох інших радощів, цікавих захоплень, як-от, занять спортом.

Візьміть за правило ніколи не вмикати телевізор просто так. Заздалегідь уважно прочитайте програму телепередач на тиждень, визначте з-поміж них найцікавіші і найпотрібніші, пізнавальні й розважальні. Співвіднесіть вибране зі своїм вільним часом, уподобаннями, потребами. І тільки після цього остаточно визначте, що дивитися.

Тепер виділіть, підкресливши, наприклад, червоним, найпотрібніші передачі, а зеленим або синім ті, які бажано подивитися, якщо залишиться час після інших справ.

Сучасне телебачення володіє можливістю активного спілкування з глядачем, діалогу з ним. Проте спілкування з телеспіврозмовником не повинно перетворюватися на бездумний перегляд.

Треба прагнути до того, щоб час, проведений перед телевізором, сприяв культурному й духовному вивищенню особистості, вчив цінувати людей, любити природу, землю.

(За В. Пекелісом)

**неоцінена
непізнане
небачене
співучасник**

- Angı peredaçayı en çok beenersiniz bakmaa? Neçin?
- Ne türlü soy kinolar var?
- Angılarını en çok beenersiniz bakmaa?

Virgül (,) kullanılêr koyulma lafları hem koyulma cümleleri belli etmää deyni:

- 1) Bu adam, en ilkin, kendi lafına çorbacı. («Bucak Dan erleri»)
- 2) Bir parça vakıttan sora, bakmışın, aalemin uşakları bүүmüşlär da tırtıl gibi işleerlär.
- 3) Geçtii yıl, nicä bilersin, kuraktı... (D. Kara Çoban)
- 4) Bana görä, bu işi var nicä tamannamaa pazara kadar.

Dilinizdä taa sık kullanılêrlar hem sıralanêrlar te bu koyulma laflar hem kimi koyulma cümlelär:

Hakına, başka türlü deyeräk, belli, belliki, kısmetimizä, kısımetinä ilkin, birinci, ikinci, tersinä, elbet, elbetki aslıya baksan, halizdan, olsun olmalı, olur gibi, şüpesiz, mutlak, mutlaka niçä görüner, nicä biliner niçä var bir laf, söz gelişi, laf sırası, ani var bir laf, bän hesaplêêrım, ban sayêrım, şakasız, sanêrım ki, hesaplêêrım ki, hesabıma görä, ne olursa olsun,

beki, bir lafta, tanıyêrım, buyur (da), derlär ki (ani), demäk, demeli, demäk ki, haliz, aslı, doorudan, dooru eri gelmiskän, bana gelir, bana kalsa, allele (allelem), alle benim fikirimcä bezbelli deyecez, deylim örnek için olabilir ki, aramızda kalsın, aramızda lafederäk, acınacaana, acınacêk ki, sayalım ki, bitkisinä, son-sonuna, sıkı desäk, doorudan demäa, vallaa, yazık, nicä söledim

3. Okuyun cümleleri. Annadın onnarın durğuçluk nişannarı için.

1. Belli bişey, gün şılêêr – gözäl ilkyazım geldi (D. Tanasoglu).
2. Nina, belliki, lääzım dinnenmäa gitsin.
3. Lena, allele, musaafırläa gidecek.
4. Soni, onun bobasının dediinä görä, yaza dinnenmäk lagerinä gidecek.
5. Bän, acınacak iş, Bolgratta yortuya etiştirämedim.
6. Sän, hakına, ona yardım ettin.

7. Hava, bana geler, açılacak.
8. Beki dâ, o gelmedi.
9. Bana kalsa, bu almalar artık lââzım toplansın.
10. Bölâ demäk, biz var nasıl burada geceleyim.
11. Kısmetimizä, Todur dostumuzu televiziya yardımınnan bulduk.
12. Söz gelişi, anacam Ay Boba Mihail Çakirin dediini, ki gagauzlar kiyatlardan kulturaya etişecekler.

4. Cümleleri tefterlerinizdä yazın, koyarak koyulma lafların hem koyulma cümlelerin yannarına lââzımni durguçluk nişannarını.

- a. Bana kalsa lââzım işi enidän çekettirelim.
- b. Lafettik, senincä çıktı, ani annaşamadık.
- c. Dünkü ii vakıdı allele kullanamadık, nicä lââzım.
- d. Elbetki bu en ii şkolacı, daavayı tezicik hesaplayacak.
- e. Bu sıralar bezbelli bana düştülär.
- f. Bu otluk benim hesabıma görä başka türlü lââzım düzülsün.
- g. Gelän yıla ne olursa olsun payımda savaşacam baa dikmää.
- h. Hastayım bän çocuum olmalı ölecäm(masaldan).
- i. Kısmetinä Nastradin pek çok kiyat okuyarmış.
- j. Doorudan demää o pek gözäldi.
- k. Var deer onun kocası, uşakları yaşêêrlar deer islää.

5. Yukarkı tablişadan ayırın 5-är koyulma laf, onnarlan düzün sadä cümlä, cümleleri tefterlerinizä yazın.

6. Yaratmalı iş. Tanışın Miron Dermencinin biografiyasınnan, düzün teza tekstä. Ne var taa nicä annadaysınız bu anılmış adam için. Bakarak foto-ya, tamannayın teksti, yazdırarak yazıcının süretini.

Dermenci Miron Martinoviç duudu kirez ayın 12-dä 1956-cı yılda Kubey küüyündä büyük çiftçi aylesindä.

1973-cü yılda başardı okulu, sora, 1974-cü yılda girdi üürenmeyä Kişinöv Devlet Universitetinä filologiya fakultetinä.

Başardıynan üürenmeyi başladı işlemää üüredici Boroganı küüyündä Taraklı dolayında.

1981-ci yılda döndü Kubeyä da 1995-ci yıla-dan işledi üüredici ortakı okulda.

1996-cı yılda geçti Çadır kasabasına da başla-dı işlemää radioda redaktor hem korespondent.

Hastalık beterinä lââzımdı braksın işi.

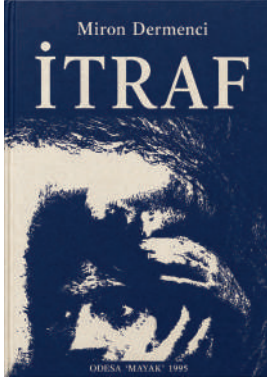
Şansora o işlämeer, bulunêr pensiyada.

Miron Martinoviç Dermenci yazıcı, çıkardı üzä iki proza kiyadını «İtraş» hem «Karşılaşmak-lar», yazêr gagauz hem bulgar dillerindä. Onun statyaları çok yıl peydalandılar Moldova hem

Ukraina gazetalarında. O yazdı tarih için, etnografiya için, şannı insannar için.

Kiyadın içindän:

«...Çok umut verdin bana te o vakıttan, açan gördüm Seni ilk sefer. Makar ki annayardım, ani benim hem benimnän Sän bir zaman olmaycan, ama hep okadar umutlan doldum. «Kim biler, – dedim kendi kendimä, – ömür ölä bir iş, ani getirer hertürlü başka işlär, angılarını insan hiç beklämeer. Bekim bana da ecelim dönecek üzünän...»

«...Gecä yaklaşêr başa... uyku ansızdan bendän kaçtı da canımı tuttu bir keskin darsızlık, aar çöktü üreemä, duygularım tutuştu. Bän yaktım şafkı, kalktım da çekettim getirmäa aklıma düşü, angısı uyku vakıttı tutmuştu beni, ama bişey gelmäzdi aklıma. Sanki yoktu düş? Ozaman kiminnän bän götürärdim lafımı uyuyurkasına? Ya da bän uyumazdım?...»

- Ne istedi avtor demäa bizä bu laflarlan: «Ömür ölä bir iş, ani getirer hertürlü başka işlär»?
- Angı duygular kaplamıştı kahramanın güüdesini gecä vakidında uyku kaçtıktan sora?
- Umut motivi bu teksttä nasıl gösteriler?
- Siz olsaydınız kahramanın erindä, nasıl yapaceydınız?
- Bu teksttä annadılan duygular büünkü gün da insannara yakın mı? Neçin?
- Tekstä başka bir son yazın.
- Kahramana bir nasaat verin.

7. Yazın aşadadaki cümleleri, koyulma laflarını bulun. Annadın durguçluk nişannarın kullanmasını.

1. Komuşu, şakasız, üfkelenen da sopaylan urêr keçiyä. Ya, kafadar, say sän enidän parayı, allele, beni hiç istämedään aldattın. Bezbelli, yok kimsey evdä, onuştan bizä karşı çıkmadılar, tokatçı açmadılar. – Ba çocuum, bana geler, bu gölmek sana yaraşmêêr. – Bana kalsa, siz utanêrsınız, buyurun, musaafirlär, geçin içeri utanmayınız! Yırakta yaayan büük yaamur, mutlak, bizä dâ gelecek! Gürüldeer bulutlar arasında, olmalı, büük yaamur kopacek. – Sän, kızçaazım, anana-bobana karşı sölämä, vallaa, aalem da sana maana bulacek. Şindi, nicä görüner, şkolacılar läazım gün-gündän taa çok çalışkan üürensinnär. Büün, hakına, oldu çok islää hava.

§ 6. CÜMLENİN AYIRILI İKİNCİLİ PAYLARI

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Okuyun teksti, açıklayarak onun maanasını. Bulunuz teksttä ayırılı ikincili payları, danışarak aşağıdaki tablişaya.

İHTÄR
(annatma)

Baldrannık küüyünä bir kerä geldi etnografiya ekspedişiyası – üç kişi: bir adam hem iki karı. Onnar toplardılar eski patret, adet, folkloru hem annatmak evelki yaşamak için. Onnar uuradılar Vataf Doniyä, elleştulär onunnan, baktılar duvarlarda patretleri, sora oturdular da yalvardılar onu, annatsın bir istoriya ya da bir adamın yaşaması için.

– E, annadayım te o karşı evin saabisi için, – dedi Vataf Doni da gösterdi sokak aşırı bir boş evä, angısının örtüsündä kalmıştı sade birkaç demet saaz.

Şindi orada kimsey yaşamêr. Evin pençereleri yok, içersi dolu kuru yapraklan, kazallan hem türlü bokluklarlan. Evin duvarları kara, zere onnar hiç bir kerä yoktur kireçlendii. O evin saabisi bütünnä yaşamasında hep çıraklık etti da, ölä dä bişey kazanmadı kendinä. Evli o diildi, bir ayaa sakattı. Bitki on yıl o ardey satardı. Yatardı o bir kuru patta da hep aalaşardı yanarından. Nesoy yaşardı mı o?

Sabaalän kalkêr, inneyräk, giiner da, çalpalayıp suylan suratını, yollanêr panayıra. Ayaklarında onun – kim biler, neredä bulunma iki büyük, yırtık kaloş. Juketi bütünnä partal. Gider o yavaşıcık, sürüderäk saa ayaanı – sakatı. Suratı onun traşedil-medik, sakalı ötää-beeri kırkılı makazlan. ihtärin elindä – süüt fışkanından örülü bir eski sepet, angısının içindä görünerlär kırmızı ardeylär.

Etiştıynän panayıra, dădu salverer kendini uzun skemnenin üstünä da bekleer usullansın ürää. Sora o enikunu çıkarêr sepettän beş-altı ardey da koyêr masa üstünä.

Te geler bir karı da satın alêr ondan on ardey. İhtär bekleer eni alıcıyı, ama insan-nar geçêrlär onun yanından, sade atarak birâr kaygın bakış onun malına.

Dădu oturêr da bekleer. O bakêr uz kendi önünä. Bölä geçer bir saat, iki. Dădunun başlêr acımaa beli. O çekeder oynatmaa kendini da hesap alêr masanın altında bir sınık benizdä ardey. O uzanêr almaa onu, ama diidiynän duyêr, ani o çürük. Burada o getirer aklına, ani o kendi sıbıttıydı onu.

O doorudêr belini da genä bakêr uz kendi önünä. Gün üülendän deviriler, yırtık kaloşlar içindä dädunun ayakları başlêêrlar üşümää. O güçlü bakêr kendi sakat ayaana.

Onun gözünä genä ilişer erdä ardey. O genä iiler almaa onu da diidiynän ona, genä duyêr, ani o çürük da genä aklına getirer, ani o kendisi çoktan sıbıttıydı onu. O üfkeli dartêr omuzunu da battırêr yufka gözlerini orayı, nereyâ o burada bakêr herkerä.

İnsannar sa hep dolanêrlar onu. Panayır başlêêr siirelmää. Avşam yaklaştıkça hava hep taa serinneer. Dinmiş ihtâr, kalkêr kendi erindän, alêr satılmadık mallan sepedini da sallanarak iki tarafa sürüyêr kötürüm bacaanı evä, ki sabaa genä gelmäâ o erä, neredä masanın altında yuvarlanêr çürük ardey.

Tölä o yaşardı. Bilmeerim yakışacêk mı bu istoriya, – kıstı omuzlarını Vataf Doni.

ardey – гіркий перець

Baldırannık (arh.) – назва села

kazal (arh.) – кукурудзяне листя

kötürüm baca (arh.) – важка хвора нога

- Var mı geldii sizä küüyä etnografiya ekspedițiyası?
- Var mı sizä ihtârlar annattı kendi aklına getirmeklerini ?

2. Çevirin teksti gagauz dilinä, açıklayarak onun maanasını kısadan. Ne meraklı buldunuz bu tekstin içindekisindä. Bulun birsoy paylarını.

ВІК РОБОТІВ

Зараз у світі налічується близько семи мільйонів різних роботів. І колись роботи переберуть на себе левову частку домашньої роботи, так що життя людей докорінно зміниться.

Роботи полегшать працю людини не тільки вдома, а й на роботі. Вони знайдуть широке застосування у будівництві, у галузі медицини. Машини робитимуть операції, полегшивши працю хірургів. Це можливо завдяки створенню «механічних рук» (маніпуляторів). У військовій галузі роботів використовуватимуть для надійного зберігання й утилізації вибухових речовин, так що вони гарантуватимуть безпеку людей. Робот може навіть знешкодити бомбу. Роботи здійснюватимуть цілодобовий контроль за станом нафто- і газопроводів. Вони знайдуть ефективне застосування у пошукових і рятувальних операціях.

Американці вже виготовляють роботів для НАСА, так що вони успішно використовуються і для освоєння космосу. Роботи-археологи допомагають науковцям вивчати минуле.

Японські фахівці стверджують, що деякі роботи братимуть активну участь у шоу-бізнесі – як кіноактори! Більше того, кожна людина зможе

одержати робота-партнера для танців чи для гри в теніс. Є навіть робот, який грає на скрипці, маючи 17 рухомих суглобів.

Незабаром з'являться роботи-робітники, роботи-поштарі, роботи-двірники, роботи-продавці. У найближчому майбутньому деякі роботи ще матимуть антропоморфний вигляд. Проте з часом переважна більшість цих пристроїв повністю втратить схожість із людиною, так що ці фантастичні механізми вже не можна буде називати роботами.

Уже створено робот-автомобіль, що рухається без водія. Кілька таких машин успішно пройшли випробування в пустелі, проїхавши дистанцію понад 10 км зі швидкістю близько 30 км за годину.

До найважливіших напрямів сучасної роботизації слід віднести створення машин, здатних до самонавчання.

Нас чекає ще й така, оптимістична, на думку вчених, і спірна, на наш погляд, перспектива. Замість справжніх домашніх улюбленців будуть створені електронні кішки й собаки, так що людям не доведеться доглядати за ними. На часі створення роботів для дітей у вигляді динозаврів та інших тварин і живих істот.

Мине небагато часу. Роботи органічно увійдуть в наше життя, так що стануть його невід'ємною частиною.

Заміна працівників роботами спричинить якісні зрушення в житті людей, звільнивши їх від тяжкої праці. Проте невідомо, як це відіб'ється на житті суспільства в цілому. Революція у сфері роботизації матиме,

на жалъ, і негативні наслідки. Мільйони людей можуть залишитися без роботи.

Тому важливо, щоб науково-технічний прогрес не тільки покращував життя людей, а й не створював їм проблем.

(За М. Фроловим, Г. Гордеевим)

Virgül (,) koyulêr ayırılı cümlä paylarını belli etmäâ deyni:

1. Ayırılı bellilikleri belli etmäâ deyni, açan onnar:

1) Belliedilân laflan sora duran nışannıklardır:

Açan o girdi kapu önünä, çıktı anası, kefsiz hem kahırlı. (D. Kara Çoban)

2) Belli edilân laftan sora duran bellilikçi çevirtmädir (nışannık hem ona baalı laflar).

Bacalun aazında yukarda geriliydi bir bürüncük peşkir, aşaasında dikili tanteli. (D. Kara Çoban)

3) Belli edici koyulma cümlädir:

Sokakta taman bir bölük kız, çocuk, kazmalar sırtlarında, brigadaya gi-därdilär. (N. Tanasoglu)

2. Adlaa ya da üz aderliinä baalı olan ayırılı eklembellilikleri belli etmäâ deyni:

Vasi, edi yaşında bir çocuk, pek sever oynamaa şaški. (D. Kara Çoban)

Biz, altı kişi, oturarak beklärdik, gelsin maşına betonnan. (S. Bulgar)

3. Ayırılı hallı belli etmäâ deyni, eer o haliştennik laf çevirtmesiysä:

Kırboba durardı köprünün başında, bayılmayadak kısmetli hem düşünceli. (D. Kara Çoban)

4. Cümledä ayırılı yaraştırmak çevirtmesini belli etmäk için:

Türkü ona hep ölä lääzımdı, nicä soluk. (D. Kara Çoban)

3. Yazın cümleleri. Argumentläyin, neçin koyulêr bu durguçluk nışannar.

1. Açıldı dışar kapusunun ilk katı, sora ikincisi, da girdi Mejgeldäân karısı, islää üzlü, taazä, yalpak. (D. Kara Çoban).

2. O, giyimni bir incecik, ucuz materiyadan fistancaa, bitkisiz ayoldu. (D. Kara Çoban).

3. Doka çıktı da gördü topal poştarı, bir parça kıyat elindä. (D. Kara Çoban).

4. Cüneřä karşı çok vakıt durup, ekinlerin başakları çabuk tuyan tenelärlän doldu. (Gazetadan).

5. Fışka gidärdi iiri adımnarlan, sesli soluyarak.

6. O çalardı türkü, gidärkenä yolda da, oturarkana çotuun altında da, işlärkenä dä.

7. Karaspandit, çıktıynan kuhnedän, üz-be-üz karşı geldi zabun kara köpeklän.

8. Pazarlarda hem yortularda da, giyip özlenilmiş tutmalık rubaları, onnar çıkardılar insan arasına...

9. Yamaç üstündän küü görünürdü, nicä aucunda. (Üürenmäk kiyadından).

10. O taa tez sevärdi evdä kiyat okumaa, nekadär horuya gitmää. (N. Tanasoglu).

4. Kurun beşär cümlä ayırılı ikincili paylarlan. Açıklayın nişannarı, angıları gösterlerlär, ani bu ikincili paylar ayırılı. İnandırın dooruluunuzu.

5. Okuyun cümleleri. İntonaşyaylan hem maanayca gösterin ayırıcı ikincili payları. İnandırın dooruluunuzu. Etişmäz durguçluk nişannarını koyun.

Mani hepsindän ii üürenän kızçaaz gitti olimpiadaya. Üüredici büyük klaslarda işleyän girdi klasa. Uşak sokakta oynayarkan kaybetmiş evin anatarını. Sofi türkü çalarak yıslayardı başçada çiçekleri.

6. Okuyun cümleleri. Bulun onnarda ayırılı ikincili payları da inandırın kendi dooruluunuzu.

Sän, küsülü hem kahrılı, girdin içeri. Tilki, sarı tüülü hem uzun kuyruklu, kaçtı daaya. Yaamur durdu, neçinki bulutlar kaydılar bir tarafa. Sokakça gideräk, Nasti kendisinä eldiven örärdi. Petri söylemiş mamusuna, ani büün şkolada iki onnuk kabletmiş.

7. Kurun beşär cümlä ayırılı ikincili belliliklärän. İnandırın kendi dooruluunuzu.

8. Okuyun. Bulun ayırılı hallıklar da koyun lääzımnı nişannarı. Açıklayın, neçin koydunuz hem inandırın koyulmuş nişannarın dooruluunu.

Bana iki alma verip bekçi uzaklaştı tokatçıktan. Vasicik aalayararak girdi aula. Miti iki tarafa bakınarak atladı aulun üstündän.

Bostandan dönärkän bän berttim sol ayaamı. Klasa girdiynän benim ak-lıma geldi ani tefter kaldı masa üstündä. Bana dedilär ki döneyim geeri taa karannık olmadaan. İki tarafa kaç-kaç kâr ayaklarım koptu. Doni bitirip yılı sade onnuklarlan bir aftaya gitti Odesä.

9. Kurun 4-5-är cümlä, angılarında olsun ayırılı hallıklar, angıları gösterili haliş-tenniinnän yada haliştenniin laf çevirtmesinnän.

10. Kurun 4-5 cümlä, angılarında olsun ayırılı tamannıklar.

11. Düzün yaratma-miniatüra «Güz vakıdı gagauzlarda», kullanarak orada cümleleri, angılarında var ayırılı belliliklär, hallıklar, tamannıklar.

12. Kontrol ediniz kendinizi.

Kontrol etmek için bilgilerinizi üürenilmiş temadan, basın QR-kodun üstünä da geçin testleri.

§ 7. KATLI CÜMLÄ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Okuyun teksti. Düzün ona plan süjet oluşlarına görä.

DEDAL HEM İKAR

Evelki Greçiyanın anılmış resimcisi Dedal çok yıl yaşarmış bir Krit adasında, angısı bulunurmuş yırak onun Vatanından. Yabancı bir padişah Minos bu adamın saabisiymiş. Dedal yaparmış mermer taşından Allahın hem insanın figuralarını. O figuraları ölä gözäl yaparmış, ani onnar benzärmış diri, cannı olannara. Onuştan Dedal anılmış nasıl bir käämil hem şannı resimci.

Dedalın canı sıkılmış, o özlemiş kendi Vatanını da pek istärmış dönmää geeri, gitmää kendi ana kasabasına Afinaya. Ama padişah Minos kolvermâzmiş bu läázımnı ustayı. O istärmış, ki Dedal işlesin sade onun yanında hem sade ona yapsın bu çok ii monumentleri. Padişah koymuş bekçi, angılarına sımarlamış, gözletsinnär, Dedal kaçmasın deyni. Bunu denediynän, Dedal kararlamış saklı kaçmaa Vatanına Krit adasından. O çok düşünmüş, nasıl kaçmaa bu Minos padişahından.

– Yolca başlayalım kaçmaa – bekleycilär, etişip-tutarlar! – düşünärmış Dedal.

– Denizçä yollanıp-gitmää – padişahın gemileri, ardımızdan etişip-tutabilecek.

Bakmış Dedal göktä uçan kuşlara da annamış: «Gök var nicä bizi kurtarsın!» Da o başlamış kendi oolunnan İkarları barabar kuş tüülerini toplamaa. Tezdä onnar pek çok tüü toplamışlar. Dedal erleştirmiş tüüleri te nicä: ilkin biri-birinä yannaşık koymuş küçük tüüleri, sora büüceklerini, taa sora en büüklerini. Bu tüüleri o sıkı baalamış kalın ipliklärlän, sora onnarı yapıştırmış bal mumunna. Dedalları yannaşık işlärmiş oolu İkar da.

Dedal işini başarmış, o yapmış ikişär kanat kendisinä hem ooluna. Baalamış kanatları omuzlarına, çeketmiş hızlı sallamaa onnarı, kalkınmış yukarı da başlamış uçmaa.

Büük sevinmeliklä İkar bakarmış bobasına, angısı göktä uçarmış, nicä bir büük kuş.

Dedal konu erä da İkara dedi: «Te şindi biz uçacêz bu yabancı erlerdän, Krit adasından. Ama ol dikkatlı uçmakta. İnmä pek aşaa suya dooru kanatları yıslanacak da olaceklar aar, salaayabilämeycän! Pek yukarı, günä dooru da diil läázım uçmaa – eriyecek bal mumu, da tüülär var nicä daalsınar!»

Erdä, onnara bakarak, şaşarmışlar orada bulunan te bu insannar: çoban, angısı otladarmış koyunnarı, çiftçi, angısı pulukları tarlasını sürärmış, balıkçı, angısı denizin boyunda balık tutarmış. Bakarmışlar da annamamışlar, kim göktä uçêr! Da kararlamışlar, ani bu uçan insannar – Allahın ayozları!

Dedal hem İkar, göktä uçarak, Minos padişahlını geerdä brakmışlar. Te artık Krit adası dübüdüz görünmüz olmuş. Onnarın altısında yayılı görünärmiş salt denizin duruk, maavi suyu.

Dedal bakêr ooluna – çocuk ii uęer.

– Yavaş uę, ol kuşkulu! – baarêr ona Dedal.

Ama çocaa bu uçmak şennik verer. O kalkêr günä dooru pek yukarı, da burada onun başına büük bela gelir bal mumu erimiş, kanatların tüüleri daalmış.

İkar sallêr çıplak kollarınnan oyanı-buyanı, ama uçamêr, da başlêr hızlı düşmää aşaa denizin dalgalarına.

Dedal bakêr geeri – yok oolu!

– Nändaysın sän, İkar?! İkar! – baarêr o. Cuvap yok.

Bakıp aşaa, Dedal görmüş su üstündä tüüleri da annamış, ani oolu artık düşmüş denizin içinä. Pek pişman olmuş, ani o kararmamış butürlü kurtulmaa zındandan. İkarın sa ölüsünü taa çok vakit çalkalamış denizin dalgaları, onuştan bu denizin adını koymuşlar – İkarın denizi.

Dedal sa kurtulmuş, uçmuş kendi Vatanına, Siřiliya adasına.

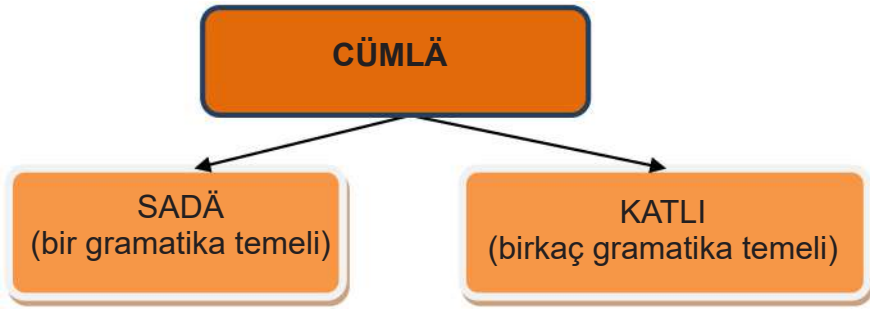

mif (urum lafi) – evelki halk annatması – миф

ada – deniz yada göl suların ortasında bir büük er – острів

mermer – pek cetin, düz, yalabık taş – мәрмүр

zından – kapalı – в'язниця

Katlı cümlä deniler o cümleyä, angısı kurulu iki ya birkaç sadä cümlelerdän hem gösterer bir katlı fikir ya düşünmäk.

Katlı cümlelär var nicä olsunnar üç türlü:

1. Dalsız katlı cümlä
2. Dallı katlı cümlä
3. Baalayıcısız katlı cümlä

İlkyaz geldi, ama salkımnar taa açmadılar.

Hepsi halklar ister, ki dunnedä usluluk olsun.

Gecelär taa serin olêrlar, aaçların yaprakları sararêrlar.

2. Yukarkı teksttän «Dedal hem İkar» ayırın katlı cümleleri da yazın onnarı teftelerinizä. Argumentläyin, neçin onnar katlı?

3. Bulun katlı cümleleri. Yazın teftelerinizä. Çizin katlı cümlelerin gramatika temellerini; belli edin, neylän baalanêrlar.

Bir gün bän kablettim bir yabancıdan kıyat. O yazardı bir erif için, angısı pek talanthymış da varmış nicä olsun kompozitor, ama pek sakınarmış. Yabancı yalvarırdı, bän uurayım bu erifä da kızıştırayım onu, yazsın muzıka.

Buldum bän bir ara da gittim o muzıkanta. O yaşardı kasabanın bir dar sokaanda, bir derin aul içindä, nereyi geçmää läázımdı bir dar buaz erdän, kira evceezlerin arasından. Buldum bän evin nomerini da durdum kapunun uurunda. İçerdän işidilärdi kemençä sesi... bir talantlı adam çalardı. Çalmak manerası genişti, boldu. Birkaç minuttan sora çalmak kesildi, bän urdum kapuya. Çıktı bir incä, orta boylu erif. Bän kapu aşırı tanıttım kendimi.

(D. Kara Çoban)

4. Cümleleri yazın, baalayıcısız katlı cümlelerä sintaksis analizi yapın, anadın, kaç sadä cümledän onnar kurulu; sadä cümleleri ayırıp okuyun.

1. Hava hep taa sıcaktı hem şendi, hiç bir erdä kıpırdamazdı bir da dalcaaz.
2. Adamnar toplanêr ayır, karılar da oturêrlar ayır.
3. İçerdä sırasızlıktı, erdä palalar sivişiktilär hem toplanıktılar, herersi trofaydı.

4. Taa yaamur dinmediydi, sokaktan selcääz akardı, güneş çıktıydı.
5. Hayli su aktı Tunada, hayli yıldız düştü göklerden.
6. Avşam üstü gök karardı, çıktı çirkin bir boran, kalktı toz.
7. Ayın çeketmesindä urdular yaamurlar, sora birkaç sabaa kraa düştü.
8. Doorulduk biz, gideriz Motkurun evinä, ne olursa, olsun.
9. Tez gelecek ilkyaz, ozaman olacek sıcak.
10. Şindi bendä var hepsicii, bän kısmetliyim.
11. Şindän sora duşman bizdän yırak, burada yaşayacez.
12. Can tatlı, ölmää kimsey istämeer, hepsi isteer yaşamaa.
13. Patret vardı çok, kimisi yapıştırılıydı, kimisi boştaydı.
14. Sokaan ucunda bayır sapêr günduusuna, bayırlan bilä sapêr küüyä dä.
15. Sän islää adamsın, seninnän islää lafetmää.
16. Biz aaramêêrız iş, bizim işimiz var.
17. Bekläsänä taa birkaç yıl, ko çocuk büüsün biraz, akıllansın, – oza-

man ever onu.

5. Aşaadaki informaſıyaya görä düzün prezentaſıya bu talantlı ustanın yaratmaları için, başka ustaların da işleri için. Ayırın kendi beendiinizä görä.

Bolboka küüyündä yaşêêr bir talatlı usta Tatyana Kirçeva, angısının el-
lerinin altından çıkêrlar gercik dekorativ resimni çinilär. Onun yaratmaları
diil salt gözelletsinnär yaşamayı, ama gagauz halkın kultura mirasını da,
koruyup, tanıdêrlar.

Tatyananın resimni çinilerindä duyulêr sevgi ana topraana, halk adet-
lerinä, aydınnık dünneyä. Bununnan birliktä usta bir biçimdä gagauz mo-
tivlerini başka halkların ornamentlerinnän birleştire, kultura çeşitliinin
zenginini hem adetlerin biri-birinnän baalantılını gösterer.

Tatyananın her bir yaratmasından gözlerini alamêêrsın, şaşêrsın nicä
yakışıklı renklär biri-birini açêrlar. İşindä usta dikkatlını koyêr incä deta-
lilerä, renk uygunuuna hem ornamentlerin maanasına. Bu sebeptän onun
yaratmaları siiredicinin dikkatlını çekerlär, evlerin gözellii olêrlar, sergilerin
da – sevgili, şaşılacak eksponatları.

§ 8. ANNAYIŞ DALSIZ KATLI CÜMLÄ İÇİN ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Aşağıdaki teksti «Gagauzların aylelerinde uşakların adetçâ terbiyilmesi» okuyup, annanın onun içindekisini. Bulun tekstin stilini, sora onu ilerläyin. Eklen-tisini yazın. Bulun katlı cümleleri, çizin gramatika temellerini, söläyip baalayıcıları, angılarının baalanêrlar sadâ cümlelär.

GAGAUZLARIN AYLELERİNDÄ UŞAKLARIN ADETÇÂ TERBİEDİLMESİ

Gagauzların aylesi patriarhat aylesiydir. Bu gösterer, ani gagauzlarda aynenin başı bobaydır. Gagauzların aylelerini var nicâ iki grupaya bölmää:

1. Var aylelär, angılarında hepsi üç evlad boyları – dâdu-babu, ana-boba hem uşaklar yaşêrlar. O büyük aylelär sayılêr.

2. Sadâ aylelär, angılarında analar-bobalar hem uşaklar yaşêrlar. Bölâ aylelerdä aylâ başı – boba. O küçüköräk aylâ sayılêr.

Büünkü günnerdä büyük aylelär azalêr, sadâ aylelär sä zeedelener. Gagauzların aylelerinde uşaklar halkın adetlerine görâ terbiyiler. Uşakları üüredêrlär hatır gütsünnär analara-bobalara, evdekilerine hem aylesinâ savaşınnar iilik yapmaa, olmaa cana yakın, sormaa büyüklerä, komuşulara, onnarın saalı var mı, yortularda unutmamaa kutlamaa biri-birini, aynenin avtoritetini bozmamaa, verilmiş lafinda durmaa, sormadaan bişey almamaa, inannı insan olmaa.

Benim aylemdä

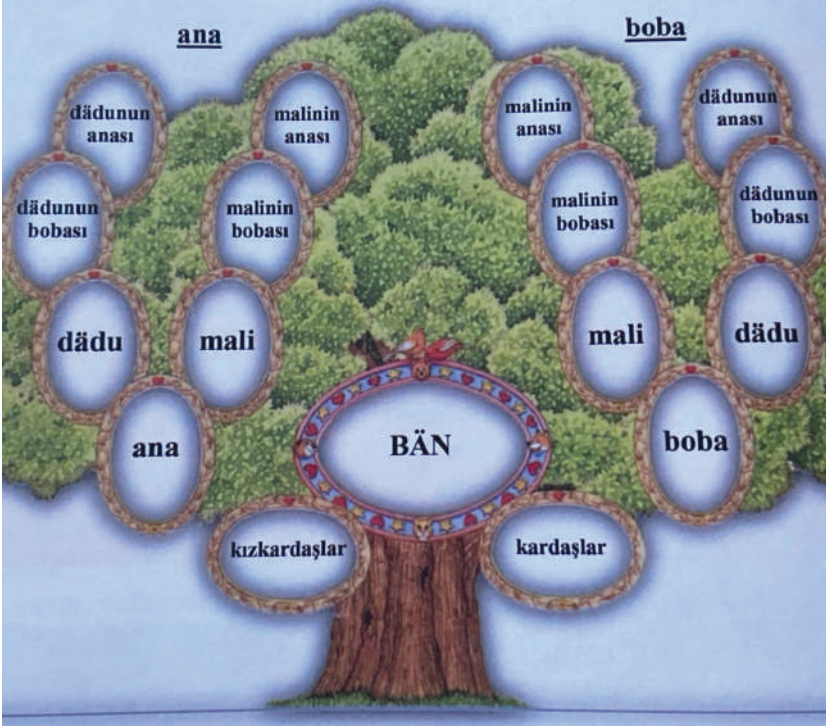
.....

avtoritet – авторитет
evlad, uşak – покоління

- Nicä düşünersiniz, neçin büünkü gündä büük aylelär azalêr?
- Düzünüz kendi aylä aacını, yapıp çıkış – küçük mü, osaydı büük mü sizin ayaeniz.

2. Okuyun teksti, ne meraklı işlär buldunuz bu teksttä.

BİZİM ADLARIMIZ, LAAPLARIMIZ

Gagauzların var kendi gagauz adları hem soyadları. Taa küçüktän insana veriler ad, ama soyadı, laabı, geçer ona bobasından. İnsannarın adları – halk istoriyasının bir payıdır. Orta asirlerden adların istoriyası baalanmış hristiyan dininä. Adlarda gösteriler hepsi, ne sarêr insanı: inan, istoriya baalanmaları türlü halklarlan, yaratıcılık, yaşayış.

Evel koyarmışlar taa çok ayozların adlarını: Petri, Mariya, Elena, Todur, Vasi. Adından belli, kim o milletlik tarafından: gagauz mu... Herbir adın var kendi maanası:

Peti –«taş» (kaavi)

Vani – Allahın vergisi.

Gagauz dilindä adlar: Vasi, Mial, Tanas, Sofi, Maşı, Oli, Tudorka, Vari, Lambu, Länka, Kati...

Gagauzların soyadları da ayrılmışlar başka milletlerin soyadlarından. Soyadı – maasuz aylä adı, angısını taşıyêr bütün aylä. Soyadlarda istoriya taa çok gösteriler, nekadard adlarda.

Evelki vakıtlarda insana koyarmışlar soyadı onnarın zanaatlarına görä ya da sokakça söylemesine görä. Deyelim, Dermenci – adam, angısı işlârdi dermendä, Danacı – o güdârdi danaları, Kalpakçı – dikârdi kalpak, Kemençeci – çalardı kemençedä, Kürkçü – dikârdi kojuk...

Ama kimisinä koyardılar laap küüyä görä: Tomaylı, Beşalmalı, Kobeyli...

Kimär kerä soyadı koyulardı adamın bir nışanına ya da kusuruna görä: Topal, Uzun, Kambur h.b. Kimi soyadlarının maanaları:

Karanfil – başça çiçää

Çilingir – demirci

Çavdar – ekin

Torlak – çıplak

Arnaut – ilkyazın ekilän booday.

Soyadları geçerlär büyüklerdän küçüklerä, evlad boylarından evlad boylarına. İnsan hodullanêr kendi soyadınan. Kirletmää kendi soyadını – bu saymamazlık büyüklerä, senselelerä, angılar hodul taşıyêrlar o soyadını, angısını kabletti anasından-bobasından.

Hepsinin var bobayca adları da. **Bobayca ad** gösterer soyluun yakınnını, ayleyâ baalantıyı, angısının başı taşıyêr belli bir ad. Bobayca adlar peydalanmışlar taa ileri soyadlardan. Bobayca adlarla insan hodullanêr.

(Jurnaldan)

➤ Annadınız, ne bilersiniz kendi laaplarınız için hem soyadınız için.

3. Aşaadaki teksti okuyup, annadın onun içindekisini. Belli edin onun stilini, sora yapın ona eklenti, ilerleleräk onun temasını

NEÇİN LÄÄZİM ANALARI-BOBALARI HATIRLAMAA?

Analar-bobalar küçük uşaklara yaşamayı vermişlär, onnarı büütmüşlär. Analar küçük uşaklarını büüdücä, beki, doyunca uyku uyumamışlar, beki, çok kerä kendileri imemişlär, ama doyurmuşlar, giidirmişlär kendi evladlarını. Onnar korumuşlar uşaklarını ateştän, yangından, sudan, buulmaktan, türlü hastalıklardan. Onuştan gagauzların aylelerindä analara-bobalara büyük hatır yapılar. Uşaklar ayledä hepsindän çok kendi analarını severlär. Açan uşak çirkin hastalanêr yada onun başına bir başka bela gelir, ananın yaşları candan-ürektän düşer. Sade ana var nicä halizdän annasın uşaan kahrını! Onun yardımını ölçüsüzdür!

Bu üzerä gagauzlarda var bir gözäl adet – öpmää anaların ellerini. Uşaklar anaların ellerini öperlär te nezaman: açan onnar yırıktan evä gelirler; açan analar hastalanêrlar; açan analar kliseyâ gitmää çekederlär; açan büyük yortular çekeder. Gagauzların adetlerine görä anaları-bobaları hiç diil lääzım gücendirmää. Herkerä onnarın saalını lääzım sormaa, kuvedinä görä herbir iştä lääzım yardım etmää.

Açan da analar-bobalar hastalanêr, uşakların borcu – ilaç satın almaa, doyurmaa onnarı, vermää onnara kendi can sıcaklığını.

Dalsız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär birtakım, biri-birinä kasılmêêrlar hem herbiri öbürüsüz var nasıl kendi-başına olsun.

Otlar eşerdi, gün da hep şılêêr hem yısıdêr.

Bän bilmeerim kimin ooluyum, ama insannar annadardılar bana tä ne.

4. Teksttän «Neçin lääzım anaları- bobaları hatırlamaa?» ayırın dalsız katlı cümleleri da argumentläyin, neylän bu çıkışı yaptınız?

5. Yazın bu cümleleri tefterlerinizä. Nesoy onnar? Argumentläyin. Koyun durğuçluk nişannarı.

Benzin bitti da maşına durdu. Lüzgär başladı hızlı esmää hem aaçlardan sarı yapraklar çeketti düşmää. Geldi ilkyaz ama havalar taa yısınmadı. Ba kaarlar başladı erimää ba enidän kaar yaayardı. Radiodan işidildi kemença hem düdük muzıkası da biz başladık seslemää. Tez gelecek ilkyaz da olacek sıcak.

§ 9. BAALAYICILAR DALSIZ KATLI CÜMLELERDÄ. DURGUÇLUK NIŞANNARI DALSIZ KATLI CÜMLELERDÄ СПОЛУЧНИКИ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

1. Aşaadaki teksti okuyun, ona bir plan kurun, plana görä annadın tekstin içindeliini. Annadın, ne bilersiniz katlı cümlelär için, ayırıp tekstdän birkaçını.

ÜLEŞTİRMEKLÄR, ADAMAKLAR, ÇİİZLÄR

Gagauzların eski dedelerindän gelir bir söyleyiş «Var mı bir parça ekmään, saklanıp ta imä onu – tatlı gelmäz, ama paylaş onu kardaşınnan, soylarınnan, ozaman taa islää dadı olur!» Butürlü söyleyişlärden, butürlü annamaklardan gelir gagauzların üleştirmäk adetleri: büyük yortularda, Paskelledä, Koladada, Panaiyada, Hederlezdä hem açan oruçlar açılêr. Koladayadan var dört haftalık oruç, Paskellenin dä önündä altı haftalık, Panaiya orucu da iki haftalık. Oruçlar açıldıynan, kurban kesiler, hazırlanêr türlü imeklär...

Adetä görä komuşular biri-birinä hem hısımnara üleştirerlär kendi sofralarından bişey. Üleştirmäk çinisinä mutlak koyulêr kolaç ya bir dilim ekmek, sora kurbandan bir parça et ya tauk eti – ne varsa. Paskelledä üleştiriler paska hem kırmızı boyalı yımırta. Panaiya orucu açıldıynan (avgustun 15-dä), meyvalar başlêêrlar olmaa – ozaman kolaçlan barabar üleştiriler alma, erik, zerdeli hem başka. Üleştirilän kolacın ya ekmään üstündä var saplı bir mum, üleştirmää gider taa çok karılar, uşaklar. Üleştirmeyi kabuledän lââzım yapsın stavrozunu, öpsün ekmää da desin: «Allaa kabul etsin!»

Kimdä yok ne üleştirmää, onnarı kimsey zorlatmêêr, yoksuzluk gagauz-larda hiç diil ayıp. Ayıp ona, kim varlıkta yaşêêr, da eski üleştirmek adetle-rindän atılêr, ama öleleri gagauz küülerindä pek az çıkêr. Büünkü günnerdä kimi gagauz ayleleri kasabalara etiştilär, neredä komuşular biri-birini ta-nımêêrlar, bilmeerlär, bu üzerä üleştirmek adetlerini unudêrlar. Küülerdä sä gagauzların adetleri çok köklü, büün dä üleştirmeklär var. Bu adetlär çok yardım ederlär terbiyetmää acızgannı, çömertlii. Küçüklerä, analar koyarsa çantalara bir gözlemä ya piinirli ekmek, sımarlêêrlar imeyi yalnız imesinnär, ama paylaşsinnar kafadarınnan.

Gagauzların yortuları baalı hristian kalendarına, onuştan üleştirmek adetinin var taa birkaç maanası. İlkin var inanmak, ki ne bu dunnedä üleştirecän, o öbür dunnedä senin önündä bulunacêk, ama eer verdiysän ölmüşleri anmaa deyni, onnarı ölmüşlär kabul edeceklär. Bu inanmaklan baalı, yortulardan kaarä, var ölülerin anmasına üleştirmeklär: ölmüşün do-kuzuncu günündä, kırkında sora kimi cumertelerindä, paskellenin önündä «büük cumaada» hem başka. Butürlü üleştirmeklär, ani ölüleri anmaa deyni, verilerlär yabancılara, yoksullara, neçinki var gagauzlarda ölä dä söyleyiş: «İstärsän üleştirmesini Allaa kabul etsin, ver onu yabancıya da unut!» Sade ozaman olur etişsin ölülerin önünä.

Läüzım bilinsin, ani gagauz karıları üleştirmek günnerinä ilerdän ha-zırlanêrlar, çalışêrlar kolaçları nekadar taa islää, taa gözäl pişirsinnär. Hepsindän çok hazırlanmaklar olêr Paskellä için, paska pişirmek için, çok ilerdän hazırlanêr paska unu, türlü kokular hamura deyni. Üleştirmektä adetin, baş özündän kaarä, var karıların da kendilerini göstermek, demäk kimin paskası, kolacı, iyintisi taa becerikli, datlı yapılı.

Sovet sistemasında da gagauzların üleştirmek adetleri kaybelmedilär. İnsannar kırlarda, topluca çalışarkan, üülen ekmeeni dä birerdä yapardılar, paylaşırdılar katıklarını, ekmeklerini kardaşça. Kırdä imeklär olurdu bir büük üleştirmek sofrası.

Üleştermäk adetinä yakın gagauz halkında var taa adetlär. Onnardan birkaçı – adamaklar hem baaşışlar. Adamaklar olêr düünnerdä gençlerä, eni aylä düzennerä. Düün gecesindä, paradan başka, adêêrlar terekä, kuş, mal, toprak... Adêêr saadıçlar, analar-bobalar, yakın hısımnar. Düündän sora adanmışları toplêêrlar da vererlär gelinnän güveeyä.

Düündä var nasıl saadıçlar adasınar eni evä inään buzaasını. Gençlerin kısmetinä buzaa olursa dişi, da büüyärsä islää, kumilär edenerlär kendinä inek, taa başka işlär dä olur adamaa. Ama en büyük günäa sayılêr adamaa da vermemäa. Butürlü adettän atılmaklar olarsa, o kişileri hepsi kötüleer, onnarı kimsey insan saymêêr.

Taa olur burayı eklemäa çiiiz vermäk adetlerini, onnar da düünnerdä hem ölüdä olêrlar. Düündä gelin çiiiz verer kaynanaya-kaynataya, saadıçlara. Saadıçlar da verer kumilerä; kaynana-kaynata da verer gençlerä. Çiiizlerin çoyu koyulêrlar çiiizlenmişlerin omuzlarına, ama kimisini baalêrlar düüncülerä, ki hepsi onnarı görsünnär. Çiiiz kabuledän läázım türkü çalsın, oyun oynasın, şennik yapsın.

Ölüdä çiiizlär veriler onnara, kim mezar kazdı, kim bayrakları taşıdı, kim sandı taşıdı. Eer geçindiysä bir delikannı kız, onun çiiizlerini asêrlar klisedän bayraklara da vererlär onnara, kim bayrakları taşıdı.

Böläydi gagauzların adetleri!

oruç – піст

üleştermäk – пригощання (у свята чи за упокій померлих)

kurban – жертвоприношення

adamak – обіцянка

hısımnar – родичі

edener – набуває, купує

atılmak – відмова

kabuledän – отримувач

kaynana – свекруха, теща

kaynata – свекор, тесть

saadıç – хресний

- Angı adetleri taa kullanêr aylän, küüyün?
- Angı adetlär battılar, kullanılmêêr büünkü gündä?

Baalayıclar, ani katlı cümledä baaladêrlar sadä cümleleri, var nicä ol-sunnar üç türlü:

1. Birleştirän baalayıcılar.
2. Karşıtlayan baalayıcılar.
3. Ayırdan baalayıcılar.

1. Birleştirän baalayıcılar: *hem, da, ne...ne.*

Dalsız katlı cümlelerin payları taa sık birleşerlär **da** baalayıcının yardımınan. Bölä cümlelerdä **da** baalayıcının önündä herkerä virgül koyulêr.

Örnek: *Geldi avgust, da Kırboba gitti instituta ekzamen vermää. Bir haftadan sora ekzamennär bitillär, da Kırboba gitti evä.*

Çıktım biraz soluklanmaa, hem büün üç düün buradan geçecek, da läüzım siiredeyim onnarı. (D. Kara Çoban)

2. Karşıtlayan baalayıcılara: *ama, sa, sä.* Bu baalayıcıların da önündä virgül koyulêr.

Örnek: *Şafk süündü, ama büyük yazılar ayın-açık görünärdi. Biz ileri gittik, onnar sa geeri dönmüşlär.*

3. Ayırdan baalayıcılar: *ya, yada, eki (yaki), ba, osa, ya...yada, ba... ba.*

Katlı cümlelerdä, açan onnarın sadä cümleleri bu arasında baalayıcılar kullanılêr **ya, yada, osa, eki** baalayıcıların önündä virgüllär koyulêr. Açan **ya, ba**, baalayıcılar tekrarlanêr cümledä 2–3 kerä, ozaman onnarın önündä virgül koyulêr, ama onun koyulması 2-nci tekrarlamasından çekeder.

Örnek: *Ya kalkın hepsimiz gidelim, ya gidecek sade birimiz. Ba can erim düülürdü, ba kafam başlardı acımaa, ba ensäm sancılardı. Baada avşam üstü işidilirdi garganın yıraktan baarması, yada lüzgär getirirdi yakından başka bir fışırtı.*

Dalsız katlı cümlelerdä baalayıcılar

birleştirän	karşıtlayan	ayırdan
hem, da, ne...ne	ama, sa, sä	ya, yada, eki, (yaki), ba, osa, ya..., ya... ba..., ba...

2. Aşaadakı cümleleri yazın, birleştirän, karşıtlayan hem ayırdan baalayıcıları bulup, altlarını çiziniz, annadın onnarın önündä kullanılmış virgüllär için.

1. Lüzgär halizdän dindi, ama aaçlar hep, sarfoş gibi, sallanırdılar.
2. Çocuklar yıkanardılar, kızlar da su boyunda çiçek toplardılar.
3. Panti bütün gün hastaydı, ama doktor hep taa gelmäzdi.
4. Ba tolu atardı, ba yaamur çevirirdi.
5. Aullar boyunda oturan insannar bakêrlar ona, o sa kimseycäa bakmêêr.
6. Geldi üülen, geçti saat bir, geçti iki, oldu saat dört, o sa hep gelmäzdi.
7. O başladı darsımaa, sora sa onu çeketti sıkletä atmaa.
8. Pasajirlär pindilär avtobusa, şoför baktı biletleri, geçti kabinasına, da avtobus yollandı erindän.

9. Nastradinin oolu evlenmiş, ama razgelmiş kayet haylaz karıya, o evdä hiç izmet etmäzmiş.

10. Onun hiç vakıdı yok dinnenmää, hem o kendisi dâ istämeer bunu.

11. Bän hep savaşırdım onu doyurmaa, piliççik sä artık ölmüştü.

12. Ne sıcak kesilirdi, ne toz çökärdi.

13. Bän savaşêrım annatmaa, o sa hiç kulak kasmêêr bana.

14. Traktor aarlıkları taşıyêr, maşına da işleri hızlı yapêr.

15. Bän var nicä gideyim evä, da Kemençecilerin Angili gelsin benim erimä.

3. Aşaadaki dalsız katlı cümleleri yazın, onlarda baalayıcıları bulup, çizin altlarını, neredä läâzım, virgülleri koyun, açıklayın baalayıcıların çeşitlerini.

1. Günün keskin sıcaa şansora kesildi da küüdä karılar hem adamnar başlêêrlar toplaşmaa derneklerä lafa.

2. İlkyazdı, toprak islää kurumuştu da hepsi insannar çıkmıştılar aullara, sokaklara.

3. Saalıcaklan kullanasın bu sofrayı da hiç ömürün bitmesin hem herkerä o dolu olsun!

4. Doka az kiyat bilärdi ama Todur bitirmişti dört klas da küüdä sayılardı kiyatçı adam.

5. O aldı masadan eşil kaplı kiyadı, çeketti okumaa ama onun fikiri hep sapardı kiyadın tekstindän.

6. Bu evelki söyleyişi var nicä annamaa çok türlü ama İlişu dädunun örneendä o çıkêr pek aarif hem derin.

7. O diil gözäl ama kimsä almış onu da o şindi bulunêr mamusunda.

8. Geçeriz biz dermenin yanından dermen da döner.

9. Hepsi bu dünnedä geçer gider bişey dâ geeri dönmeer.

10. Fidana dalları aar gelmeerlär bän dâ sizä aar gelmeerim.

11. Uşaklan şennik tä var, zaamet tä var.

12. Kendi becerärdi pek sarı çalmaa kemençä da dökärdi şaşılacak, gözäl, pak ses.

(D. Kara Çoban)

4. Yazın cümleleri da koyun durguçluk nışannarını, angıları etişmeer.

1. Sän mamu evdä kal bän dâ işä gidecäm.

2. Motor çeker ama tekerleklär aşınık.

3. Ne Tanas annadı motordan ne dâ Lambu bişey söyleyebildi.

4. Ürääm istärdi türkü çalmaa ama sesim hiç çıkmazdı.

5. Todi kuşku bakınırdı bän sä hiç ürkmäzdim.

6. Ba kizaamız yannardı ba kürtünä beygirlär batardı hepsimiz artık bıktıydık ama sıkıp kendimizi dayanırdık.

7. Bän annadacam masal ama sän seslä iki tarafa toy gibi bakınma.

5. Aşağıdaki sadə cümlelərdən kurun birər dalsız katlı cümlə.

1. Maazada bir sepet alma vardı.
2. Kombayna biçər.
3. Duman kara eri örttü.
4. Bir engeç gegama ilişmişti.
5. Yol yalabırdı.
6. Koyunnar tolokada otlardılar.

6. Kurun birkaç dalsız katlı cümlə. Subyektlərin erinə alın aşağıda verilmiş lafları, kullanın verilmiş örnə.

1. Bulutlar – yaamur...
2. Kaazlar – ördeklər.
3. Lüzgər – toz.
4. Taşlar – topaclar.
5. Beygırlər – talıga.
6. Deniz – dalgalar.
7. Kuşlar – guguşlar.

Örnek: *Tütün – atəş. Başladı tütün çıkmaa, da atəş tutuştu.*

Dalsız katlı cümlənin sheması

1. Sölemək neetinə görə (annatma, soruş, izin)
2. İntonaşiyaya görə (duyulu\duygusuz)
3. Gramatika temellerinə görə (katlı)
4. Kaç sadə cümlənin yardımınan düzüü.
5. Nesoy baalayıcıylan baalı sadə cümlələr (birleştiren\karşıtlayan\ayırardan).

Dolu sintaksis analizi:

(adl.) (ışl.) (aderl.) (adl.) (baal.) (aderl.) (ışl.) (adl.)

Erif baktı kendi kafadarlarına, (da) onnar girdilər tükenə.

(Annatma, duyusuz, katlı, düzüü 2 paydan, baalanêr birleştiren baalayıcıylan da, onuştan bu cümlə dalsız katlı).

1) sadə, ikibaşpaylı, geniş, dolu;

2) sadə, ikibaşpaylı, geniş, dolu.

[– =] da [– =].

7. Kontrol ediniz kendinizi.

Kontrol etmək için bilgilerinizi öğrenilmiş temadan, basın QR-kodun üstünə da geçin testleri.

§ 10. ANNAYIŞ DALLI KATLI CÜMLÄ İÇİN ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Okuyun teksti. Belli edin nesoy stildä bu tekst. Yazdırın stilin nışannarını.

GAVRİL GAYDARCININ YARATMALARINDAN

Gavril Arkadyeviç ayırılêr başka yazıcılardan masal yazmakta. Onda var bir bilmeycä masalı. Bu masalın baş personajları: ihtâr dâdu, dâdunun beş oolu.

Bilmeycä masalın içindeliî kısa, ama akıllı olmaa üüreder. Masalın süjeti verilmeer türlü situațiya-larda, diil karışık türlü konfliktlêrlân, ama gösterer keskin fikirliî, yok insanı gülmää almak. Bu bilmeycä masalı – benzeer aslı masala.

Bilmeycä masalı üüreder yaşamaa insannarı birliktä, dostlukta, kardaş gibi.

İhtâr dâdu gösterili bir üüredici gibi, nasaat verici. Dâdu, açan hastalanmış, çarmış oollarını yanına da annatmış bir bilmeycä masalı.

İhtâr annatmış bir büyük meşä için, angısı büüyärmiş daada.

«Üzlân yıl yaşamış o büüyäräk, ne borandan, ne dâ suuktan korkar-mış: dalları fidan gibi kalın, kobakları ceviz gibi iiri, köklerin eri göbeenä etişärmişlêr».

Ama gelmiş vakıt, da meşä aacını kesmiş bir dülger.

«Üç gün, üç gecä işlemiş yıkınca meşeyi. Budayıp dallarını, dokuz çift öküzlân sürümüş onu evinä...»

Dâdu yalvarmış oollarına açıklasınnar bu masalın maanasını, ama hepsi susmuş, biri bilmemiş. Ozaman dâdu demiş:

– Gençsiniz taa, onuştan da başınıza düşmedi bu masal. Bân aydınna-dacam sizä onun maanasını: daa büyük fidannarlan – o bizim memleketimiz, Vatanımız; fıcı – bir aylä, dogalar – biziz, çemberlêr – birlik hem annaşmak; şarap – sevinç hem mutlu, kismetli yaşamak.

Çünkü açan ayledä birlik hem annaşmak var, yaşamak ta kismetli olur.

Aylä, angısında yok annaşmak, – kayıp, daalêr».

«Koruyun dogaları, oollarım», – dedi dâdu.

Bilmeycä masalın bitkisindä oolları şükür ederlêr bobasına:

– Saa ol, baka, fikirli nasaat için. Biz unutmayacez onu, nekadar yaşayacez.

Gavril Arkadyeviç gösterer oolların hem bobanın baalantılarını. Dâdu verer oollarına bir fikirli nasaat, angısı getirer sevinç, yapêr mutlu hem kismetli yaşamak.

nasaat verici – наставник

dülger – тесляр

doga (fiçının kolanı) – сталеві обручі для бочок

Dallı katlı cümlä deniler ölä cümleyä, angısında var **baş cümlä** hem bir yada birkaç **dal cümlä**. Dal cümlelär baalı, iştirili baş cümleyä, onu anna-dêrlar, onnarsız baş cümnenin taman maanası yoktur.

Örnek: *Petrinin anası sevirdi, ani onun oolu ii üürener. Bän severim güz zamanını, angısı geler bizä herkerä ansızdan.*

Dallı katlı cümlelerin shemaları

1. [, (),];

2. [], ();

3. (), [].

[] – baş cümlelär

() – dal cümlelär

2. Aşaadaki katlı cümleleri yazın. Bulun da çizin gramatika temelini. Okuyun onnarın baş hem dal cümlelerini. Söläyin, onnarın angısı baalayıcılı, angıları da baalayıcısız.

1. Önümüzä görünürdü kasaba, angısı için buncak okuduk hem işittik.
2. Çekeder ozaman Pirku yalvarmaa babusuna, ani o yardım etsin ona, ani dădu alsın onu taligaya. (masaldan).
3. Bana lâázımdı, ki dostum Pazar günü gelsin bizä.
4. Netakım çoban, otakım sürüsü. (söleyiş).
5. Netürlü saabi, otürlü dă çırak. (söleyiş).
6. O deer, ki bensiz büün yokmuş nicä şkolaya gitsin.
7. Kimin var kendi aklısı, o bakmêêr herkerä aalemin laflarına.

3. Aşaadaki katlı cümleleri yazın, söläyin, nicä dal cümlelär baalanêrlar baş cümlelêrlän. Annadın cümlelerdä durguçluk nışannarın koyulması için.

- a. Derenin, angısında bän yıkandım, pek suuk suyu vardı.
- b. Düşündüm gideyim bir sicaan altına, năanda taa kuytucaydı.
- c. Bilirdim islăä bän, ani dostum bu kiyadı beenecek.
- d. Açan gün kauştuydu, biz girdik kasaba içinä.
- e. Söledik sana tıka-basa, ki sän dă annayasın bu kuralın maanasını.
- f. Çıkma dışarı kel kafannan başkabak, zerä dışarda poyrazdan lüzgär eser.
- g. Annattık sizä daavayı ektän-ekä, ki siz dă biläsiniz onu kolay hesaplamaa.
- h. Sän çekin bir tarafa, neçinki bän isteerim görmäa senin üzünü.
- i. Verelim bu çiçekleri üüredicimizä, çünkü onun büün duuma günü.
- j. Panti çalıştı, ki onu da alsınнар resim sergisinä.

tıka-basa sölemää – pek açık sölemää – говорити зрозуміло

4. Aşaadaki katlı cümleleri yazın, onların baş hem dal cümlelerini bulun, baalayıcıların hem baalayıcı laflafın altlarını çiziniz. Cümlelerin shemalarını yapın.

- a. Benim yanımda papşoy sırası, angısını kardaşım kazardı, pek otluydu.
- b. Bu yol, allele, götürecekt bizi orayı, neredä can-cun yoktur.
- c. Dostum, sän läözım käämil biläsin kendi zanaatını, neçinki onu bil-memää ayıptır!
- d. Siz duydunuz mu, ani bu gecä er tepredi.
- e. Kalacez gecelemää burada, neçinki yaamur çeketti yaamaa.
- f. Kim tanıyêr aalemin kahırını, onu insan meteder.
- g. Açan Aaç-Kıran topuzu alêr, Cendem-Babusu çabuk yok olêr.
- h. Şoför maşinasını haydardı oradan, neredä taa az çamur vardı.
- i. Açan bän yaklaştım evä, beni bir saklı sevinmelik kavradı.
- j. Anası simarladı kızına, ki şkolaya gideceykän piliçleri unutmasın doyurmaa.

5. Aşaadaki katlı cümleleri tefterlerinizdä yazın. Baş hem dal cümlelerini bulup, onları skobalarla gösterin. Baş cümlelerden dal cümlelere soruş koyun.

- a. Komuşumuzu maaledä hepsi ii adam sayardı, neçinki o bişey isteyän insannarın kimseyciini geeri çevirmäzdi.
- b. Fukaara adam hep savaşırdı, ki olsun imää, giimää, ki gitmemää aalemin sofrasına elini uzatmaa. (*D. Kara Çoban*).
- c. Türkünün sesindän belli, ki çalınêr şennik için. (*S. Kuroglu*).
- d. Kemençeci üfkedän, basıp şeytanın şkembesinä, ölä sıkılmış çatıyı, ki Topal Şeytanın dili fırlamış aazından (*masaldan*).
- e. Zaatlı herbir fenalın ardına kakarmış kazaa birêr enser, ki bilsin, nekadar fenalık yapacak. (*D. Kara Çoban*).
- f. Bän tütün içmeyi çoktan braktım, neçinki o bozardı saalımı.
- g. Yaz vakıdı, açan şkola kolverer, herbir şkolacı aullarında çalışêr yapsın bir faydalı iş.
- h. Yaamurlardan deredä su artık çekettiydi taşmaa, zerä dar köprü altından etiştirämäzdi akmaa.
- i. Açan yabanı yaklaştêr buzaalara, Pirku genä hızlı baarêr (*masaldan*).
- j. Bu iş olduydu taman bildir, açan sıcaklar başladıydı, da yaban ördekleri sıcak memleketlerden çekettiydiler yavaş-yavaş bizä gelmä.

6. Verilmiş aşaa katlı cümleleri yazın, baş hem dal cümleleri bulun. Anadın dal cümlelerin erleri için hem cümlelerin durguçluk nişannarı için. Cümlelerin shemalarını yapın.

1. Yaamurdan ileri, açan aaçlardan küçük eşil almacıklar taa yoktu, biz onnara ilaç suyu serptik.

2. Eer yoksa amazçı, kavga da yok.
3. Açan etiştir sandın dibinä, Mani çıkardı bir maavi adam gölmää.
4. Şeytannar, görüp, annamışlar, ani bu adamı kimsä çaarmış su aşırı bir düündä kemençä çalmaa (*masaldan*).
5. Gürgen-Kıvradan hem gidärmış, hem gürgen aaçlarını, toplayıp-toplayıp, kıvradarmış onnarı, nicä ipliı kıvradarsın. (*masaldan*).
6. Uyku mu tutar ihtär bobayı, açan onun büük kahırı varmış (*masaldan*).
7. Eer dönärsän bayırcıktan sol tarafa, o köşedä görecän bir eni škola.
8. Altının kırmızı gölmää, saurulup, titirärdi, nicä al bayrak lüzgerdä (*S. Kuroglu*).
9. Nicä içeri girdim da kendi uşaklarımı gördüm, bän biraz şennendim!

Örnek: [*Yaamurdan ileri, (açan aaçlarda küçük eşil almacıklar taa yoktu), biz onnara ilaç suyu serptik*].

§ 11. DALLI KATLI CÜMLENİN SOYLARI

ОСНОВНІ ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

1. Okuyun teksti, onun içindeliini, annadın, söyläyin temasını, öz fikirini, stilini, söz tipini.

ENİ YIL ADETLERİ

Eni Yılı diil sade gagauzlarda, ama başka milletlerdä dä, taa çok bekleerlär uşaklar. Onnar severlär kaarlı havalarda çıkmaa dışarı da işitmää çannarı, trakaları. Gagauzlarda Koladaya karşı hem kâr Kolada günnerindä dä var survaki gezmäk, kamçıları patlatmak. Survaki gezerlär altı-edi yaşında uşaklar, taa büyükleri «trakaylan» hem «Hêy-hêylan» insannarı kutlêêrlar, ama delikannılar gezerlär «Kolada». Onnar, olup birär çetä 5-10 kişi, üürenerlär Kolada türkülerini da sora, giyip işlemeli anterileri, süt-biyaz sargıları, başlarına kırma kalpakları, angılarına baalı yalabık telli garuzdan gözäl feneşlär, gezerlär küüdä. Koladacılar genç, onnar çalışêrlar gitsinnär taa çok o evlerä, neredä var delikannı kızlar. Koladacılara adetçä veriler kolaç, para hem onnara ikram ediler içki, imäk.

Gagauzlarda çok meraklı Koladaya hazırlanmaklar. Bu yortunun önündä tutulêr dört haftalık oruç. Orucu tutmaa toplaşêr komuşular, hısımınar. Oruçta olmaz imää et, inek, koyun maasulu, yımırta, olur imää kartofi, laana, fasülä, kabaklı. İmekleri oruçta hazırlêêrlar sade gündöndü hem zeytin oloyunnan.

Oruçta olmaz günaa yapmaa. Kimisi, çetin inancı adamınar, oruçta tütün içmektän dä vazgeçerlär, kliseyâ giderlär. Kolada orucunda gençlär horu yapmêêrlar. Sade kızlar uzun gecelerdä, toplaşıp bir sıcak içeri, dernek oturêrlar: yapaa işleerlär, dikerlär, örerlär. Burayı olur uurasın delikannı çocuklar da, buluşup, lafetsinnär yavklularınnan. Kolada orucunda düün yapmaa olmaz. Böläydir adetlär!

Kolada orucun vakıdına razgeler gagauzların Canavar yortuları, onnar var sade gagauzlarda hem bulgarlarda. Onnar olêrlar Ay Andrey, Sava, Varvara nem Nikola günnerindä, kışın ortasında, dekabri ayında. Canavar yortularında olmaz dikmää, örmää, dokumaa, taa pek adamınarın, çocukların üstünä, zerä onnara, kimär kerä kırdä bulunarkan, olur canavarlar, üüşüp, zarar yapsınar. Bu günnerdä dä gençlär derneklerä toplaşêrlar, ama iş yapmaa olmaz, onnar sade lafederlär, şaka söyleerlär. Bölä oturmaya deerlär «sarmısak beklemesi». Gagauzlarda, açan birisi haylak durêr, deerlär: «O sarmısak bekleer». O Canavar yortuların gecelerinä dä deerlär «sarmısak geceleri».

Oruç açıldıynan, var adet – kismet denemäk: yapılêr imeklâr hem maa-suz bir tepsi kırma, kırmaya koyulêr evcimannarın kismetî. Fırından çı-kardıynan, keserlâr herkezinä birâr dilim o kırmadan, da onu iyirkân, çıkêr kismetlâr: ya para (bank), ya birâr kiyatçık, neredä yazılı «saa-lık» «kismet», ya nışannı çibicaklar-«koyunnar», «piliçlâr» hem başka. Kimä ne düşer – o yılın kismetî dâ ölä olêr – bölä inanmak var. Koladada, kim ilkin musaafırlää gelirsä, o sayılêr evin «poleznii». O insanın uuru islääysä, gelân yazın mallar saa kalacêklar, kloçkalar uslu yatacêklar, koyunnar, keçilâr ikişâr kuzulayacêklar. Ama eer «polezniin» uuru kötüyä, işlâr dâ gidecek, ona yaza sıkça betva edeceklâr.

Kolada yada kış yortuları uzanêrlar Kırım ayın 25-indän büük ayın 20-sinä kadar, o zamanadan, açan Yordan deresindä Ay Yuvar vaatiz eder Hristosu. Bu gündä popazlar stavrozu suya atêrlar, Ayazma okunêr, da o Ayazmadan alêrlar türlü yılaç için, serperlâr onu içerlerä, hasta insannara... Kolada gün-nerindä konuşkalar olêr: eni evlilâr giderlâr kaynana-kaynatasına, kumilâr kolaçlan dolaşêrlar saadıçlarını...

Adetlerä görä bölä geçer gagauzların kış yortuları.

Avşamnêêrsın, bey çorbacı,
Ey, Saabi koladele (2).
Haberleriz Koladayı,
Ey, Saabi, koladele(2).
Koladada Hristos duudu
Ey, Saabi, koladele (2).
Bütün dünnedä şafk oldu,
Ey, Saabi, koladele.
Göktä, erdä sevinmelik oldu,
Ey, Saabi, koladele (2).
Yazılar da tamannandı,
Ey, Saabi, koladele (2).
Allahı da metederiz,
Ey, Saabi, koladele (2).
Çok yıllar sizä başlêêrız,
Ey, Saabi, koladele (2).
Hepsicii inkinat olsun,
Ey, Saabi, koladele (2).
Sofranız da dolu olsun,
Ey, Saabi, koladele (2).

poleznik – корисний
maasul – молочні продукти
zeytin oloyu – оливкова олія
stavroz – хрест

➤ Angı Eni Yıl adetlerini taa kullanêrsınız büünkü gündä?

Gramatika strukturasına hem maanalarına görä dal cümlelär var birkaç türlü:

- a) bellilikçi dal cümlelär;
- ä) annadıcı (tamannıkçı) dal cümlelär;
- b) hallıkçı dal cümlelär;

Hallıkçı dal cümlelerin var bu bölümneri:

- a) erlik dal cümlelär;
- ä) zaman dal cümlelär;
- b) neetlik dal cümlelär;
- c) sebeplik dal cümlelär;
- ç) nicelik hem nekadarlık dal cümlelär.

Bunnardan başka, dal cümlelerin bu soyları da var:

- a) sankilik dal cümlelär; ä) brakım dal cümlelär;
- b) yaraştırma dal cümlelär

Dal cümlelerin soyları					
Bellilikçi dal cümlelär	Annadıcı (tamannıkçı) dal cümlelär	Hallıkçı dal cümlelär	Sankilik dal cümlelär	Brakım dal cümlelär	Yaraştırma dal cümlelär
		Erlik, zaman, neetlik, sebeplik, nicelik, hem nekadarlık			

2. Okuyun teksti. Neçin ona koymuşlar bu adı ? Neyi o açıklêr: temasını mı osaydı öz fikirini mi?

BÜÜCÜYKA BÜÜSÜZ

Himiyä biliminä çok kerä «büücüyka» deerlär. Biz hepsimiz annêêrız, ani bu laf kullanılmış diişili, kıynaş maanasında, süret olsun deyni. Hiç büülemäk yoktur ozaman, açan lakmus kiyatçı asit içindä kırmızı olêr, ama şçoloç içindä genä bu kiyatçık maavi olêr. Açan vodorod hem kislorod karışêrlar hem baalanêrlar biri-birinä, da onnar suya dönerlär – burada da büü işleri yoktur.

Ama evel vardı ölâ insannar, angıları büüyü inanardılar da onun yar-dımınnan savaşırdılar bir obyektı çevirmää öbür obyektä. Bölâ insannara, angıları büülän çalışardılar altın hazırlamaa «alhimik» deyardılar. Onnar karıştırdılar kurşumu, diri şufayı (gümüşü) kükürtlän da savaşırdılar

sarı altın yapmaa. Ama onnar yalabık altın ölä dä çıkaramadılar. Alhimiklär sayardılar, ani onnarın bu işinä büücülük köstek koymuş. Bilim ilerlemäk yolunda alhimiklerin faydası da oldu. Onnar bilim teneciklerini, bulup, topladılar da temel koydular himiya bilim duumasına. Da te onu, ani alhimiklär yapabilämedilär, yaptı himiya bilimi hiç büüsüz.

Büünkü himiya bilim çok ilerledi. Şindi biliner, nicä bir himiya elementlerini geçirmää öbür elementlerä.

Himiya kuvedinnän insannar fabrikalarda, zavodlarda yapêrlar o malları, angıları pek lääzım hepsinä. Mineral beslimneri, yapma yapaa iplikleri, sintetika kauçukları, plastmasa çinileri, filcannarı, kaşıkları, çanakları; rubaları, bezleri, peşkirleri yıkamaa deyni soda tozları – bunnar hem taa çok başka işlär dä büünkü günnerdä himiyä bilimin yardımınan yapılêr.

kurşum – метал, свинецъ

diri şufa, diri gümüş – ртуть

kükürt – сірка

mineral beslimi – добриво

3. Bulun teksttä «Eni Yılın adetleri» dallı katlı cümleleri. Ayırın da yazın tefterlernizä, pay ederäk grupalara soylarına görä.

4. Okuyun legendayı demekli. Bulun dallı katlı cümleleri, ayırıp soylarına görä.

KİMÄ NACAK SAPI DEERLÄR?

(*Legenda*)

Bilersiniz mi «nacak sapı» gagauzlar adetçä kimä hem neçin deerlär?

Bu deyim için gagauz legendası bölä söyleer:

«Bir vakıtlar bir büük hem eşil daa büüyärmiş. Onun gibi dünnedä başka yokmuş. Aaçları, mum gibi, uzmuş hem ölä üüsekmişlär, ani tepeleri görünmämüş.

Hem nekadar eşil hem gözälmiş, okadar da büük, geniş hem zenginmiş. Onun içindä çok yaban hayvannarı hem kuşları yaşarmış, çok türlü dä çiçek hem ot büüyärmiş. Herbir yolcu, buradan geçärkän, durgunup, mayıl olarmış: «Ne gözäl!». Deerlär, ani halk türküsü «Ay, daayım, eşil daayım» hep bu daa için yaradılmış.

Ama te bir gün daaya, sapsız nacak elindä, bir adam gelmiş. O geldicään, taa aaçtan bir dal nacak sapı için kırmaa hızlanmış. Aaçların üfkeleri çıkmış, da dallarınnan onu çeketmişlär kamçılamaa. Görüp, ani yok ne yapmaa, adam evä boş ellän dönmüş.

İkinci günü genä daaya gelmiş da genä bölä bir ikram kabletmiş.

Üçüncü günü dä işlär hep bölä olmuşlar. Adam, üfkeli, genä boş ellän evä yollanmış. Bir dä daayın kenarında bir dal görmüş. Aaçtan o gücülä tutunarmış. Adam durgunmuş da demiş:

«Bu halda sän ne fayda getirersin? Sendän kimsey korkmêr! Kimseyä diilsin läözüm! Daayın güzelliini bozêrsın. Ama taa ii nacak sapı seni yapayım, da ozaman hepsi sendän korkacêk».

Dal kayıl olmuş...

Tezdä adam nacaanı en büük aaca battırmış. O günü bir aaç kesmiş, ikinci günü taa bir hep ölä, taa bütün daayı erä urunca.

Ölä bir kuru dalın beterinä gözäl daa kaybelmiş. O zamandan beeri hayırsız, haylaz hem hayın insannara gagauzlar adetçä deerlär «nacak sapı».

hayırsız – негідник

hayın – ледар

haylaz – нероба, ледар

5. Okuyun, söyleyin tekstin söz tipini hem stilini. Yazın tefterlerinizä sadä dallı katlı cümleleri, yapın onnara sintaksis analizi kısıdan.

KİMINNÄN DOSTLAŞMAA?

Olinin anası-bobası satın aldılar eni, çok odalı ev bir başka yırak maaledä. O maaledä dä vardı şkola, angısı pek yakındı Olinin eni, büyük evinä. Oli o maalenin şkolasına geçti üürenmää. O pek kahırlandı, ani ayrıldı eski şkolasından hem kendi hanideki druşkasından Anidän. Eni şkolada o bilmäzdi kimseyi: ne şkolacıları, ne üüredicileri, ne klası.

Bir gün şkolada, büyük aralıkta, onnarın klasında üürenän Soni Oliyä yaklaştı da sordu:

– Sän, Oli, taa dostlaşmadın mı birkimseylän?

– Yok, dostlaşmadım, – cuvap etti Oli. Soni kahırlı ofladı:

– Bän dä kimseylän dostluk yapmêêrım. Bizim klasta pek prost, kötü kızlar üürenerlär. Lena – pek üüner kendisini, Vera – pek şiret, Nadi – aldadıcı, yalancı, Kati – kavgacı. Soni kalan kızlar için dä pek prost laflar söledi.

Sade kendisi için Soni bişey sölämedi. Duruklandı, düşündü, unutmadı mı o taa birkimseyi, angısı için lääzım kötü laf söylemää, sora, genä oflayıp, ekledi: «Hiç bilmeerim, kiminnän sän bizim klasta var nicä dostlaşasın».

– Hiç kahırlandı, Soni, – dedi Oli, – kiminnän dostlaşmaa bän taa bilmeerim, ama ii bilirim, ani kiminnän diil lääzım dostlaşmaa!

druşka – подружка

kötü – нехороший, негодящий, злий

§ 12. BELLİLİKÇİ DAL CÜMLELÄR

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ

1. Okuyun şiirin parçasını. Nesoy temayı açıklêêr K. Vasilioglo bu şiirdä? Nicä annêêrsınız şiirin adını? Argumentläyin.

DANIŞIM ERLİLERÄ

Şindiki vakıtlarda
Pek zor oldu yaşamak,
Hem insan pek fena oldu
Dünnä hayırsız doldu.
Kâr korkunç sokaa çıkmaa,
Yalnız uşaanı brakmaa...
Sölemää taman eri:
Çoyun kannı elleri.
Yalınrı yanêr cenklär,
Kaybeler bizim gençlär.

Kardaş kardaşa karşı...
Uçsuzluk – hiç yok başı.
Sınırlar, gür daa gibi,
Kalktılar aramızda
Ne demää buna, dostum?
Yok akıl kafamızda.
Bir teklif erlilerä:
Olunuz İNSAN! Zerä
DÜNNÄ bizdä biricik –
Yaşamaa läüzım GERCİK.

korkunç (korkulu) – той, що лякає, викликає відчуття
 остраху, небезпеки
uçsuzluk – хаос, безладдя
kalä – фортеця

- Demekli okuyun şiiri, açıklayarak içindeliini.
- Avtor ne teklif eder halklara? Neçin? İnandırın.
- Açıklayın bitki dörsıralıın maanasını.

Bellilikçi dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan adlıktan, yada aderliktän baş cümledä koyulêr soruşlar: **angı? nesoy? nasıl? nicä? netürlü?** dal cümleyä.

Bellilikçi dal cümlelär baş cümleylän baalanêrlar **ki, ani** baalayıcılarlan hem **angısı, neredä (näända)** baalayıcı lafların yardımınnan. Onnar taa sık kullanılêrlar baş cümledän sora. Bellilikçi dal cümlelär var nicä bulunsunnar baş cümleinin önündä dä, içindä dä. Bu razgelişlerdä durguçluk nışannarı dalı katlı cümledä koyulêr ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

1. [], ()

2. [,(),]

3. (), []

[] – baş cümlä () – dal cümlä

[], (ki...; ani...)

Örnek:

Bitkidä o baktı komuşusuna, **ani** oturardı saa tarafta, duvar boyunda.

Kolay annaşmaa o adamnan, **angısı** işini beener.

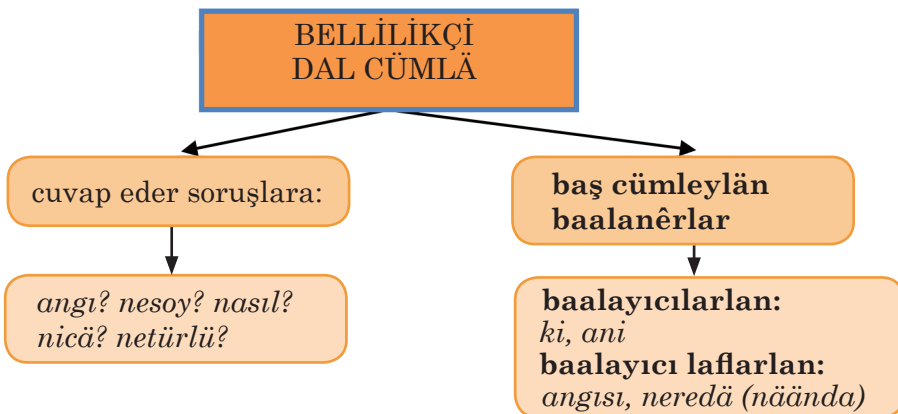
Kafadarım, **angısı** avtobustan indi, bana yaklaştı.

Çok şımarmak için kablettik ölä bir azar, **ani** bilmedik ne yapalım.

Oturdular dinnenmää o alpinistlär, **angıları** neetlenirdilär bu bayırın tepesinä pinmää.

İlk ev, **nereyi** bän girerim, örtülü bir incecik kat saazlan.

Bellilikçi dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcılarlan.

Dolu sintaksis analizi bellilikçi dal cümleyä:

pred.lafl. adl. baal. aderl. adl. pay. işh. işl. adl. ader.

[Var umut¹], ((ki) bizim yazıcılarımızı taa ii bilecek geleceemizdä başka
adl. baal.
okuycular da²).

(Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr bellilikçi baalayıcıylan **ki**, baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **nesoy?**, onuştan bu cümlä bellilikçi dallı katlı).

- 1) sadä, ikibaşpaylı, dar, dolu;
- 2) sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu.

┌ x nesoy? ──┐
[= -], (**ki** = -).

2. Yazın katlı cümleleri, onlarda bellilikçi dal cümleleri bulun, soruş koyarak. Baalayıcıları hem baalayıcı laflarını cevreyä alın. Annadın cümlelerin durğuçluk nişannarı için.

1. Bu bir fidannı, dar sokaacıktı, neredä şamata hiç yoktu.
2. Bir vakıttan sora istemesiz onun gözünä genä ilişti o iki kişi, ani oturdılar dördüncü hem beşinci sırada.
3. Küüyün kenarında karşıladık biz bir karıyı, angısı kuardı inää sıra.
4. Artistlär ölä gözäl türkü çaldılar, ani onnarı yoktu nasıl seslämeyäsin.
5. Evä karşı durêr bir küçük ateşlik, angısının bacası ateşliktän bir üç kerä taa büük.
6. Olsa kolay saklayım te o gözümü, angısı yannışlıklarımı görmeer.
7. Oyanda-buyanda, çat-pat görüner birär karı yada adam, ani etiştirä-memiş toplasın boşçasını, hazırlasın yola panayırcılık göçünü.
8. İnsannar, ani tribunlarda siiredärdilär, çabuk geldilär portaların yanına.
9. Yalpu yamaçlarında, neredä sade genger hem sütlen büüyärdi, büün gözäl baalarlar etişti.
10. Çölmään dibi başladıynan görünmää, maazanın eşiindä peydalandı mamu, angısı annadı benim zararımı.
11. Başça, neredä bän beenerim dinnenmää, pek gözäl yazın.
12. Tokatları, angılarını biz eşil boyadıydık, läázım olacêk enidän boyamaa.
13. Kiyadı, angısını verdiydi bana dostum, okudum iki gündä.

3. Okuyun demekli teksti. Belli edin öz fikirini hem temasını. Ayırın tekst-tän bellilikçi dal cümleleri da yazın tefterlerinizä. Yapınız onnarın she-malarını.

ÇÖLMEKÇİLÄR

Herbir gagauzun evindä var maaza, neredä durêrlar küplär, angıları dolu piinirlän. Var sızırma küpü, domuz yaayı küpü. Kim sever tatlı, o hazırlamış

uşaklara bal küpü, pekmez küpü. Küçük küpçeezdä tutêrlar koyun südündän hem inek südündän yuurt.

Toprak küp, toprak çölmek, toprak çanak, toprak tuzluk – bu kapları gagauszlar kullandılar üzlän yıl. Çiftçi bir ayledä yoktu nicä insanca yaşamaa, yoksa sendä küçük çölmeklär, neredä yapêrlar yuurt, toprak küp, nereyi koyêrlar kış için piinir, başka bir küpçeezä koyêrlar sızırma, domuz yaayı, bal, üzüm pekmezi hem taa başka lääzımı işlär.

Hepsi bu kapları yapêrlar topraktan, angısını var nicä yuurmaa hamur gibi. Bu iş için lääzım bir maasuz toprak, kırmızı toprak. Bu toprakta var plastika, o üzerä ustalar yapêr türlü gözäl kaplar.

O küüdä, neredä yaşêêrlar Sandi hem Girgina, vardı bir çölmekçi. Onun adıydı Altınparmak Simu. Kimsey bilmärdi, neredän hem kim vermiş ona bu adı. Ama sölärdilär, ani ona deerlär Altınparmak onun için, ani o pek fentli bir kişi, elleri altın keser. Ama onun talantı çıkmıştı çölmekçiliktä. Simu Altınparmaan çölmeklerini gelärdilär almaa dolay küülerdän.

Sandi hem Girgina giderlär bakmaa, nicä usta yapêr çölmek.

(Stepan Bulgar)

➤ Söläyiniz, kaldı mı büünkü günnerdä bölä bir zanaat, nicä çölmekçi?

4. Bakarak bu resimä, düzün birkaç bellilikçi dal cümlä.

5. Düzün bu shemalara görä üç bellilikçi dal cümlä, açıklayarak temayı «Çölmekçilär».

[], ()
[, () ,]
() , [].

kentli – спритний, моторний

Altınparmak – прізвисько «золоті пальці»

6. Teksti gagauzçaya çevir. Cümleleri karşılaştır.

Річка Черемош, яка протікає Карпатами, відома своєю бурхливою течією. Вона має багато приток, що живлять її холодні води, тому річка завжди повноводна. На берегах Черемоша розташовані села, в яких зберігають традиції гуцульського побуту. Ліси, що ростуть уздовж річки, створюють мальовничий краєвид. Черемош має стрімкі пороги, через які туристи долають сплави на байдарках. Річка є домівкою для риби та інших тварин, які пристосувалися до швидкої течії. Саме Черемош, початок якого лежить у горах, надихає художників і фотографів.

(Сергій Кабанов)

§ 13. ANNADICI (TAMANNIKLI) DAL CÜMLELÄR

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ З'ЯСУВАЛЬНИМИ

1. Okuyun teksti. Adı gösterer dooru osaydı kıynaş maanasını. Belli edin tekstin öz fikirini hem stilini.

DERÄYLÄN SÖZLEŞMÄK

Zavalı Bucak tütündän bunalardı. Herbir can bir yudum suya hasret olmuştı. Doz-dolayı esir almıştı zavodların bacalarından çıkan tütün. O tütün soluu toz-duman yapmıştı. Su birerdä yoktu. Bu toz-duman içindä gidärkän, gözümñän bir pınar aarardım, kulaamnan da bir şıptırsı kollardım. Boşuna...

Birazdana peydalandı çayır. Belli oldu, ani orada su var. Umut ettim susuzluumu geçireyim. Ama, etiştıynän derecää, gördüm, ani o, zavalı, artık tıkanêr. Diz çöktüm onun kenarında da seläm verdim:

- Seläm, dereciim! Nicä yaşêêrsın?
- Kötü, pek kötü. Zihirliktän tıkanêrım.
- Netürlü zihirlär tıkêr seni?
- Ya, bak dolaya da kendin görecän.
- Görerim, canım, görerim. E, tütündän ne zarar var?
- Dolay yanımda yaşayan cannarı o buuêr, açan titsi kurum erä sepeleer.
- Suyun etişer mi?
- Sucaazım oldu kıt. Yaamuru, nicä göktän nuuru, bekleerim.
- Yaamur sa hep yok, yok, yok...
- Nesoy imdat sana vereyim?
- Paklayın suyu. Paklayın soluu. Paklayın topraa. Paklayın ruhu.
- Umut var, ki salt ozaman yaşayabilecez dünnedä...
- Olur mu içeyim suyundan?

Dolu sintaksis analizi tamannıkçı dal cümleyä:

ışl. baal. ader. ışl. adl. adl. ışl. ader. nış. adl.

[Annaşıldır¹], ((ani) o çalışardı dil sevgisini haşlamaa bu körpə uşakların

adl.

cannarına²).

(*Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr tamannıkçı baalayıcıylan ani, baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş ne?, onuştan bu cümlä tamannıkçı dallı katlı*).

1 – sadä, birbaşpaylı, belli üzül, dar, dolu;

2 – sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu.

┌ x ne? ──┐
└─────────┘
[=], (ani – =).

2. Katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun, dal cümleleri okuyup, söläyin onnarın adlarını, annadın, angı baalayıcıları baalanêrlar dal cümlelär baş cümleyä.

1. Uşaan anası içerdä dedi ona, ani büün o pek yalpak.

2. Annayacak o, ani diilsin ona dost, da brakacak seni raada.

3. Görmeersin mi, ani o seninnän lafetmää istämeer.

4. Belliydi, ani çotuklarda üzümñär artık olmuşlar.

5. O deer, ki küçük uşaklar diil läözım geç vakıdadan sokaklarda oynasınar.

6. Benim dädüm hem babum tutardılar aklılarında, nicä onnar gelmişlär Bulgariya tarafından bu erlerä.

7. Onnar dostçasına lafedärdilär da duymadılar, nasıl derä boyuna indilär.

8. Lafedärkän, onnar denämedilär, nicä avtobus etişti Bolgrada.

9. Hısımımız annattı, neçin o gelmiş bizä.

10. Bän düşünürdüm, nasıl kurtulacam bu kafa acımasından.

3. Katlı cümleleri yazın. Neredä läözım, virgül koyun, baalayıcıları hem baalayıcı laflarını çevreyä alın. Bulun da okuyun baalayıcısız annadıcı dal cümleleri.

1. Avcı denedi ani göktä uçardılar yaban kaazları turnalar hem yaban ördeklär.

2. Biz annadık neçin çocuklar mecidä okadar pek çalışkandılar.

3. Papşoy kazmakta biz gördük ani yavaş işlemäklän var nicä geeri kalmaa.

4. Kızlar bakın tezicik neçin bu küçük uşaklar oynamakta unuttular evi.

5. Kırboba zorlan savaşardı sokmaa delikannıların kafalarına ki dokuz kerä edişär olêr altmış üç.

6. Ha şimdi getir iyelim o ballı pitayı da bakalım nesoy onun dadı.

7. Sofi birdän-birä ürktü da bilmedi ne cuvap etsin.

8. Tutunuz aklınızda ani gagauzlar pek cana yakın hem musaafirci insannar.

9. Sordum satıcıya kaç a almaların kilası.

10. Panayırda satılan malların arasında anamnan baktık onu ne bân beendim.

4. Teksti gagauzçaya çevir. Cümleleri karşılaştır.

Анна Ярославівна, яку історія знає як королеву Франції, була донькою київського князя Ярослава Мудрого. Історики стверджують, ніби її шлюб із французьким королем Генріхом I мав важливе політичне значення для Русі. Відомо, що Анна здобула добру освіту в Києві та володіла кількома мовами. Літописи свідчать, нібито вона відігравала значну роль у французькому дворі. Дослідники вважають, мовляв, Анна підписувала державні документи замість свого чоловіка. Також відомо, що вона виховувала свого сина, який згодом став королем Франції Філіпом I. Історики наголошують, що Анна Ярославівна сприяла зміцненню зв'язків між Київською Руссю та Західною Європою.

§ 14. HALLIKLI, ERLİK HEM ZAMAN DAL CÜMLELÄR

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МІСЦЯ І ЧАСУ

1. Okuyun teksti. Düzün ona plan süjetinä görä. Annadın teksti plana görä.

KURTARILMIŞ BEREKET

İlkyazdı. Yılın o zamanı, açan fidannar çiçek açmaa başlêêrlar da ortalık dolêr burcu kokuyulan, açan kuvannar çiçeklerdän, üklenip, taşıyêrlar balcaazı hotullara... Açan insan çıkêr kırı sürmää, eni bereketi koymaa, açan onnar hepsinä işlerä tutunêrlar.

Aaçlar sa üklü çiçeklän, büyük meyva bereketi var kolay olsun!

– Kafadarlar, – danıştı agronom, – herbir aacın altında yapın birär güzlük, fişkı tepecii, olmasın dondurmaklar, ne biliriz.

– Mari-i-i, ya bakın, günün kulakları var, – hesapladı Matrona bulü.

– Alle, bu gecä ayaz olacak!

Hem haliz dâ: rayondan haber geldi, ani gecä uracak ayaz, çannar çekilsin, hepsi meyvalaa çıksın, salt ateş kurtaracak bereketi!

Kuşku oldu bütün küü, uşaklar da. Haliz kibritleri almaa onnar ileri hızlandılar. Ama olmaz ateşlän oynamaa: kurtaraceykan, var nasıl yandırmää, ne düşmeer. Sade aaçlar altında tepecikleri tutuşturacez! Olsun hesabınız! İzinsiz yapmayın bişey!

Çannar klisedä düüldü. İnsan çıktı meyvalaa bölük-bölük. Biri-biri ardısora tutuşan o tepeciklär da taa çok kalın tütün kaldırdılar fidannarın dallarına. Ölä dâ lääzımdı.

Ayaz urdu sabaa karşı, nicä bir zararçı, çaarılmadık musaaafir. Ama onun hakından gelmää insan hazırđı. Dannar başlayınca bozarmää, işlär bittiydi.

Herbir aacın altından direk gibi kalkardı koyu tütün da sığaannan koruyardı çiçekleri dondurmaktan.

– Kurtardık! – dedi, soluunu çekeräk, predsedatel. – Olacak meyva bereketi!

(Gavril Gaydarçı)

➤ Şindiki vakıtlarda bereket kurtarmak için, ne işlär yapılêr?

ayaz – мороз

dannar – ранкова зоря, схід

Hallıklı dal cümlä – o ölä bir katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **nicä? neredä? nezaman? neçin?**

1. [, () ,]

2. [], ()

3. () , []

[] – baş cümlä () – dal cümlä

Gagauz dilindä hallıklı dal cümlelär var birkaç türlü:

a) erlik dal cümlelär; ä) zaman dal cümlelär;

b) neetlik dal cümlelär;

c) sebeplik dal cümlelär;

ç) nicelik hem nekadarlık dal cümlelär.

Erlik dal cümlä – o ölä bir katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **neredä? nääni? nereyi? näända? näändan?**

Baş cümleylän erlik dal cümleleri baalanêrlar bu baalayıcı lafların yardımınan – er işhallıklarlan **neredä, näända, nereyi, nääni, neredän, näändan.**

Alın hesaba, ani bölä cümlelerin baş cümlesindä var nicä olsun te bu gösterici laflar: **orada, oyanı, oyandan, orası, orayı, oradan.** Kimi cümlelerdä bu gösterici laflar var nicä olmasın.

Erlik dal cümlelär kullanılêr baş cümlelerin önündä, sonunda yada onun içindä. Erlik dal cümlelär baş cümlelerdän ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösterili shemalarda.

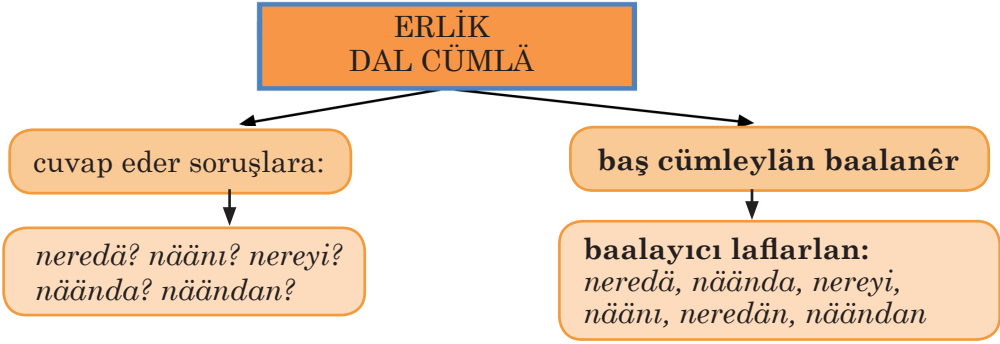
Örnek: *Neredä uşak çok, orada şamata da büük.*

Fabrikeyi kurdular orada, neredä su bolluu vardı.

Kazahstanda, näända kelemä topraklar ileri hiç kazılmazdılar, oradan şindi çiftçilär büük bereket kabul ederlär.

O oturardı en geerideki sırada, nereyi kimsey istemäzdi yaklaşmaa.

[], (**neredä...; näända...; nereyi...; nääni... ; neredän...; näändan...; orada...**)

Dolu sintaksis analizi erlik dallı cümleyä:

işh. işh. ader. say. adl. işl. niş.

[Burada, (neredä bän ilk adım²narımı yaptım²), kismetliyim¹].

(Annatma, duygusuz, katlı, düzüülü 2 paydan, baalanêr erlik baalayıcıylan **neredä**, baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş neredä?, onuştan bu cümle erlik dallı katlı).

1 – sadä, birbaşpaylı, belli üzül, geniş, dolu;

2 – sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu.

↑ neredä? x ↓

[Burada, (**neredä** – =), =].

2. Katlı cümleleri yazın, baş cümlelerden soruş koyarak, bulun erlik dal cümlelerini. Baalayıcı hem gösterici lafların altlarını çiziniz. Annadın cümlelerin durğuluk nişannarı için.

1. Üürenmāk kiyadımı bän buldum orada, neredä avşam benim kızkardeşim brakmıştı.
2. Yolda, neredän geçärdi ük maşinaları, toz kalkmazdı.
3. Nastradin çeketmiş gitmää o küüyä, neredä büük panayır varmış.
4. Neredä şindi bu geniş derenin suları akêr, oradan evellär sınır geçärmiş.
5. Bostanda bekçi, bakına-bakına, girdi bordeyinä, neredä yaamur yoktu.
6. Nereyi derenin suları akêr, orada tıynak ta var nicä bulmaa.
7. Orada, neredä koyunnar otlardı, bir ateşçik yanardı.
8. Kaazlar durgundular tıynaan boyunda, neredän çabuk çıkardı bir ördek sürüsü.
9. Yol boyunda, neredä biz biraz oturduk, bän ot yoldum.
10. O taligaylan çıktı bir uzun panayır aulundan, neredän biri-biri ardı sora başka adamnar da çıktı.
11. Günün güneşleri düşärdi gölün o erinä, neredä onun suları pek duruktu.
12. Kırangaç konu saçaan üstünü, neredän şindi hemen bir guguş uçtu.
13. Gemi durgundu denizin o kenarında, neredän kasaba çekedärdi.

3. Baş cümlelərə yazın dal cümlelərini, kullanarak baalayıcı laflarını. Söläyin, angı dal cümlelərini kurdunuz.

1. Beygırlär durgundular orada...
2. Kızkardaşım girdi büük evin içerinä...
3. Çadır kasabası bulunêr orada...
4. Dostum çıktı sokaa...
5. Artistik kiyadımı aaradım orada...
6. Ördékleri aydadım orayı...
7. Oturdum dinnenmäâ orada...
8. Hayvannar otlardı orada...
9. Büük kardaşım gitti baaya...

Zaman dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **nezaman? kaç vakıt? nezamandan? nezamanadan?**

Onnar baalanêrlar baş cümleyä baalayıcıların **açan, nicä, nasıl** yardımınnan.

Baş cümlelerdä var nicä olsun gösterici laflar: **ozaman, ozamandan, o vakıt, o gün, şindi, henez, herkerä, buyıl.**

Örnek: *O vakıt, açan Dimitrovkada açıldı anmak taşı Födör urogluya, orayı toplandılar çok erlerdän musaafırlär.*

Bobam yattı dinnenmäâ geç, açan horozlar ikinciye öttü.

Paşı henez klasa girdi, açan çan urdu.

Üç gün geçti, nicä evin saabisi çıkmış auldan.

Onnar uyanmıştırlar ozaman, açan dışarda dübüdüz aydınnık olmuştu.

Zaman dal cümlelär kullanılêrlar baş cümleinin önündä, bitkisindä yada baş cümleinin içindä. Zaman dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

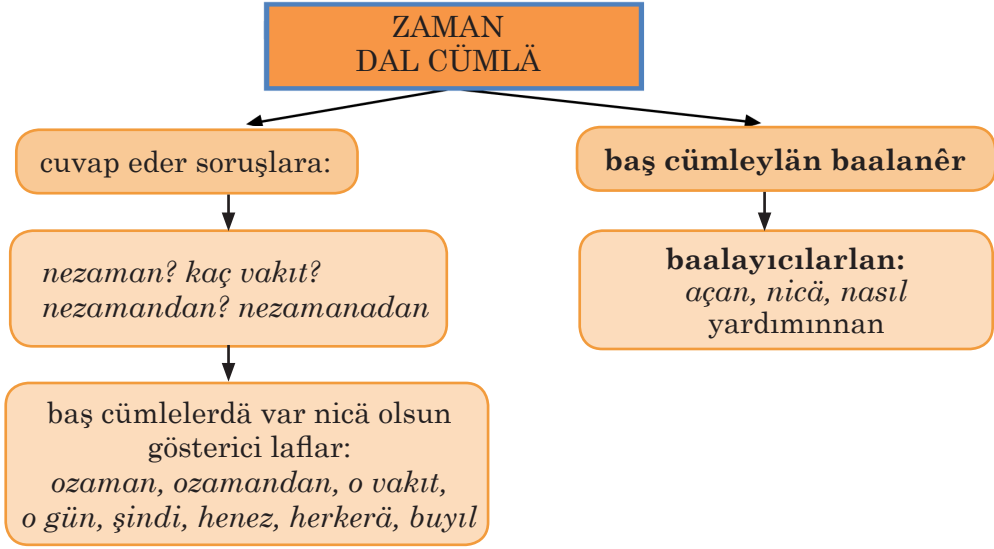
1. [, (),]

2. [], ()

3. (), []

[] – baş cümlä () – dal cümlä

[], (açan... ; nicä...; nasıl...)

Dolu sintaksis analizi zaman dal cümleyä:

baal. adl. işl. işl. adl. işl. adl.

(Açan hava başladı serinnemää¹), [insannar daalıştılar evlerinä²].

(Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr zaman baalayıcıylan **açan**, baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **nezaman?**, onuştan bu cümlä zaman dallı katlı).

1 – sadä, ikibaşpaylı, dar, dolu;

2 – sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu.

$\overline{\text{nezaman? x}}$

(**Açan** – =), [– =].

4. Bulun zaman dal cümlelerini da yazın onnarı. Koyunuz läâzımını soruşları zaman dal cümlelerinä. Yapınız shemalarını.

1. Açan kaar kaplêêr meraları, gençlär taa sıkça toplanêr Kultura evlerinä.
2. Kosti geldi kendi küüyünä işlemää, açan universitettä üürenmesini bitirdi.
3. Adamı ozaman üürenecän, açan onunnan barabar bir torba tuz iyecän.
4. Üç yıl geçti, nicä bän dostlaştım eni komuşularımızm çocuunnan.
5. Açan havalar heptän sıcak olaceklar, ozaman bizim klas ekskursiyaya gidecek.
6. Dört yıl geçti, nicä aulda biz eni baayı diktik.
7. Açan dostlarım evimizdän ötää irmi-otuz adım gittilər, bän ozaman onnarın ardına baktım.
8. Bitkidä sä, açan o üürendi yaşamayı hem oldu halizdän aarif, onun kalmadı vakıdı yaşamaa da yazmaa îsläâ kiyatlar. (D. Kara Çoban).

9. Saat dokuza gidärdi, açan üürenicilär şkola önündä toplandılar.
10. Şansora üç saat olêr, nicä maalenin karıları sokakta oturêr.
11. O gitti top oynamaa ozaman, açan yaarınkı uroklarına başardı hazırlanmaa.
12. Dostum sevinärdi o vakıt, açan bän annadardım okunmuş eni artistik kiyadın içindeliini.

5. Cümleleri yazın, bulun baş hem zaman dal cümlelerini. Annadın dal cümlelerin erleri için. Zaman dal cümlelerinä soruş koyun.

1. Açan avşam yaklaştı, hava hep taa serindi.
2. Açan uşaklar kalktılar, orada dev adamnarı başladılar çabuk çıkmaa.
3. Açan gün duudu, evimizin içersi aydınnık oldu.
4. Bir kerä, açan bän geçärdim hısımnarın evinin yanından, akranım Petri tuttu da çekti beni başçaya.

6. Cümleleri tefterlerinizä yazınız, koyunuz kaçırılmış virgülleri zaman dal cümlelerdä.

1. Açan fabrikanın öndercisi çaarardı beni kendi çalışma odasına bän başlardım sevinmää.
2. Biz çıktık evin içersindän dışarı ozaman açan yaamur dindi.
3. Açan başladı işidilmää beygirin kişnemesi bobam kalktı da gitti dama.
4. Geçän pazar günü bän uykudan kalktıydım ozaman açan gün gökün yukarsına artık çıkmıştı.
5. Ertesi günü açan sade biraz aydınnadı ekskursiya yapan uşaklar erindän kalktılar.
6. Dostum durgundu ozaman açan onun onündä bir kelebek peydalandı.
7. Açan girdik aula, Lena kapu önündü ördeklerä su dökärdi.
8. Yazın açan günnär pek sıcak olêr biz gideriz dereyä yıkanmaa.
9. Gerili tellerdän rubaları anam topladı açan yaamur başladı çisemää.
10. Pazar günü bän oturdardım içerdä yalnız açan kimsä urdu kapuya.
11. O sevinärdi, açan yolcu annadardı kendi uur gitmiş işleri için.
12. Anam gücenärdi, açan bän annadardım kendi zor geçirdiklerimi.

önderci – керівник

uur – успіх, удача

ayaz – мороз

kuşku – пильний, насторожений

izin – дозвіл

dan eri – зоря, схід

§ 15. NEET, SEBER DAL CÜMLELÄR СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПРИЧИНИ, МЕТИ

1. Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Nesoy söz tipindä yazılı tekst. Argumentläyin.

OKUMAKLAN DOSTLAŞMAK – İLERDÄ İİ YAŞAMAK

Neredä kaldılar tä o yıllar, açan kiyat sayıladı en büyük baaşış, en zengin iş, en inannı dost? Savaş şindi o zamannarı geeri çevirmää yok, olmayecek. Sansın geçti şansora okadar çok vakıt, ani büünkü günnerdä bu temayı korkêrsın üzä çıkarmaa, neçinki var nicä çoyu annamasın seni.

Uşacık uyuyamêêr, nazlanêr, inneer. Anası söleer ona türlü yalpak lafları, incä seslän isteer yavrucuunu raatlamaa, gülümseer, «nani» türkücüünü yavaş-yavaş çeker. Uşak gözçeezlerini yumêr, ama uyku gelmeer. Anası bir kıpıma gitti yannaşık içerä da o saat geldi krivatçın yanına. Oturdu bir alçacık skemnecää, yavaş yalpak seslän başladı okumaa:

«Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş... yaşarmış biyaz dünnedä çocuk. Yap-yalnızmış, kimsey doz-dolay yokmuş... Yollanmış o uzak uzun yola...» Uşacık sesleer, kıpırdamêêr, sade soluu işidiler. Mamusu suvazlêêr uşacın kafacını, o duyêr anasının yımışak elini da tatlı uyuklêêr.

Geler vakıt şkolaya hazırlanmaa. Hepsini bekleer meraklı işlär: eni bilim-när, havezlän üürenmäk, dostlaşmak. Ama en çok sevinerlär, açan başlêêrlar okumaa. «Bän kendim okuyêrım!» Kısmetli suradı benzeer güneşçää, sesçeezi incecik, nicä bülbülün türkücüü!

Okumak – nicä hastalık. Ama ölä hastalık, angısına diil lääzım aaramaa ilaç. Kiyat, şen kef, meraklı yaratma – tä ne yapêr insanı haliz kısmetli, doldurêr üreeni raatlıklan.

(İvan Kior)

- Ne okudunuz bitki vakıtlar siz?
- Ne var nicä annadaysınız okunmuş kiyat için?

Neet dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümlelär cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **angı neetlän? neyä deyni? ne için? ne zordan?**

Neet dal cümlelär baalanêrlar baalayıcıların yardımınan: **ani, ki**, hem ard laf **deyni** var nicä olsun neet maanasında da baalasın dal hem baş cümleleri.

Örnek:

*Evel kırdä kimi çiftçilär mancayı gömürmişlär erä, **ki** sıcaqtan imeklär işimesin deyni.*

*Bu yapılr onun için, **ani** tauklar yımurtlamasınar yabancıda, diıştirmesinnär yuvalarını.*

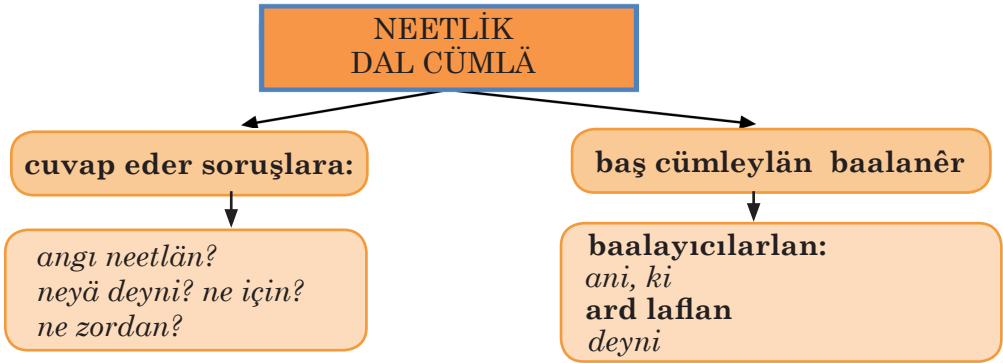
*Hepsi birdän sustular, **ki** islää işidilsin üüredicinin sesi.*

1.[, (,]

2.[], ()

3(), []

[], (ani... ; ki...; deyni...)

Dolu sintaksis analizi neetlik dal cümleyä:

ader. adl. adl. işl. baal. adl. adl. adl.

(Butakım ustaların adları unutulmasın deyni ¹⁾, [küüdä pınar adlarını

adl. adl. işl.

usta adına koyêrlar ²⁾].

(Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr zaman baalayıcıylan **deyni**, baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **ne için?**, onuştan bu cümlä neetlik dallı katlı).

1. sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu;

2. sadä, birbaşpaylı, bellisiz üzül, geniş, dolu.

┌ ne için? x ┘
(– = deyni), [=].

2. Katlı cümleleri yazın, bulun baş hem neet dal cümlelerini, dal cümlelere koyun lâazımını soruşları, baalayıcıları çevreyä alın.

1. Ondan başka, ani kızçaaz aldansın deyni, yola ekeler çok gözäl boncuklar.
2. Bu almalar koyulmuş masa üstünä, ki iyilsin deyni.
3. Ki bakmamaa aalemin işinä deyni, o baalamış kendi gözlerini bir boşçaylan.
4. Onu yaamur yıslamasın deyni, Pirkü girer bir laana yapraan altına.
5. Yolca gidän Vani alatarmış, avşam karannı tutmasın onu deyni.
6. Büün salvererim seni iştän, ki sabaakı yola hazırlansın deyni.
7. Netürlü kolaylık sade biz aaramadık, aniki kurtulmaa bu tekliftän, karşılaşmamaa bu hayırsız adamnan!
8. Uzun saçlar düşmesin gözlerine deyni, kızçaaz örüdü onnardan pelik.
9. Çuvalları taşıdılar hayada, yaamur yıslamasın onnarı deyni.
10. İşçi sokuldu, aar çuvalı onun arkasına erleştirsinnär deyni.

3. Yazın cümleleri. Koyunuz durguçluk nişannarı. Argumentläyin, nesoy dal cümlelär.

1. Paşi pek erken kalktı da kızkardaşı uyanmasın deyni dışarı çıktı.
2. Çocuk şafkı yaktı anası kolay iinenin kulaana ipli geçirsın deyni.
3. Bän pindim küüyün kenarında bulunan bayırcın tepesinä ki oradan ii görünärdi maalemizin sokaa.
4. Sapêrım bän dar sokaacıktan aşaa ki çabuk çıkayım stadiona.
5. Onnar lafedärdilär pek yavaş ki engel etmemää okuyan üürenicilerä.
6. Göldä leleklär dalıp-çıkardılar su içindän ki tozdan paklansın onnarın biyaz tüüceezleri.
7. Su üstündä hızlı üzän sportçu kafasını yukarda tutardı ki olsun nicä solumaa deyni.
8. Yırakta bulunan gölün yanına etişmää deyni biz çok vakit kaybettik.

4. Okuyun teksti, onun içindeliini annadın. Söläyin, angı stildä yazılı bu tekst. Tekstin planını kurun.

KUAN BALINI SEVÄN KUŞÇAAZ

Kuan balını sevän kuşçaaz – bu ölä bir kü-çüräk kuşçaaz, benzeer, bizim saçak kuşuna, ama o taa büüceräk hem onun tüüceezleri da taa biyaza benzeer. O yaşêr Afrikada.

Afrikanın insannarı hepsi bilerlär hem beenerlär kuan balını sevän kuşçaazı. Bu kü-çük kuşçaaz çok kerä insannara gösterer yolu, neredä kuannar yapınmış, neçinki kendisi da pek sever kuan balını imää.

Afrikada yaban kuannar dayma daalarda, kalın aaçların deliklerinde, erleşerlär da bal

orada yapêrlar. Bu kuşçaaz, bulup kuannarın hotullarını, başlêêr incä ses-çâäzlän baarınmaa, bölä o kaldırêr şamata da üçer o tarafa, neredä insannar yaşêêr.

Oradakı insannar pek ii bilerlär bu kuşçaazın tabeetini, onnar annêêrlar, ani kuşçaaz, uçup-geldi burayı, insannarı daaya çaarmaa deyni. İnsannarın kimisi yollanêrlar orayı, neredän işidiler kuşçaazın sesi. Kuşçaaz da, baarınarak, uçêr daaya dooru, göstereräk insannara o aacı, neredä kuannar yuva yapmışlar.

Bulduynan o aacı, kuşçaaz, uçarak, dolaylêêr birkaç kerä onun tepesini, sora aacın bir dalına konêr da susêr. İnsannar sa, ürküdüp kuannarı, alêrlar onnarın tatlı ballarını. Hem herkerä insannar unutmêêrlar bu kuşçaazı da, brakêrlar ona birazçık kuan balı. Ko o da isin kendi payını çalışması için!

hotul – вулик

tabeet – норов, характер, привычка

bal sevän kuşçaaz – медососи, колибри

Sebep dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **neçin? nedän? ne sebeptän?**

Sebep dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcılarlan: **zerä, neçinki, çünkü, ani.**

Baş cümledä var nicä olsun te bu gösterici laflar: **onun için, onuştan, ondan.** Sebep dal cümlelär kullanılêrlar baş cümleinin önündä, onun bitkisindä yada baş cümleinin içindä. Sebep dal cümlelär baş cümlelerden ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşadaki shemada.

Örnek:

*Bän üürenämedim, **zerä** bobam pek fukaaraydı.*

*Şindi bu eski adetlär batêr, kaybeler, **zerä** uymêêrlar büünkü insanın yaşamasına.*

*Dev adamnarı sarmışlar aacı da çeketmişlär dut imää, **neçinki** pek açmışlar.*

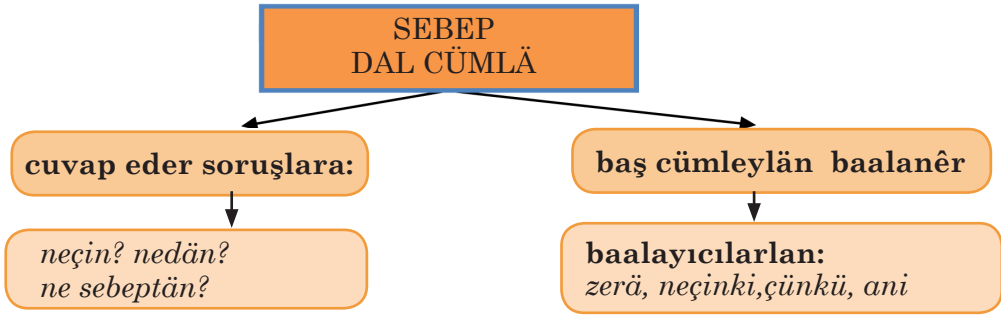
1. [], ()

2. (, [],)

3. (), []

[] – baş cümlä () – dal cümlä

[] , (zerä... ; neçinki... ; çünkü...; ani...)

Dolu sintaksis analizi sebep dal cümleyä:

ışl. ıışl. ıışl. adl. baal. adl. adl. adl. ıışl.

[Lääzım yapalım hatır anaya¹], (çünkü biz onun önündä diveç borçluyuz²)

(*Annatma, duygusuz, katlı, düzüülü 2 paydan, baalanêr sebep baalayıcıylan*
çünkü, baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **neçin?**, onuştan bu cümlä dallı katlı sebep).

1. sadä, birbaşpaylı, belli üzü, geniş, dolu;
2. sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu.

$\overline{x \text{ neçin?}} \downarrow$
 [=], (çünkü – =)..

5. Katlı cümleleri yazın, baş hem sebep dal cümleleri bulun, sebep dal cümlelerine soruş koyun, onnarda baalayıcıları çevreyä alın. Annadın cümlelerdä koyulu virgüllär için.

1. Dädu, erinä kanaat ol, zerä onu da kaybedecän (*masaldan*).
2. Bu adamın adı Kömürbey, onu bän tanıdım, neçinki Kara denizin bo-yunda onunnan düüştüm (*masaldan*).
3. Bän büün karıklardan otları yolmayacam, neçinki onnar diil taa büük.
4. Biz alatlardık işimizi başarmaa, neçinki karannık başladıydı çökmää.
5. Kara Kotoy kaliplemiş braksın çorbacısını, neçinki bu lobut pek aar gelmiş (*masaldan*).
6. Vasi giidi eski rubalarını, neçinki dışarda lüzgerli yaamur yaayardı.
7. İşä beygirleri biz hızlı aydardık, zerä sıcak başladıydı çıkmaa.
8. Evin pençereleri günä karşı yalabıyardı, çünkü onnarın sırçalarını paklamıştılar.

6. İkişär sadä cümlelerdän kurun birär katlı sebep dal cümlä . Kullanın lää-zımın baalayıcıları, gösterici lafları hem aşaaada verilili örnää.

1. Küüyün musaafirlik evindä er yoktu. 2. Biz geceledik bir çadır içindä.
1. İlk yazın aul boylarında yolcaazlar çabuk kuruyardılar. 2. Havalalar başladıydılar olmaa sıcak hem güneşli.
1. Yok ne şaşmaa onun baarınmasına. 2. Onun karakterini bän bilerim.
1. Biblioteka kapalıydı avgustun onbeşinädän. 2. Remont gidärdi.

1. Bir gün bän çıplak çıktım içerdän sokaа. 2. Tezdä yangınım kalktı.

Örnek: Biz geceledik bir çadır içindä, **neçinki** küüyün musaafirlik evindä er yoktu.

7. Teksti gagauzçaya çevir. Cümleleri karşılaştır.

Українські захисники виявляють надзвичайну мужність, тому що вони боронять свою Батьківщину від ворога. Вони ризикують життям, бо розуміють, що від їхніх дій залежить безпека мирних людей. Військові тримають оборону на найскладніших ділянках фронту, щоб не допустити просування противника вглиб країни. Вони щодня працюють над зміцненням позицій, щоб захистити свої міста і села від руйнувань. Багато бійців залишають свої родини, тому що мають обов'язок перед державою. Українські воїни навчаються новим навичкам, щоб ефективніше протидіяти ворогу. Саме завдяки їхній стійкості Україна продовжує боротьбу, бо її народ прагне свободи і миру.

(З інтернету)

§ 16. NİCELİK HEM NEKADARLIK DAL CÜMLELƏR

СКЛАДНОПІДРЯДІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ СПОСОБУ ДІЇ І СТУПЕНЯ

1. Okuyun teksti. Belli ediniz onun temasını, öz fikirini, söz tipini.

AYLEMİZ CANAVAR

Büüklər da, küçüklər də severlər gitməə hayvan başçasına, ki orada var çox meraklı yaban hayvannarı.

Elbetki, siz vardır gördünüz orada canavarı kafestə, angıları, baktıynan yakından, pek benzeerlər nemtə ovçarkasına. Ama siirek çok vakıda siiredicilər kalêrlar kafesin yanında, neredə bulunêrlar yabanılar, angıların yapaası dolaşık, kendisi də dürük, üfkeli, fena.

Taa şennenerlər insannar, açan yaklaşêrlar kafesə, neredə bulunêrlar körpə ayıcıklar, angıları oynêrlar büük havezlən uşakların önündə, bir cümbüş gibi kaçarak biri-birinin ardına.

Meraklı kafes, angısında yatêrlar yorgun, küsülü aslannar. Onnar şindi kapalı, ama, olmalı, düşlerində dayma görêrlər sevgili zamannarı, açan avlanardılar Afrikanın bolluunda.

Taa öteedə kaplannar, bu büük yaban kedileri, angılarına duygusuz yok nicə bakmaa. Burada türlü-türlü maymunnar: küçük, büük, pek şiret hem cümbüş.

Canavar kafestə serbestsiz – diil haliz yabanı gücenik, aşaa kolverili kafaylan, kalaa pek küsülü. Kaçınêr kafestə ötää-beeri, yada yatêr köşedə, hiç bakmayarak musaafirlerä, ani gelmişlər bakmaa bu sert hayvannara.

Canavar bir kerä dilenmeyecek, kaldırmayacak bakışını insanın gözlerinä; bu iş için, bezbollahi, var kısa söyleyiş: «Bakêr nicə canavar». Bölä söyleerlər inansız, fena insannara.

(İvan Kior)

- Nezaman bitki sefer gittiniz zooparka?
- Angı yaban hayvannarı yaşêêr sizin meralarda, daada, kırlarda?
- Angı yaban hayvanını var gördüünüz sizin erlerdä?

hayvan başçası – зоопарк
kaplannar – тигри

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär – o ölä cümlelär, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bölä soruşlar: **nicä? nasıl? netürlü? kaç kerä?**

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcılarlan: **ki, ani, nicä, nasıl, nekadar.**

Baş cümlelerdä var nasıl olsun bu gösterici laflar: **ölä, bölä, okadar, çok kerä, otürlü.**

Örnek:

Anam küçük kızkardaşıma ilaç Verdi ölä, **nicä** doktor dedi.

Biz düzelttik yolu **ölä**, **ki** geçän maşınalar sarsmasınnar.

Çüven içindä kaşık **ölä** kızmıştı, **ani** elinä alamazdın.

Orada erlär düz, **nekadar** gözün tutêr.

1. [, (,]

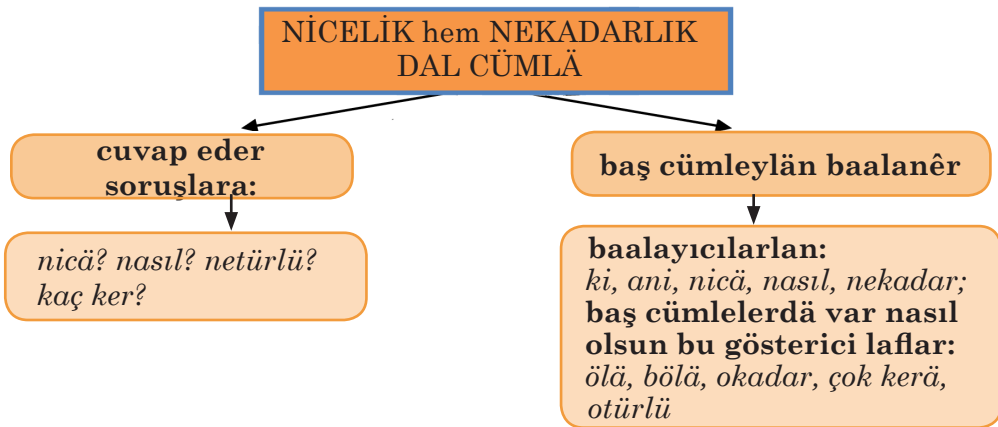
2. [], ()

3. (), []

[] – baş cümlä

() – dal cümlä

[], (ki... ; ani... ; nicä... ; nasıl... ; nekadar...)

Dolu sintaksis analizi erlik dallı cümleyä:

işh. işl. işh. baal. işl.

(Nicä döşeyecän¹), [ölä dâ yatacan²].

(*Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr nicelik baalayıcıylan **nicä**; baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **nicä**, onuştan bu cümlä neetlik dallı katlı*).

1 – sadä, birbaşpaylı, belli üzül, geniş, dolu;

2 – sadä, birbaşpaylı, belli üzül, geniş, dolu.

$$\overline{\text{nicä? x}} \downarrow$$

(Nicä =), [ölä =].

2. Yazın katlı cümleleri, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerinin altlarını çiziniz. Bulun baalayıcıları hem gösterici lafları.

1. Çimçirik ölä şafklı çaktı, ani doz-dolay aydınlandı. 2. Şıarmayınız, yapmayınız ölä, ki gücendiräsiniz analarınızı hem bobalarınızı. 3. Hepsini götürecäm ölä, nicä eveldän dedelerimizdän kalmış. 4. İlkyazın, nekadar taa derin kazacan, okadar taa çok yaşlık erdä kalacek. 5. Orada erlär örtülü düz, ki çok yırakdan var nicä küüyümüzü görmäa. 6. İki kız ölä kıvrak geçärdi sokaktan, ani onnarı görän insannar, durup ta, bakardılar.

3. Düzün yaratma-miniatüra bu temaya görä: «Neçin insana lääzım üürenmäa?» Kullanın nicelik hem nekadarlık dal cümlä kendi yazılı sözünüz-dä. Argumentläyin, nesoy söz tipinä ilgi olêr sizin tekst?

4. Baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun, annadın, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerin erleri için hem durguçluk nışannarı için.

1. Sade ahmaklar yapêrlar ölä, nicä ona deerlär (*P. Çebotar*).
2. Yabanıyı nekadar da beslä, o hep daaya bakêr (söleyiş).
3. Çocuk ölä çok kiyat okuyardı, ani hiç kalmazdı vakıt başka iş yapmaa.
4. Kızçaaz battıydı kaar içinä ölä derin, ani gücülä onu çıkardılar.
5. Başçada güllär ölä gözäl açtılar, ani hepsi onnara, sevinip-şaşardılar.
6. Güzün, yaamurlardan sora, bizim sokak ölä çok çamurlu olêr, ani geçän taligalar batêrlar.
7. O kendisi okadar çemrekti, ani pırıldaa benzärdi.
8. O taa çok sevärdi sportlan iilenmäa, nekadar sokakta vakıdı kaybetmäa.

§ 17. YARAŞTIRMA DAL CÜMLELÄR

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПОРІВНЯЛЬНИМИ

1. Okuyun teksti.

AAÇLIK
(malinin annatmalarından)

Benim malim annadardı:

«Kırk altıda biz edi uşaktık. İkisi o yıl öldüydü. 1946-ncı yılda bân beş yaşındaydım, ama tutêrım aklımda bu işi pek; zerä , açan ölüm gezer ardına, olmaz onu unutmaa.

Küüdä kantina vardı, orada fukaaralara birär damna imää verärdilär. Anam beni dä yolladıydı, zerä bobamız yoktu, bekim, bizä dä vereceklär. Suuk, kaar, gittim, bân dä diziyä kondum. Gözäl kokardı imeyä, içim bayıldıydı. Açan sıra geldi, deerlär, bizä yokmuş. Durardım, bekim bana bir damna vereceklär, ama adam itirdi arkamdan, kooladı beni. Yaşlar gözlerimdä, geldim evä. Büün dä unudamêêrım bunu.

Taa bir iş çıkmêêr aklımdan.

İmeelik yoktu, açtık. İşidilmişti , ani Çernovtıda ekin varmış, da kilimä, rubaya düştirärmişlär. Bobam alêr duvardan kilimi, birkaç ta taazä rubacık, kalpak da yollanêr orayı. Biz çıktık onu geçirmää. Açan bobam yılmalandı, anam çirkin baardı: «Yazık» o geeri gelmeyecek», – da çeketti aalamaa. Bân dä aalardım onunnan barabar. Ölä dä oldu, bobam başka geeri gelmedi. Üç kişi ölä küüdän gitmişti, sade biri geeri dönmüş. Ama bobam gittiydi yalnız.

Sora geldi kış. Kreçun orucunda geldi bir fuga da aldı evin örtüsünü, o bizim şindilaylan örtülüydü. Kaldıydık dışarda. İçerdä vardı bir plita, bir büyük bacalık, mamu pinirdi vatraya da orada jandra yapardı. Benim daykamda, Filipka Vasildä, vardı bir inecik. Bakardı onu samannan, ani toplamıştı ilerdän yakacak için, da te kimär kerä bizä birär toprak çölmek süt getirärdi. Tavandan dayka indirmişti domuz derisi çarıklık. Mamu onnarı pakladıydı da parçacık-parçacık suda tuzlan bizä pişirärdi. İyärdik, ekmek yoktu, ama doyunardık. Sıra gelirdi iki-üç gün aç durmaa, bir kırıntı aazımıza koymar-

dık , da ozaman dayanardık plitaya üreklerimizlän da acıkmazdık, mamudan imää istemäzdik, şkembelerimizi haşlanmış, şişiriga olardı.

Açan kış geçti, başladık pındaya gitmää. Beşinci boylarda dayka bekçi durardı paylarda. Mamu beni bir çauncuklan ona yollardı jandra götüreyim. Gidärdim, evä geç gelärdim, hiç kimsey aaramazdı da, neredä uşak...»

Ukrainada her yılın kasım ayın 28-indä – Anmak Günü insannara, angıları geçirdilär açlı.

Saat dörüttä avşamnen olêr susmak dakikası, nedän soram geçer akçıya «Yak mumu».

- Ne var işittiiniz açlık için sizin erlerdä?
- Angı yazıcıların yaratmalarında açıklanêr açlık teması?

2. Okuyun teksti. Nesoy cümlä onun adı? Açıklayın temasını, öz fikirini hem söz tipini. Argumentläyin, neyä görä bunu belli ettiniz?

EV, ANGISINDA DOSTUN YAŞAYACEK

Açan kış biter, da ilkyaz geler, derelerdä şamata kalkêr suların şırıldamasından, kimi sokakların boyunda da işidiler testerä ötmesi hem nacak traklatması. Orada eni ev yapılêr.

Bir eni evi düzerlär olä geniş hem üüsek, ki onun herbir odasına güneş girsin hem sıcak olsun. Bir aydınnık oda yapılêr maasuz uşaklara deynı, onda var nicä yaşasın-büüsün 4–5 küçük uşak. Bu evi düzmää deyni, yardıma geler komuşuların çocucaa, neçinki orada onun dostu yaşayacak. Açan evin odaları ii yapılêr, orada yaşamak ta olêr raat, nicä kuşçaazların yaşaması yuvada.

Kuşçaazların yaşaması serbesttir, raattır, ama onnarın yaşaması pek çabuk geçer. Adamın can eri 70–80 kerä bir minutta düüler, genä bu vakıdın içindä saçak kuşun var 460 kerä can düülmesi. Kuşçaazların kanı taa sıcaktır, nekadar insanın. Bir adamın, açan temperaturası kalkêr 37,5 gradusadan, o artık lääzım dōşeklerdä yatsın, neçinki onun yangını var nicä taa yukarı kalsın da adam dübüdüz hastalansın.

Ama bülbül kuşcaazı, eer varsa onda temperatura 42 gradus, o hiç hastalanmêêr, şen türkülerini çalêr. Ardıç kuşcaazın temperaturası olur olsun 45 gradusadan, bu halda o da hastalanmêêr, o düzer kendi yuvasını, traktadarak gagasının.

Kuşcaazların teni dâ taa haşlaktır, onuştan onnarın imeesi çabuk geçer karnısından – birkaç minudun içindâ. İnsanın sa imeesi 3–4 saadın içindâ karnısından aykırılêêr. Bu üzerâ kuşcaazlar lââzım sık-sık isinnâr. Ama insannar sevinerlâr kuşcaazların hamelliinâ. Nekadar çok onnar kelek kurtcaazlarını, başka bela getirân tırtılları iyeceklâr,

okadar ii korunacek insannarın başçaları, onnarın ekinneri.

İlkyaz vakıdı pek paalyıdır. Ko taa çabuk bu ev düzölsün! Ko taa yıraa işidilsin testerenin ötmesi, nacaan da traktatması!

Yardımcı çocukak, hızlı hem çemrek işlâ, sän düzersin o evi, angısında dostun yaşayacak!

(İnternettän)

serbest – вільний, воля

bülbül – соловей

ardıç kuşu – дрізд

hamel – скупий, ненажерливий

Yaraştırma dal cümlä – o ölä katlı cümlä, açan baş cümledän dal cümleyä koyulêr bu soruşlar: **nicä? nesoy?**

Yaraştırma dal cümlelâr baalanêrlar baş cümleyä bu baalayıcıların yardımınan: **sansın, nicä, nasıl.**

Bu dal cümlelerdä, baalayıcıların sansın, nicä, nasıl önündä herkerä virgül koyulêr.

Yaraştırma dal cümlelâr kullanılêrlar baş cümlelerin önündä, onnarın bitkisindä yada cümlelerin içindä. Yaraştırmada cümlelâr baş cümlelerdän ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

Örnek:

Onun emenileri paktılar, vaksalıydılar, sansın saabi şindi içerdän çıkmış. Pazar günü şkola yortusuna biz ölä alatlardık, sansın kimsä geeridän bizi koolardı.

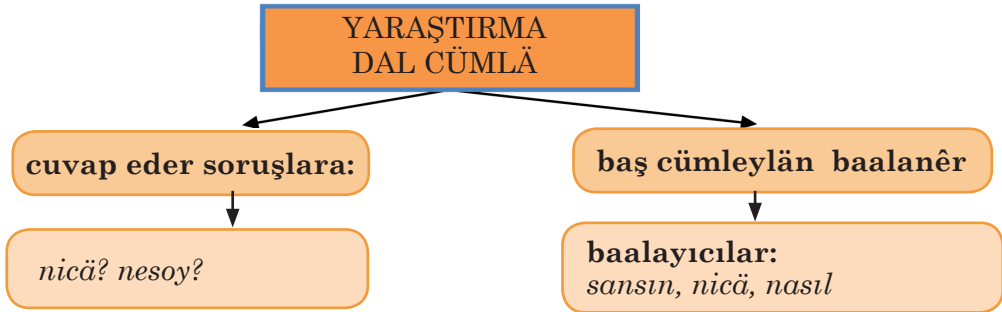
1. [, (),]

2. [, ()

3. (), []

[], (sansın... ; nicä... ; nasıl...)

*Bir ömür geçti ozamandan, nicä bän seninnän bitki kerä buluştuydum.
Nicä çekeder büük yaamur, derä suylan dolêr.
Soni bulü klubta ölä gözäl türkü çalêr, nasıl artist şenada.*

Dolu sintaksis analizi yaraştırma dal cümleyä:

nış. adl. işl. baal. adl. adl. işl.

[Ufak kaarcaazlar yaayêrlar¹], (sansın elektän un elener²).

(*Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr yaraştırma baalayıcıylan **sansın**; baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **nicä**, onuştan bu cümlä yaraştırma dallı katlı*).

1 – sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu;

2 – sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu.

┌ x nicä? ──┐
└──────────┘
[– =], (sansın – =).

3. Siirederäk resimi, annadın ne görersiniz orada, kullanarak yaraştırma dal cümleleri.

4. Okuyun demekli şiiri «Güllär». Açıklayın şiirin öz fikrini. Nicä peettä annêêrsınız lafin maanasını «sevda»?

GÜLLÄR

Güllär sokakta açêr
Canım güleräk gezer
Ne gözäl gülün biri,
Ani içimä artık girdi!
Neetimä onu koydum
Saklıdan tez kopardım
Donaklı kıvrak gülün
Gözelliinä sevinmää.
Elimi koydum ona,
Sansın ateş sarıldı bana.
Aucum çalı doldu
Canıma sancı kondu.
Yannaşık gülü birdän
Kopardım bän acıdan.

(*Oli Radova*)

➤ Bulun şiirdä yaraştırma dal cümlä.

5. Okuyun teksti, seçin içindän cümleleri, angılarında var yarıştırıcı baalıyıcı nicä, angısı durêr kaliteli rolünde. Yazın cümleleri tefterlerinizä. Ne bilersiniz durguçluk nişannarı için bölä durumda?

«OYUNCU»

Roman İvanoviç Dimov – Ukrainanın askercisi, koruyucusu, duudu Odesa bölgesinin Kurçu küüyündä. Burada da geçti küçüklüü, küü okulunda – üürenmesi, boba kışlasında – yaşaması. Küüdä anılardı nicä bir cana yakın, evciman, uslu adam. Roman her zaman hatırlıydı insannara, dostluun kıymetliini tutardı, becerärdi insana arka olmaa lafinnan da, işinnen dä. Küülülär akıllarına getirerlär onu nicä bir açık ürekli, dooruluu sevän insanı.

Taa küçüklüündän Roman sevärdi oynamaa halk avarlarına görä oynunnarı. İnsannar deerlär, ani ondan islää kadıncayı küüdä, kimsey oynayamazdı. O çok beenärdi halk oynunnarını, savaşardı korumaa, ilerletmää onnarı. Pek faydalı oldu onun yılları küüyä, açan Roman İvanoviç çalışardı önderci küüyün Ev kulturasında. Türlü meraklı yortular, kontertlär geçti Kurçu küüyündä onun önderciliindä. Küçüü-büüyü sayardılar Roman İvanoviçi, üüsek uura koyardılar onun hayat durumunu, sevgisini ana topraana. Hep osoydu o aylesindä dä: hatırlı bir ool, zaametli, sevän uşaklarını boba, karısını – koca.

O bütün kalibinnän, canının dibindän taa sevärdi Vatanını, duyardı zaamet onun ilersi için. Açan çeketti cenk ruslarlan, Roman ilklerin birisiydi, angısı hiç düşünmedään, kalktı Ukrainayı korumaa, askerciliini götürmää Ukrainanın Silählı kuvet sıralında, neredä kabletti eni danışmak adı kendinä askercilər arasında «Oyuncu» – şennii için, sevgisi için oynunnara. Askerci

kardaşları anêrlar onu nicä korkmaz, dayangaçlı hem atılmaz kendi bakışından, birlii tutan, bir dostu.

2025-ci yılda Roman Dimov braktı bu aydınnık dünneyi, başarak bitki asker işini, koruyarak Ukrainanın serbestliini hem baamsızlını. Onun hayatı bir örnek oldu kahramannık, patriotluk, vatan sevgisi için, kendi prinçiple-rinä çorbacılık için.

*(Anatoliy Şamarin
çevirdi T. Sürma)*

1. Neredä duudu Roman Dimov?

2. Onun angı harakter özelliklerini seçerlär küülülär?

3. Neylän Roman iilenärmiş taa küçüklüündän ?

4. Nedän koyuldu onun danışmak adı askerci dostların arasında?

5. Angı harakter özellikleri yardım oldular Romana olsun koruyucu Vatanına?

6. Açıklayın tekstin öz fikirini?

Yazın kısıdan bir fikirlemä işi (5-6 cümlä) temaya görä: «Neçin lâüzim unut-mamaa o insannarı, angıları koruyêrlar kendi memleketini?»

- Angı insannık özellikleri yardım olêrlar insana olmaa hakına patriot?
- Nedän ölä önemni aklında tutmaa o insannarı, angıları kalktılar korumaa kendi memleketini?
- Nicä kultura, adetlär hem sevgi ana topraana düzerlär patriotluk duygusunu?

koruyucu – захисник

hayat durumu – життєва позиція

Ukrainanın Silählı kuvet sıralı – лави Збройних сил України

serbestlik – свобода

baamsızlık – незалежність

6. Düzün bu shemalara cümlä

1. [], (sansın...)

2. [], (nicä...)

3. [], (nasıl...)

§ 18. SANKİLİK DAL CÜMLELÄR

СКЛАДНОПІДРЯДІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ УМОВИ

1. Okuyun teksti demekli. Nesoy stildä o yazılı, neyä görä siz bunu belli ettiniz.

TRENDÄ

Kızımnan Ninaylan gelirdik Tumarvadan Çadıra. Pindik trenä saat ondo-kuz buçukta avşamñän. Taman erleştik, işidildi titsi uzun bir sıklık. Benim kızım dapturu geldi, bakardı benim gözüma.

– Ne, korktun mu? – sordum bän Ninaya, – korkma, o tren çekedeceykän, ölä bir baarmak verer. Te artık dattı, gideriz...

Vagonnar başladılar «tangır-tungur» ilerlemää. Geeridä kahrıldı evlär, aaçlar, yol boyunda taş hem kömür tepeleri. Bir nedän sora, biz artık çıktıydık kasabadan. Trenimiz hep taa hızlanırdı, alatlardı kavrasın yolu. Onunnan da barabar sol tarafımızda gün dä alatları kauşmaa.

Biz kızımnan otururduk pençerä boyunda karşı-karşıya, kasabada gezmeklerden yorulmuştuk, ama istemäzdik uyumaa, mayıl olurduk pençerä aşırı oynayan uzaklara... Yaz avşamı git-gidä koyulaşırdı, olurdu gecä. Karannık yavaş-yavaş çalışırdı kaplasın dünneyi. O, nicä bir insan, sin-sin sokulurdu kırlara, ilkin erleşirdi alçaklara, sora kaplardı başka erleri dä. Bakmadaan avşamın karannına, tarafımız islää seçilirdi. Yolumuz gidärdi Yalpu çayırların ortasından. Demir yolun boyunda yalabırdı derenin duruk suyu. Sıcak gecedä tırtırların seslerinnän karışırdı kurbaaların yakırtıları. Bir eski saazdan yapılı tırlanın yanında yatırdı koyun sürüsü, çoban da kırlıgasında dayalı neyäsä düşünürdü... Saa tarafımızda, göktä, peydalandı, harman kadar, dolu ay. O uzadırdı çobanın gölgesini taa papşoyluk boyuna kadar. Tırladan geldi trenin kömür tütünñän karışık taazä piinir kokusu. Kızım sordu:

– Bu küü, ani görüner, diil mi Kazayak küüsü?

– Tanıdın, – cuvap ettim bän, – şindi, taa yarım saattan sora, etişeecez evä, te önümüzä görüner Çadır kasabamız da.

(Nikolay Baboglu)

Тумарва (історична назва) – сучасне місто Рені Одеської обл.
tren – потяг
seçi – вибір, відбір
tırtır – цвіркун
çoban kırığı – пастухова палиця (зі залізним наконечником у вигляді гачка)

Sankilik dal cümlelär annadêrlar o işlemi, angısı olduynan, var nicä başa çıksın baş cümlelärin işlemi dä. Sankilik dal cümleleri baalanêrlar baş cümleyä **-sa (ä)**, **saydı (säydi)** afikslerin hem **eer**, **açan** baalayıcıların yardımınan.

Örnek:

Hava islää olursa, yaarin sabaa baayı bozmaa gidecez.

Sokakta şafk şılarsa, bän büyük kızkardaşıma haber verecäm.

Eer kafadarım bizä gelirsä, biz ikimiz barabar yaarınkı uroklara hazırlanacez.

Eer dostum yaarin urokta dooru cuvap verärsäydi, o ii nota kabul edecek.

Sankilik dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlelärin önündä, onun bitkisindä yada baş cümlelärin içindä. Sankilik dal cümlelär baş cümlelêrdän ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşadaki shemada.

1. [, (),]

2. [], ()

3. (), []

Dolu sintaksis analizi yaraştırma dal cümleyä:

baal. işl. adl. işl. adl. adl.

(Eer beklärseydin iilik¹⁾, [yapma aalemä körlük²⁾].

(*Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr sankilik baalayıcıylan eer; onuştan bu cümlä sankilik dallı katlı*).

1 – sadä, birbaşpaylı, belli üzül, geniş, dolu;

2 – sadä, birbaşpaylı, belli üzül, geniş, dolu.

$\overline{\text{sanki neçin? x}} \downarrow$

(**Eer** =), [=].

2. Yazın cümleleri, belli ederäk dal cümleleri.

1. Sor sän Todiyä dä, eer annamadıysan beni.

2. Ekmeklär seninsä, isänä, ba ahmak.

3. Açan yok paran, yola çeketmä.

4. Birkaç maani sölesäm, cebindä taşıyamayacan.

5. Bu kız gibi şeremet hepsi olsa, çiftçilerin işi çok ileri gidär.
6. Eer pek istärsän, gel güreşelim.
7. Nasıl yazayım kıvrak, açan benim gözlerim islää görmeerlär.
8. Bän pek çok sevinirim, eer sän bana bu kiyadı baaşlarsan.
9. Eer komuşu kayıl olarsa, biz pazara bilä sarmısak satmaa gidecez.
10. Eer yaayarsaydı yaamurlar, biz bu karıklardan çok patlacan hem biber alacez.

3. Düzünüz verilmiş shemalara görä cümleleri.

[] , (eer...).
 [] , (açan...) .
 (Eer...) , [] .
 (Açan...) , [] .
 [, (eer...) ,] .
 [, (açan) ,] .

4. Düzün bir yaratma-miniatüra «Er bän olaydım büücü...» Kullanın tekstinizdä sankilik dal cümleleri.

büücü – чарівник, чаклун
usluluk – мир
birlik – єдність
düşgütmäk – мріяти
dünnä – світ, всесвіт
ömür – життя

...Er bän olaydım büücü

Yardımcı laflar:

er, büücü, yapacêydım, isteerim, neetlenerim, olsun, dostluk, usluluk, birlik, düşgüderim, sayêrım, açan, dünnä, yaşamak, ömür...

§ 19. BRAKIM DAL CÜMLELÄR СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ДОПУСТОВИМИ

1. Okuyun teksti demekli. Nesoy stildä o yazılı. Belli edin onun janrasını

ARMUT AACI

Acan bän artık edi buçuk yaşındaydım, genä bän baalarda bulunardım yalnız. Güz. Bordey, nicä da başka yılın, armut aacın yanında. Hava bulutluydu. Göktä bulutlar kaçınardılar, oynaşardılar. Ban yatardım armut aacın altında bir demet kuru otun üstündä. Güneş ba çıkardı bulutların ardından, görünärdi, sora genä bulutların ardına saklanardı... Sora genä ba saklanêr, ba dooru benim gözlerima bakêr, sade «zä» demeer. Bölä küçük uçacıklar buüklärlän oynêrlar. Çok vakit biz bölä oynadık...

Bir da... bän, güneş saklandıynan, attım gözümü aacın tepesinä da gördüm bir gözäl sarı armut. Ozamanadan o yaz taa yoktu olmuş armut idiim. Bän, çok düşünmeyip, istedim sopaylan onu erä düşürmää, ama bendä bişey çıkmadı. Sora topaçlan istedim düşürtmää, ama ölä da keezleyämediydim. Doorusunu sölediynän, benim topaçlarım ölü üüsek hiç kalkmazdılar. Bezbeli, o vakıtlar taa az mamaliga idiydım, nicä buüklär deerlär. Naşey yapmaa? Ban diildim hem şindi da diilim onnardan, angıları brakılêrlar, atılêrlar kendi neetlerindän.

Ozaman bän, kedi gibi, hiç bilmeerim nasıl, tırmaştım o armut aacına kendim. Daldan-dala, daldan-dala... Pindikçä gorizont önümdä yayılardı... Bän seftä yaşamamda pindiydım ölä üüsek. İrmi metra er içinä, pınara, vardır indiim, ama yukarı «açık kosmosa» – seftä çıktıydım.

Yukarı tırmaşırken, bän başka armut ta bulduydum. Onnarı, koparıp, idim... Ama üüsekliktän ayaklarım titireyärtilär. Uzandıynan koparmaa taa bir armutçuk, ayaamın altında dalcaaz kırıldı da bän, kelebek gibi, aşaa uçtum.

Bilmeerim, neylän biteceydi benim armut imäm, eer olmayaydım fistan-cıklan, angısının etää ilişmişti armut aacın bir budaana. Tütêrim aklımda, nicä çirkin baarardım. Ama unuttum söylemää, ani bizim baayımız sırada kenardakiydi, var nicä demää, bolnițaya yannaşık, bir koraylık aşırı.

Bän asılı durardım başaşaa mor fistan-cımnın, nicä bir çürük armut. Yaralarımın kan akardı suratıma, gözlerimä... Günaayım da sansın taa yoktu, ama hazırdım artık dünnäylän prost olmaa...

Çıvıdıra-çıvıdıra, beni işitmişti bolnițanın baş doktoru, angısı operațiyaadan sora çıkmıştı kapunun önünä. İşitmiş o benim sesimi da birdän duymuş, ani kimsä belaya düştü. Toparlanêr sesä, ama yaklaştıkça, benim keskin sesim dönmüştü hırıltıya.

Gücülä o beni bulmuş. Geeridän etiştirmiş onu başka bir doktor, onun yardımcısı. İkisi indirerlär beni, nicä bir soyulmuş hayvan güüdesini, budaktan, dayêrlar beni oturukça armut aacına, kan kafadan aşaa kaysın deyni da erindä taa ilk yardımı yapêrlar. Benim soyuk, tırmıklı erlerimi eşil ilaçları yaalayarken, peydalanêr tătü.

Doktor annadêr olduunu da teklif eder beni birkaç günä bolnițaya almaa. Genä, geçip o aul taftaların arasından, beni götürerlär bolnițaya.

(Konstantin Vasilioglu)

attım gözümü – обвів поглядом, звернуv увагу

soluk topu – надуvний м'яч

bölgä merkezi – обласний центр

ilk yardım – перша допомога

eşil ilaç – зеленка

tătü – тато

Brakım dal cümlelär göstererlär, neyi braktıynan yada neyi brakmadıynan, var nicä olsun(ya olmasın) baş cümleinin işlemi. Bölä cümlelär baalanêrlar baş cümleyä te butürlü: **-sa, -sä** afikslerin, **makar, makar ki, makar ani** baalayıcıların hem **kär** baalayıcı lafin yardımınarınan. Baş cümledä var nicä kullanılsın baalayıcı **ama**.

Örnek:

1. **Makar ileri bana baarardılar «ahmak», ama ozaman bana ilindi yaşamaa.** (D. Kara Çoban).

Makar – brakım dal cümleinin baalayıcısı; baş cümledä kullanılmış baalayıcı *ama*.

2. Nekadar *da yaasa*, bu yaamur pek kuru topraa kandıramayacak.

3. O uyukladı, *makar ki* dışarda aydınnıktı (S. Bulgar).

4. *Kär* düşsä dä erä, plastmasa çini kırılmaz.

Kär – brakım dal cümleinin baalayıcı lafı; *dä* – paycık, *şä* – afiks. Bunnarın yardımınnan brakım dal cümlä baş cümleyä baalanêr.

Kimi brakım dal cümleleri var nicä baalansınnar baş cümleyä hiç bir dä baalayıcısız, bu razgeliştä kullanılêr baalayıcı laflar *ne*, *naşey* hem paycıklar *da*, *dä*.

Örnek:

Küçüklüündä *ne da* desä Hocaya bobası, Hoca yaparmış hepsini kendiycesinä. (P. Çebotar). Brakım dal cümlä – baalayıcısız.

Ne – brakım dal cümleinin baalayıcı lafı; *dä* – paycık, *-sä* – afiks.

Brakım dal cümlelär kullanılêrlar baş cümleinin önündä, onun bitkisindä yada baş cümleinin içindä. Brakım dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

1. [, (),];

2. [], ();

3. (), [].

- Brakım dal cümlelär neyi göstererlär?
- Angı baalayıcılar brakım dal cümlelerini baalêrlar baş cümlelärän?
- Angı afikslär yardım ederlär baalamaa brakım dal cümleleri baş cümlelärän?
- Angı baalayıcı laf kullanılêr brakım dal cümleleri baş cümlelerä baalaştırmaa deyni?
- Bölä katlı cümlelerin baş cümlesindä angı baalayıcı var nicä kullanılsın?
- Annadın brakım dal cümlelerin eri için. Onnar katlı cümleinin angı erindä var nicä kullanılsınnar?
- Nicä brakım dal cümleleri ayırılêrlar yazmakta baş cümlelerdän?

Dolu sintaksis analizi brakım dal cümleyä:

baal. işh. işh. işl. nış. adl. adl. nış.

(Makarki dolayda taa yatardı kalın kaar¹), [hava sıcaktı²].

(*Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr brakım baalayıcıylan **makarki**, baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **bakmayarak neyä**, onuştan bu cümlä brakım dal cümlä*).

1 – sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu;

2 – sadä, ikibaşpaylı, dar, dolu.

↑ *bakmayarak neyä?* x↓

(Makarki = -), [- =].

2. Düzün yaratma-annatma, getirip aklınıza kendi küçüklüğünü, bu temaya görä: «Oluş benim yaşamamdan».

3. Katlı cümleleri yazın, bulun brakım dal cümlelerini, onların altlarını çiz-in. Bulun o baalayıcıları, afiksleri, baalayıcı lafları hem paycıkları, angı-ların yardımınnan dal cümlelär baalanêr baş olannara.

1. Makarki bu yazın havalar kurak gitti, insannara etecek nekadar bereketçik toplandı. 2. Sän bizä gelsän dä, biz büün bu aar işä tutunamayacez. 3. Bän seni, kafadarım, tanıdım, makar ki pek zabunnamışın. 4. Makarki çok keret küsüşärdik, bän dostuma hatır güdärdim hem onu inanırdım. 5. Naşey dä bän yapsam, o görecek sade yarısını! 6. Adam kalktı döşektän, makarki dışarda karannıktı. 7. Makarki iştä onun vardı kendi biyaz haladı, o diktirdiydi kendinä bir eni, kıvrak dikişli, kısa etekli fistan. 8. Makar ani o bilmäzdi yolları, o bulduydu aşırıda yaşayan dostun evini. 9. Makar ki yazın dumannı havalar da iyydir, avcılar onnarı beenmäz.

4. Kontrol ediniz kendinizi.

Kontrol etmek için bilgilerinizi öğrenilmiş temadan, basın QR-kodun üstünä da geçin testleri.

5. Teksti gagauzçaya çevir. Cümleleri karşılaştı-

Озеро Ялпуг є найбільшим прісноводним озером України, хоч воно розташоване в степовій місцевості з посушливим кліматом. Воно має важливе значення для природи й господарства регіону, хоча рівень води в ньому часто змінюється залежно від опадів. Озеро багате на рибу, дарма що його екологічний стан інколи погіршується через вплив людини. Узбережжя Ялпуга приваблює птахів, незважаючи на те що поруч розташовані населені пункти. Вода в озері використовується для господарських потреб, хоч вона потребує постійного контролю якості. Туристи відвідують ці місця, хоч інфраструктура тут ще недостатньо розвинена. Ялпуг залишається унікальним природним об'єктом, хоча потребує дбайливого ставлення і охорони.

(Данило Матвеев)

§ 20. BİRKAÇ DAL CÜMLELİ KATLI CÜMLÄ СКАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

1. Okuyun teksti. Ne annadınız Çakirlär için? Annadın sıradan Mihail Çakirin biyografyasını. Yapın aazdan analiz dallı katlı cümlelerä.

DRAMATURG MİHAİL ÇAKİR

(1886 – 1971)

(Gagauz aydınadıcısı – protoierey Mihail Çakirin oolu)

Kücüktän taa Mihail gösterärdi, ani sever her-bir işi, angısı baalı askerlää. Ačan ona büüklär sorardılar:

– Kim olacan büüdüynän? Küçük Mihail cevap verärdi:

– Ofițer!

Ama o oldu ilkin ofițer, geçti cengi, revolütiyayı. Prusiyadan döndü evä da çeketti yazmaa pyesa. O yazdı beş kıyat. Onnarın arasında «Karı teni» (1927), «Cenk dalgaları» (1929), «Tütün hem ateşlär», «Sän diilsin adam», «Delegatın dünürçülüü».

Mihail Mihayloviç Çakir – gagauz halkın aydınadıcısı protoierey Mihail Çakirin oolu. O duumuş Kişinövda 1886-ncı yılda. Bitirdi asker şolasını. 1914–1918 cenk eder.

Cenkta Mihail Mihayloviç Çakir gösterer kendisini nicä bir girgin ofițer. Mihail Çakirä veriler podpolkovnik zvaniyası.

O cenk yılları, angılarını geçirmiş podpolkovnik Mihail Çakir, var nicä üürenmää, okuduynan onun pyesasını «Cenk dalgaları», angısı tiparlanmış Kişinövda 1929-uncu yılda. Bu pyesa «tragediya-hronikası».

Pyesadaki «Cengin dalgaları» personajların dialogları gösterer o vakıdın insannarın karakterlerini.

Görmää deyni birinci dünnä cengin atmosferasını, vereriz bir parça pyesadan «Cenk dalgaları». Var nicä sanmaa, ani ofițer Albinin süreti alınmış kendisindän Mihail Çakirdän.

«Raisa. (Keseräk lafi). E, siz Erast L'voviç, lääzım olsun çok vakıt üürendiniz vokal. Bän çok beendim sizin sesinizi. Ačan siz çekedersiniz türkü çalmaa, bän doyamêêrın seslemää. Siz çok üürendiniz.

Albin. Yok, görersiniz mi, bän, doorudan demää, ilkin girdim universitetä. Sora çıktım oradan, neçin anı hesapladım girmää dramatik ştenaya, sora da çekettim hazırlamaa kendimi operaya, beki da operetaya. Ses belliki var. Bän üürenärdim, ama birdän-birä çeketti cenk. Beni aldılar askerä da oldum ulan polkunda praporşik.

Sima (şaşarak gülmeklän). Operadan sora cengä.

Albin. Ne yapmaa! «Kendi ecelini sesleyerek»...

Raisa. Nicä siz geçirersiniz cengi! O her zaman ölümü beklemäk... Bän dayanamayceydım.

Albin. (O durêr, onun önündä Sima hem Raisa. Albin: gösterer kendisini – o sever göstermää kendisini). Elbetki, zor, ama yavaş-yavaş sınaşêrsın. Herbir işä – Ölümä dä var nasıl bakmaa kolay, bän sevmeerim çok düşünmää! Yaşamak osoy bir iş, ani bän görerim, ki diil lääzım çok düşünmää. (Sansın danışarak Simaya kem Raisaya). Tâ – yaşamak sizin önünüzdä. Alın onu, alatlayın, tutun o islääyi, ne o verer sizä. Yoksa ömür – yok bişey. Ozaman ne yapmaa! Ölmää çok kolay, lääzım sade sınaşmaa bu fikirä. Diveç yaşamayacez, diil mi?

Sima. (Parlayarak). Bän buna dayanamayceydım: bän ölä severim, ölä severim yaşamayı. Beklemää ölümü, açan isteersin yaşamaa her zaman, diveç...

Albin. – Yaşamaa her zaman, diveç?! Biz yok nicä düşünelim diveç için! Diveç – bizim için diil!.. (Pauzadan sora, duyguyan hem nervalı) Bır kerä bän durardım Kara denizin kenarında yalnız... Benim önümdä düüşärdi dalgalar, geniş deniz yayılmıştı... diveç, kenarsız, sınırsız, nicä kendisi diveçlik... Ama o birdän-birä gözüktü bana suuk hem yabancı, ani bän döndüm topra, bizim topraamıza. Bän duydum yalnızlık, korktum bu yabancı, bişey karışmayan diveçliklän. Bän istedim bizim insannıkan – bän istedim... birleşmää, laf yok, diveç – bizim için diil).

Bu dialoglar göstererlär ofiêrlerin halını, duygularını, düşünmeklerini. Nekadar da çirkin cenk – insannar isteerlär yaşamaa. Tâ ne söleer ofiêr Albin, angısı taşıyêr Mihail Çakirin süretini.

– Zor açıklamaa olêr. İstâmeersin annatmaa da. Çok işlär gördük hem da insanı ölä dalgalandırır, ani hepsini annadamêêrsın. Cenk bastırêr hepsini. En prost, lafsız, çengin çeketmesi: diilsin sınaşık. Zor hem dayanılmaz – açan cenk aşaaladacek; körledecek sendä, öldürecek sendä, yavaş-yavaş baalan-tılarını, bilgilerini, düşünmeklerin kaavilini, senin fikirincä süretleri. Açan kendi korkunçluunna, taa kaavi nekadar ölüm, cenk kürêr insanın içindä aşaa üklü başını da gelir, aar bir dayanmak, alışıklı. Olêrsın duygusuz yaşamaya da, ölümä dä. Cenk o – diişilmäk insanın içindä: tâ sän yaşırdın kendin için da düşünärdin, burada sa sän – bişey, hiç bişeydin. Sän öldürersin başkasını, seni dä alêrlar keezä karşıdan. Ama lääzım sınaşmaa o fikirä, ani seni öldürecekler. Doorudan da almaa, bu sıradan dışarı iş diil!"

Lääzım söylemää, ani birinci dünnä çengin frontlarında da düüşärdilər binnärlän gagauz. Ama milli literaturanın sayfalarında bu periodu göstermiş sade yazıcı Mihail Çakir.

«Karannık, yabancı insannar! Siz oldunuz en fena yabancı, siz kaybettiniz insannık üzünü. Siz zeetleersiniz insannarı, siz öldürersiniz, çineersiniz ne var islää bu devlettä, kayıplaa götürersiniz vatanınızı, çineersiniz çizmelärlän, kirli ellerinizlän kaldırmışınız kılıcı ona, ne var insanda ayozlu.

Karannık, yabancılar! Siz isteersiniz öldürmää beni? Bän bilerim, ani siz öldüreceniz beni! Siz isteersiniz benim ömürümü! Bän sizä söleerim: bän

ölümdən korkmêêrım. Ama siz yapın ne isteersiniz. Bu yabanı hem fenalıklı beladan, sizi dolaylayıp, bizä gelecek safk. Da yalabıyacêk günduusu, neçin ani var Allaa».

Bu pyesanın gagauz literaturasında var çok önemli bir eri. Necin ani bu pyesa gösterer istoriyamızın en karışık bir vakidını.

Başka pyesa, angısını yazmış Mihail Çakir «Karı teni». Bu pyesa-drama annadêr Besarabiyada 30-uncu yılların kasabalarda yaşamayı. Anotatıyada yazılı: «Bu günkü yaşamının strukturası, neredä yok saallıklı temel. Obşçestvo, neredä hepsi kaçêr, nicä sıtmada sade islää duygular için, neredä kan teni olêr «kult». Ama hep o vakıt hesaba almêêrlar karının akılını hem can istediklerini». Bu pyesanın sûretleri Lina, Zorov, Stanskaya h.b.

Dramaturg Mihail Çakirin yaratmasını lâázım aaraştırmaa. Ama onun yaşaması bitki yıllarında olêr çok zor. Neçin ani 1940-ıncı yılda, açan gelir Sovet Kuvedi, Mihail Mihayloviç Çakiri tutêrlar nicä rus şarin ofîterini da yollêêrlar Sibirä. Mihail Mihayloviç Çakir 30-uncu yıllarda yaşarmış İzmail kasabasında. Orada varmış onun evi, kartina galereyası. Bunnarı hepsini konfiskat ederlär. Mihail Mihayloviç Çakir kurtulêr kapandan 1953-üncü yılda. O gelir Kişinöva. Bitki yıllarını o geçirir bu kasabada. Ofîter, dramaturg, yazıcı – Çakir Mihail Mihayloviç geçindi 1971-inci yılda.

(Stepan Bulgar)

Katlı cümlelär, angılarında var çok dal cümlä, var nasıl birkaç türlü olsunlar:

1. Birkaç dal cümlä açıklêêrlar baş cümleinin maanasını nem cuvap ederlär hep bir soruşa, ölä cümlelerä deniler birsoy dal cümlelär.

Örnek:

Bobam bilirdi, ani benim gücenmäm geçecek, ani bän uslanacam, ani bu sade bir uşak nazlı.

[], (ani...), (ani...), (ani...).

2. Dal cümlelär açıklêêrlar baş cümleinin bütünnä maanasını ya onun başka-başka laflarını(payını).

Örnek:

Neredä kelemä sıçannarı yapınmıştılar, vardı bir tepä tenä, angısını uşaklar, alıp, tınaza götürdülär.

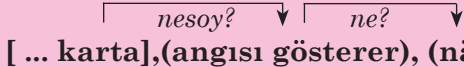
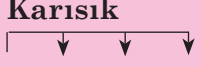
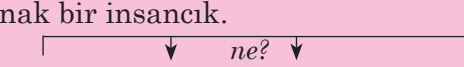
(Neredä...), [], (angısını...).

3. Dal cümlelär gider biri-birinin ardına: birincisi baş cümleyi annadêr, ikincisi ilk dal cümleyi yorumnêêr, üçüncüsü – ikincisini, da hep ölä ileri dooru. Ölä da onnar biri-birinä baalanêrlar.

Örnek:

Bän annaardım, ani bu suda yok nasıl yıkanmaa, zerä o buzlan karışıkı.

[], (ani...), (zerä...).

Dallı katlı cümlelerin sintaksis analizi		
No s/v	Schemalar	Cümlelär
1.	Sırayca 	Beşalma küüyün muzeyindä var bir büyük karta, angısı gösterer, näända gagauzlar bulundu. (<i>Pokrovskaya I. A. kiyadından</i>)
2.	Paralelcä 	Nasıl büüdärmişlär terekeyi evel, bilerlär onnar, kim sürmüş sabannan, ekmiş ellän, biçmiş oraklan. (<i>S. Bulgar</i>).
3.	Birsoy 	Zarika dädü seviner, aklına getirip, nicä karısının büüttülär edi uşak, nicä onnar sora üürendilär, nicä oolları şindi çorbacı oldular.
4.	Karısık 	Küüda hepsi bilärdi, ani Nastinin anası-bobası işçi, ani bu kızçaaz hepsinnän yalpak lafeder hem ani o kırnak bir insancık.

2. Yapın verili katlı cümlelerin shemalarını, bulun dal hem baş cümlelerini. Anna-dın, nasıl onnar katlı cümledä baalanêrlar.

1. Anam, açan düzendän çıkardı, o saat başlardı masur sarmaa, zerä bir yanında da uşak sallangaçta aalardı.
2. Taliga hanidän çıktıydı kenara, neredä fişkı ükledirdi hem neredä öküzleri dinnendirirdi.
3. Angı alçakları kombayna biçämemişti, angı başaklar da erä düşmüştü, onnarı insannar kosalarlan biçärdilär, şkolacılar da toplardılar.
4. Mamu dedi kalkalım erken, nezaman ilk horoz ötecek, gidelim panayıra da alalım kendimizä emeni.

3. Verilän katlı cümleleri yazın, bulun baş hem dal cümlelerini, söläyin, nicä birkaç dal cümleleri baalanêrlar baş yada dal cümlelerinnän.

1. Beşalma küüyün muzeyindä var bir büyük karta, angısı gösterer, näändan gagauzlar Bucak tarafına gelmişlär.
2. Ekzamen okadar er kaplamazdı onun fikirindä, nekadar o başka iş, ne lâazımdı olsun büün.
3. Sabaalän üüredici durgundu şkolanın uurunda, angısının önündä birkaç şkolacı artık şaşardılar, ne gözäl çiçeklär burada açmıştılar.

4. Sana deyärselär, ani yayan gezmää taa islää, nekadar atlı, inanma-yasın bunu.

5. O girdi bu eşil başçaya, angısında zambak çiçekleri ölä gözäl açmıştılar, sansın herersi maaviydi.

6. O bilmäzdi şansora, ne türlü islää laflar sölemää, ne ilik yapmaa bu adama, okadar beenärdi onu.

7. O gündüz taa denämediydi, ani kapu, açılarkan, gıdırdêêr, nicä yaalanmadık tekerlek.

8. Ertesi günü sabaalen, taa gün duumadaan, bobam çeketti kazmaa aulu, neredä büüyärdi kartofilär, suannar hem sarmısaklar.

9. Nasıl büüdärmişlär ekinleri evel, bilerlär onnar, kim sürmüş puluklan, ekmiş ellän, biçmiş oraklan.

10. Çocuk gelärkenä, dostu çıktı sokaa ona karşı, ki almaa ondan aar kıyatların birazını.

4. Tekstin bir payına etişmeyän durguçluk nişannarını koyun. Katlı cümlelerdä bulun baş hem dal cümleleri. Annadın dal cümlelerin soyları için.

...Çok türlü bu dünnedä lafederlär üüredicilär için. Bän bilerim ani onnara onuştan deerlär üüredici ki onnar mutlak bilerlär kimi üüretmää, neyä üüretmää hem nesoy üüretmää. Üüredicilerin taa çoyuna yaşarkan lääzim koymaa anmak taşı angısı olsun küüyün yada kasabanın ortasında. Te bir örnek erinä alalım Todinin üürediciykasını. Eer Zoya Petrovna ozaman yapmayaydı te bu duvar gazetasını Todi beşinci klasta üürenärkän kim biler neylän biteceydi onun üürenmesi. Todi nicä dä onun komuşusu Lambuşka üürenärdi pek kolay. Bilgileri derindändi ama vardı onun bir moţaa: klasta beşä bilmäzkänä kalkıp ta deyärdi:

«Bilmeerim, üürenmedim!»

Üüredicilär çok lafetmeyip hem ona yalvarmayıp, oturdardılar onu erinä da başı acımasın deyni hem başka inatlını göstermesin deyni koyardılar jurnala «iki».

Tä butakım inatlınnan Todi bir-iki aftanın içindä nicä pireli pali dolduydu o ikiliklärän. Klasın haylazları onunnan şansora sarmaşıp da gezärdilär, sayardılar ani Todi şansora onnarın kafadarıydı da buna pek sevinirdilär. Todi dä kâr heptän artık brakıldıydı üürenmektän: hesaplardı bezbelli ani bu ikilerin altından üstünä zor olacek çıkmaa.

(Konstantin Vasilioglu)

Dallı katlı cümlelerin sintaksis analizi

1. Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin)
2. İtonaşıyaya görä (duyulu\ duygusuz)
3. Gramatika temellerinä görä (katlı)
4. Kaç sadä cümlelerin yardımınnan düzülü (belli edin baş hem dal cümleleri).
5. Nesoy baalayıcıylan baalı baş cümlä dal cümleyä.
6. Dallı katlı cümlelerin sheması.

Dolu sintaksis analizi:

(adl.) (ader.) (işl.) (adl.) (baal.) (adl.) (işl.) (işl.)

Yaşamak kendisi üüretmiş insanı, (ani) ekmää lääzım korumaa.

(Annatma, duygusuz, katlı, düzülü 2 paydan, baalanêr annatmak ba alayıcıylan **ani**; baş cümledän dal cümleyä koyulêr soruş **neyä**, onuştan bu cümlä dallı katlı annadıcı).

1) sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu,

2) sadä, birbaşpaylı, bütünneşik üzül, geniş, yarı.

┌ neyä? ──┐
└─────────┘
[– =] , (ani = =).

5. Teksti gagauzçaya çevir. Cümleleri karşılaştıır

За давніми літописами, Львів заснував князь Данило Галицький і назвав місто на честь свого сина Лева, котрий мав стати продовжувачем князівського роду і котрий згодом увійшов в історію як Лев Данилович. У народі побутує інша легенда, яку львів'яни передають із покоління в покоління та котра по-іншому пояснює походження назви міста. Колись у гірських місцевостях, що були вкриті густими лісами й слугували прихистком для селян, почали зникати люди, оскільки з'явився лев, котрий нападав на тих, хто ходив лісом самотужки й котрий наганяв страх на довколишні села.

Одного разу з'явився хоробрий лицар, який пообіцяв знищити хижака та котрий вимагав викувати для себе надміцні обладунки. Він зустрів мандрівника, котрий знав спосіб перемоги над левом і котрий пояснив, у який спосіб зробити зброю незламною. Коли лицар вирушив у бій, він переміг звіра, що не зміг подолати зачаровані обладунки та який уже не становив загрози людям. Після цього люди здобули свободу, і саме тому гору, де сталася ця подія, назвали Левовою, а місто, яке виросло біля неї, – Львовом.

(Анатолій Шамарін)

§ 21. BAALAYICISIZ KATLI CÜMLÄ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

1. Okuyun annatmayı. Açıklayın onun adını. Neçin avtor kullanêr annatmasında dialog? Nesoy istoriya koyulêr annatmanın süjetinä?

SATILIK-HACI

Bän, Kosti Vasilioglu, duudum Bolgrad rayonun Aleksandrovka (Satılık-Hacı) küüyündä 1938-inci yılda fevral ayın 28-indä. Beni duudurduynan, mamu sansın bir çizi çekmiş suuk kışlan ilkyazın arasında. Beni o sansın bir annık taşı koymuş yıl zamannarın arasında. Bezbelli, pek büük üfkesi vardı o saurgunnu, ayazlı artık geçmiş kışa.

Mamu pek islää bilärmiş gagauzçayı, ama bilmäzmiş romıncayı. Da bu betere bän Kolidän Kosti olmuşum. Ama iş tä netürlü olmuş. Mamu, çıkılıp beni kundak içinä, almış kucaana da gitmiş kliseyâ beni vaatiz etmäâ. Popaz romınmış, gagauzçayı bilmäzmiş. Molitvalarını, dualarını bitirdiktän, tamamladıktan sora, sıra gelmiş metrikayı doldurmaa da sormuş mamuya romınca:

– Ne koyacan uşaan adını?

Mamu, annamayıp, sanmış, ani bobamın adını sorêr da demiş:

– Konstantin.

Popaz annamış, ani benim adım olacek Kosti da doldurmuş o sıracı, neredä uşaan adı – Konstantin. Ondan sora popaz istemiş annamaa uşaan bobasının adını da genä sormuş:

– Parintinin adı nicä?

Mamu sanmış, ani popaz annamadı ilk kerä da sorêr taa bir kerä. Soruşu işittiynän, mamu demiş:

– Söledim yâ parintinin adını – Konstantin.

Popaz, hiç bişey şüpelenmeyip, genä yazmış o sıracıkta, neredä bobayca (bobanın adı) – Konstantinoviç.

Bununnan bitirip vaatiz etmesini, verer mamunun elinä metrikayı da demiş, ani o artık serbest.

Mamu buna pek şaşıp, stavrozunu yapmış, popazın elini öpmüş da dorulmuş benimnän evä. Ama yolda o düşünärmiş da annayamazmış, neçin parintinin adını (nicä o annamış) popaz iki kerä sormuş, ama uşaan (benim) adını hiç bir kerä da sormamış.

Evä geldiynän, musaafırlär artık beklärmişlär kutlamaa mamuyu. Anton çıçu sorêr mamuya, ne koydu adımı. Mamu söylemiş, ani uşaan adı Koli. Çıçu almış metrikayı da, okuduynan, seslän gülmüş:

– Uşaan adı diil Koli, ama Kosti!

– Tâ neçin bu romın popazı iki kerä sordu parintinin adını? – demiş mamu.

Mamu hem musaafırlär gülmüşlär benim Kolidän Kostiyä dönmemä, tüülanmışlar, ama bitki-bitkiyä girmişlär fikirä, ani Kosti da gözäl ad.

Marinka lelü demiş:

– Ko olsun Kosti. Bunu Allaa, olmalı, istedi, ani uşak Kosti olsun. Bän şindi düşünerim, ani popaz kâr dooru da yapmış, çünkü herersi Koliylän dolu: Nikolay Arabacı, Nicolay Tanasoglu, Nikolay Baboglu,... Etmeer mi? Ko arada bir da Kosti olsun. Bu şaka.

Da şindi, paalı okuyucular, bilmeersiniz, neredä bulunêr Aleksandrovka mı? Kahırlanmayın. Bän mutlak isteerim açıklamaa bunu, çünkü herkezi yaşamasında makarki bir kerä läüzim gitsin Aleksandrovkaya. Nasıl annadayım sizä, paalı dostlarım, da taa kısıdan olsun? Çadırdan Aleksandrovkaya doorudan, kır yolundan gittiynän, bir 18-20 kilometra uzaklık. Taa zeedä diil. Bu yoldan diil gençlär, ama ihtärlar da taa çok kerä yayan gezerlär, çünkü angı taraftan da Aleksandrovkaya doorulmasan, yolun ucu manastırda biter, karı manastırına götürer.

Küüyümüz bulunêr Dimitrovkanın, Eni İvanovkanın, Pındıklının, Çiışinin, Eni Troyanın arasında. Bu küülerin arasında sade Aleksandrovkada hem Dimitrovkada gagauzlar yaşêêrlar. Kalan küülerdä – bulgarlar, angıların arasında büyük dostluk hem annaşmak.

Herbir küüyün var anılmış, gösterilecek erleri. Bizim küüyün da var ho-dullukları. En ilkin – kendi gözäl kızlarınnan. İnanmêêrsınız mı? Boşuna, paalı dostlarım. Sade bir örnecek getirecäm. Kakumun vardı üç kızı. Da tä, birisi, Kati, küüdä kaldı. Stifanayı çiışili almayınca raatlık bulamadı. Ama en küçüünü, Dorayı, Dimitrovkanın baş doktoru almayınca, hiç işinä bakamazdı. Onun gibi gözäl küüyündä da, dolaylarda da bulamamış. Kalan kızlarımız da kâr gül toomrucaa, başça çiçää.

Anılêr küüyümüz taa aarif, girgin, ii kalipli insannarınnan, angıları taa çoyu pazarlarda, yortularda sürü-sürü, alan-olan olup, giderlär karı manastırına, angısı bizim küüyün hem Dimitrovkanın sınırında durêr. Bizdän manastıradan bir üç kilometra, ama bu yol insansız hiç kalmêêr. Gidêrlär manastıra küçüü-büüyü, çünkü pek anılmış o (içyandan da, dışardan da) kendi güzelliinnän, kendi donaklınnan hem durêr pek uygun erdä...

Anılêr bu manastır kendi horunnan, kendi ikonalarınnan, angıların taa çoyu sayılêr ayozlu. Bu manastırda yok bir dä adam izmetçi. Bekçisi da, şoförü da, başka zanaatçıları da – hepsicii karı.

Bu manastırda bulêrlar can raatlı hem Allaha yakınlık binnärlän kişi diil sade Aleksandrovkadan, Dimitrovkadan, dolay küülerdän, ama Çadırdan da, Bolgradtan da, Ukrainadan da, Moldovadan da... Orayı diil sade inanıcılar, ama kimisi cannarını da dinnendirmää deyni giderlär. Tä neçin küüyün türküsündä çalınêr:

Çok erlär bän gezdım, aktardım,
Uzaktä vakıt pek zor geçer.
Neredä dä olsam, dostlarım.
Burayı kâr magnitlän çeker.

Bän hodulum, ani bölä gözäl manastırımız var! Bän hodulum, ani göktä yıldızları manastırın pınarında var nicä görmää gündüz dä. Bän hodulum, ani dünneyn bir gözäl, ayozlu köşecii bulunêr benim duuma küüyümdä!

Küüyümdän taa gözäl dünnedä

Hiç bulamadım bän birerdä!

Büük duygu doldurêr üreemi:

Küçüktän taa severim seni.

Küüyümüzün adı Satılık-Hacı. Nicä görersiniz, küüyün adı artık gösterer, ani Aleksandrovka da (Satılık-Hacı da), karı manastırı da – onnar hacılık, ayozlu erlär, insanın canını, ruhunu paklayan, Allaha yaklaştıran erlär; insana kuvet verän erlär; hastalıklardan, belalardan insanı uzaklaştıran hem umutlara yaklaştıran.

Kär desä da birisi, ani manastırdan fayda yok, sade, girdiynän onun içinä, gördüynän o üzlärlär ikonaları hem başka donaklıkları, angıları altından yada altınnan yalazlı (örtülü), baktiynan o üüsek tavannara, angıları gökâ çıkêrlar, hem horun allaha dua etmesindä sesini göklerä çıkarêrlar, bulunmaz ölä adam, angısının fikirinä bu vakıt hayırsızlık gelsin yada başka bir fenalık. Sade bu güzelliiktän, temizliktän, insanın bakışlarından, angıları taa çok gökâ – Allaha doorudulu, var nicä paklanmaa, ilaçlanmaa, fenalıktan brakılmaa, inanıcı olmaa.

Var bir da büük, genä ölä anılmış bolnişamız, angısında birdän var nicä yattırmaa üzlärlän hasta, angısında var herbir hastalık bölümü, var herbir hastalık doktoru. İlerdän bizim bolnişada vardı ölä anılmış doktorlar, angılarına gelärdilär ilaçlanmaa Ukrainanın hem Moldovanın herbir köşesindän, büük kasabalardan, büük-büük insannar. Bitki yıllar da bolnişamız ii eldä bulundu, çünkü orada baş doktor – hirurg çalıştı benim kafadarım, angısınan barabar büüdük hem orta şkolayı bitirdik. Onun adı Dmitriy Paraskiva.

Taman eri birkaç laf sölemää kafadarlarım için. Kısacıktan. Hepsicii, kim benimnän orta şkolayı bitirdi, oldular doktor, agronom, üüredici hem başka zanaatçı. Benim çiçumun oolunun oolu da Georgiy Födoroviç Vasilioglu bütün yaşamasını üüredici işledi. Karısı da, Elena Konstantinovna, anılmış üürediciyka. Kakumun kızı da, Ekaterina Panteleevna, hep o şkolada işledi. Şindi artık dinnener.

Küüyümüz anılêr taa Vasilioglularlan. Küüyün bir üçüncü-dördüncü payı, yalan da sölämeyim – Vasilioglu. Ölä bir kırkinci-ellinci yıllarda kolhoz listesindä benim mamum, Vasilioglu Mariya Konstantinovna durardı 7-ci, kakum da, Vasilioglu Mariya Konstantinovna 8-ci. Bu, ani soyadlar da, adlar da, bobaycalar da açan birtakım. Okulun jurnallarında da herbir klasta uşakların üçüncü-dördüncü payı – mutlak Vasilioglu.

Çoyu söleer, ani Aleksandrovka horozların da, başka horozlara bakınca, sesleri taa keskinmişlär. Kimisi varmış denedii, ani manastırda manaşkalar hem inancılar sabaalen Aleksandrovka horozları öttüktan sora kalkarmışlar. Onuştan da bekim küülülär da erkenci oldular?! Bilmeerim.

(Konstantin Vasilioglu)

parinti (рум.), **boba** (гaг.), – батько
annık-sınır – межа
çıkı-boşça – торбина
hodulluk – гордовитість
kalip – характер

Baalayıcısız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär toplu bireri intonañıyaylan, baalayıcısız.

Yazmakta bu cümlelerin arasındaki baalantı gösteriler te bu durğuçluk nışannarın yardımınan: virgüllän, nokta hem virgüllän, iki noktaylan hem çizgiylän.

Örnek:

1. Sıkı işlemektän gözlerim karardı, kafam başladı dönmää.

[], [].

2. Tavanda anamız tutardı kış için üzüm, alma hem başka meyvalar, içersini kızkardeşim paklardı, aulu biz süpürürdük.

[], [], [].

3. Yardım et dostlarına: bu yardımınan sän ilik yapacan hem can cö-mertliini gösterecän.

[]:[].

4. Yaz geldi – işlär kırdä zeedelendi.

[] – [].

- Angı cümleyä deniler baalayıcısız katlı cümlä?
- Kaç sadä cümlä var nicä olsun bir baalayıcısız katlı cümledä?
- Nicä baalanêrlar sadä cümlelär katlı cümledä?
- Angı durğuçluk nışannarı baalayıcısız katlı cümledeki sadä cümlelerin arasında?

2. Düzün verilmiş cümlelerin shemalarını.

1. Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş, varmış bir babuylan bir dädü; babu ikinciymış dädüya. (*masaldan*).

2. Kocabaş Simu gezdi evin dolayanda da taa bir kerä baktı duvarlara, onnardan eski suvalar artık düşärdilär, evelki küçük pençerelerin dä çerçe-veleri artık çürümüştilär, altlarında olmuştı birär oyuk (*N. Baboglu*).

3. Yolum düştü ana tarafıma, serin soluu çekerim güüsümä; te dönemeç, bitki yılma, bän girerim küüyümüzä (*P. Çebotar*).

4. Lüzgär oynêêr kara bulutlan, iilerlär fıdannar erä, aaçtan iner uşak korkuyan, konamêêr garga tellerä (*T. Marinoglu*).

5. Büünnän-büün o orta yaşta adam düzdü pek gözäl aylä: iki kızçaazı pek benzärdilär biri-birinä hem ana-bobaya, nicä bir içim su, karısı da razgeldi onun karakterindä, pek hatırlı insan (*N. Baboglu*).

6. Küüyün içindä ona sansın korkuluydu, kendi küçüklük sokaa, sansın yabancıydı, boba evi sansın bir mezardı (*D. Tanasoglu*).

3. Düzünüz masal te bu çeketmeyä görä» Bir vakıtlar varmış, bir... « kullarak baalayıcısız katlı cümleleri.

4. Teksti gagauzçaya çevir. Cümleleri karşılaştır.

Щастя не вимірюється грошима: воно живе в серці людини. Сонце виходить з-за хмар – на душі стає світліше. Людина має родину поруч – вона відчуває тепло і спокій. На душі важко – добрі спогади повертають надію. Друг підтримує у складну мить – життя здається легшим. Людина робить добро – у відповідь отримує щиру вдячність. Настає тиша ввечері – з'являється час для роздумів. У серці панує любов – світ навколо стає добрішим. Людина вміє радіти дрібницям – вона вже щаслива. Щастя поруч із нами: потрібно лише навчитися його бачити.

Людина вміє мріяти – її життя набуває сенсу. Настає ранок – відкриваються нові можливості. Дитина посміхається – батьки відчувають справжню радість. Людина долає труднощі – стає сильнішою духом. У світі панує добро – зменшується кількість образ і сварок. Друзі збираються разом – час минає непомітно і радісно. Людина цінує кожну мить – життя здається яскравішим. У серці є віра – навіть у складні часи не зникає надія.

(*Сергій Кабанов*)

§ 22. VİRGÜL HEM NOKTAYLAN VİRGÜL KATLI CÜMLELERDÄ

КОМА ТА КРАПКА З КОМОЮ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

1. Okuyun romandan «Uzun Kervan» parçasını. Nesoy janrada o yazılı? Gagauzların istoriyasının angı periodu için annadılêr burada?

OGUZİSTAN

*Burada arablar bizä «guzzi»
dedilär, ruslar da «uzi»,
«torki» dedilär...*

Sölä, kauşum, sölä, zerä ileri taa çok var!

Günbatı Kaganlın erindä kalkınardı eni devlet – oguzlar düzärdilär büyük bir senselä birleşmesi, 24 senselä bireri gelärdi. Karahanın oolu Yarun, orta yaşta şansora bir adam, ayırlardı bütün oguz ilinä baş – Yabgu-han. Demir kalkan üstündün indirdiynän onu, hepsi üüsek-üüsek baardı: «Oguz hanı!», «Oguz hanı!», dâ ölä dâ kaldı adı – Yarun-Oguz Karahan oolu. Bitkisinä yaklaşırdı şansora VIII-ci asir.

Hanın kuvedi büyük – o sayêr kendisini eski Türk Kaganlında gibi kagan da kullanêr askeri, og-oguzlarını hem soybölümnerini ozamannar gibi. Onun dolayında hepsi asker bekleri; beklerin dâ üstündä beklär bekiydi Kün-bek, Oguz-hanın oolu; hem senselä bölümnerin beyleri, zengin hayvancılık saabileri. Senselä bölümneri arasında taa çokluktu hem kaaviydi iki senselä – gak-oguzlar hem kayg-oguzlar, angıların beyi Karahan çok uygun hem becerikli düüştüydü horezmlilerä hem karluklulara karşı, açan onnar savaşırdılar Sır-Dereyâ çıkmaa da kaplamaa oguz senselerin kırlarını burada.

Şindi te birleştilär. Bu eni Oguz Devleti gerää gibi genişlenirdi şansora: çekedärdi karlukların hem kıpçakların erlerindän, Turgay podişlerindän, İrgiz hem Sarısu derelerindän da tutardı taa Yayık deresinädän; üülen ta-

rafından da yannaşıktı Horezm padişaalına; günbatısındaki İstyurt kırları Hazar denizin boylarınadan hep bu oguzların otlaycak erleriydilär. Memleketin ortasında bulunêr Sır-Derä hem Aral denizi.

Kırcılıktan hem hayvancılıktan başka, oguzların çoyu haliz askercilär hem zengin soylar, burada başladılar kasaba da düzmää hem büyük alış-verişliklän zanaatlanmaa, ama fukaaralar zanaatlanêrlar balıkçılıklan, demirciliklän, sepiciliklän, hamutçuluklan, çanakçılıklan, topraa işletmää kimi erlerdä birärüz başlardılar, çiftçi komşulara bakarak. Yayık derenin kırlarında er içindän çıkardı nafta hem gaz da onnarı toplamaklan zanaatlanırdı kimisi. O eski «Bürüncük yolu» Kitaydan Arab haliflerinä hem Vizantiyaya hem taa geçärdi oguzların da erlerindän, da onnara da gelip – kazanç olurdu. Bak oguzlar becerärdilär kervannara yolu göstermää, Çolpan yıldızına görä, anısına deyärdilär «Kır-kervan yıldızı» hem da kervan saraylara erleştirmää, konaklamaa, bir lafta kervan başı olmaa. Kendileri ama kervan alış-verişliini kullanmazdılar, belli bişey, yoktu ne mal işleri götürmää başka padişahlıklara – onnar kırcı hayvancıydılar taa. Kendileri bir uzun kervan gibi gezärdilär oradan orayı yaşamak zorlarınnan.

(Dionis Tanasoglu)

asir – вік

Azak denizi – Азовське море

asker bekleri – воєначальники, полководці

bürüncük, ipek – шовк

divan – віче, зібрання

memleket, yurtluk – держава

Baalayıcısız katlı cümlelerdä **virgül** hem **noktaylan virgül** koyulêr ozaman, açan cümlelerin arasına var nasıl uydurmaa bir baalayıcı, deyelim «hem».

Virgül koyulêr ozaman, açan cümlelär sıkı baalı biri-birinnän hem açan onnar kısaca.

Örnek:

Çan urdu, insannar dışarı çıktı, tren geldi.

[], [], [].

Nokta hem **virgül** koyulêr ozaman, açan cümlelär taa geniş hem taa baalı biri-birinnän maana tarafından(deyecez, açan cümlelerin içindä artık var virgüllär).

Örnek:

İçerdä küçük uşakların önündä vardı te bu oyuncaklar: bir kukla, iki top, bir beygircik; hayatta onnarın anası çamaşır yıkardı, bir dâ onbeş yaşında çocuk ona su taşıyardı.

[] ; [], [].

- Baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdeki sadâ cümlelerin arasında ne zaman virgül koyulêr?
- Annadın, ne zaman katlı cümlelerdeki sadâ cümlelerin arasında noktaylan virgül koyulêr?

2. Aazdan annadın, neçin koyulu bu cümlelerdâ virgüllâr hem noktaylan virgüllâr. Yapınız çıkış, bakarak shemalara.

1. Draginku İspas oturêr içerdâ, kızı Gana dışarda okuyêr nesoysa bir kiyatçık... [], [].
2. Avşam üstü gök karardı, çıktı çirkin bir boran, kalktı toz. [], [], [].
3. Yısındı havalar; erik, alma, zerdeli aaçları uyanmaa başladılar; sabaalen sırcıkların hem başka kuşların sesleri işidiler. []; [] ; [].

3. Düzünüz verilmiş cümlelerin shemalarını. Yapınız analiz koyulmuş nışannara.

1. Baayın kenarları pak iiri olmuş balannan doluydu; ortasında da karardı zaybir, yalabık hem «Moldova» üzümneri.
2. Yısındı havalar; başladı uyanmaa te bu meyva aaçları: kirez, alma, zerdeli, vişne; sabaalân sırcıkların sesleri işidiler.
3. Bobam gecâ kalktı dösektân, çayırda işidildi atlı lupurtusu.
4. Çiçu geldi beni panayıra almaa; o getirmişti bizâ bir kazan kırmızı patlacan, bir torba alma, bir sepet üzüm.
5. Yol git-gidâ hep taa kangaklık olurdu, maşına kalkırdı, nicâ top; biz biri-birimizâ urulardık.
6. Otlar eşerdi, güneş şılêêr, yısıdarak dolayları; kelebeklâr taa uçmêêrlar.
7. Oldu üülen, geçti saat bir, geçti iki, üç, oldu saat dört; o sa hep gelmâzdi!

kangaklık yol – нерівна дорога (укр.),

4. Düzünüz kısdan bir prezentațiya «Gagauzluk dünnedâ», kullanarak baalayıcısız katlı cümleleri, angılarında koyulêr virgül hem noktaylan virgül.

5. Koyunuz verilmiş cümlelerin kaçırılmış durguçluk nışannarını.

1. Güz yaamurları başladı dayma yaamaa bulutlar iner aşaa yıslayarak herersini sokakları evleri aulları.
2. Etişer dâdu evinâ sevinerâk bu gözâl hem çalışkan kıza birdân düün ooluna yapêr (masaldan).
3. Gider gider çocuk çok vakıt yolda bulunarak susamış da başlamış su aaramaa (masaldan).
4. Üüsek bayırın tepesindâ bir-iki üüsek aaç büüyer onnarın üstündân geçerlâr lüzgerlâr borannar saurgunnar.
5. Güzün erinâ geldi çiskin bataklı kış çiftçilâr evlerindâ başladılar dinnenmää.

6. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Дніпро задумливо плюскає легенькими хвилями об берег, маленькі човники злегка гойдаються на них, наче граються (*В. Винниченко*).

2. Прилинув вітер, в тісній хатині він про весняну волю заспівав (*Леся Українка*).

3. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться.

4. Пахне огірками і хлібом, пахне болотом і травами, деś гукають деркачі й перепілки (*З тв. О. Довженка*).

5. Світло хвилями ллється з неба, сповнює повітря, несито пожирає тіні на землі, заганняє їх під дерева, кущі, у гущину.

6. Ріс місяць і блід, росли скелі і блідли.

7. Якась добрість з'єднала берег і море, згоду і смуток. (*З тв. М. Коцюбинського*).

8. Настав ранок, сонце вмило своє ще зелене від сну обличчя й розпустило промені. (*В. Пилип'юк*).

9. З гуркотом проїхала машина, піднявши пиліюку на дорозі; пронісся табун коней.

10. Будинок схожий на таємничий замок. Оздоблений він скульптурами з бетону. З кутів даху спускають свої вуса-щупальця потворні дельфіни, їхні хвости, переплітаючись, моторошно виглядають на тлі неба. На спинах дельфінів сидять жіночі фігури з тризубцями в руках; уздовж карнизів розмістилися величезні жаби; до стовбурів колон, обабіч парадного входу, вилазять ящірки; в орнамент горішньої частини колон уплетені голови носорогів (*С. Цалик*).

7. Bulunuz literatura yaratmalarından baalayıcısız katlı cümleleri, angılandırda var virgül hem noktaylan virgül.

§ 23. İKİ NOKTA BAALAYICISIZ KATLI CÜMLEDÄ ДВОКРАПКА В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

1. Okuyun S. S. Kuroglunun annatmasının bir parçasını. Açıklayın, nicä annêêrsınız onun adını.

ÇOYUN BİRİ

Cenk!.. Cenk!.. Kaç yaş senin betterinä analar akıttı, kaç biyaz saç senin betterinä bobaların kafalarında zeedelendi, kaç gözäl can Vatandan sän aldın! Senin kara kanatlarını görmesin ne oollar ne unukalar!

Sän korkulu gürüldärdin gün batısında, ama gün duusunda taa hep ölä uslu dan eri aarardı, durgunmaz gün duuardı.

Gün duusu tarafından şafk bütün dünneyä daalêr. Bakıp bu şafka, kuvetsiz insan kuvet bulêr, kuvetli insan kuvetinä gülümseer.

* * *

1941-ci yılın iyülü pek kızgındı. Beki, haliz dâ ölä sıcaıktı havalar, beki cenk vakıdı bizä ölä gelärdi, çünkü topların gürültüsü sizi alatladardı, terä atardı.

Erken sabaalen iyülün 23-dä tozlu yollarda can-cun yoktu, sade bir yalnız atlı ürük atını hızlı Dimitrovka küüyünä dooru haydardı.

Gün batısında, yakınnarda, top gürüldemesi işidilirdi. Atlı kimi kerä özengilerdä ayakça kalkardı da ileri bakardı. Bezbelli, yol ona uzun gelärdi, yada... o annamaa istärdi, yok mu taa duşmanın askeri bu taraflarda. Olanın kara kıvrışık saçlarını lüzgär teleberledärdi. Suratı onun kan gibi kırmızıydı, ya koşmaktan, ya kırmızı gölmään şafkından.

Küüyün içindä can-cun yoktu. Atlı durguttu atını selsovedin yanında da edeendän baaladı bir aaca. Kimi erdä salırdı köpeklär. Genç olan atın kuşkuluunu annadı: küüyün kenarında, daayın üstünda, garga sürüleri uçuşardı, korkulu baarışardı, sansın onnarın yuvalarını birkimsey bozardı. Ama ne a arayacak insan bu erken cenk vakıdı daada, açan tä-tä lääzımdı duşmannar yaklaşsın?.. Genç annadı, ne için bu baarış var nasıl kalksın. O suvazladı atın elesini, söyleyip yavaş: «Şindicik, balanım, şindicik koşacez».

Sokaktan bir ihtär adam geçti.

– Sabansêêrsın, Fedika! Ne ölä erken küüyä uuradın? Söleerlär, ani cenk yakındaymış.

– Kebet ayırsınız, dâdu! Başlanılmış işimi lääzımdır bitireyim, – cuvap verdi genç olan ihtär insana.

Fedika girdi içeri da telefon başlını elinä aldı. «Neçin telefon işlämeer? A-a-a, kimsä telleri kesmiş. – Fedika baaladı kesik telleri. – Hey, – düşündü o, – iki-üç saattan soram bän olacam Kırmızı Askerlän bilä. Raykomun izinini yaptım, kaldı telefon urmaa, ani duşmannar pek yakında».

Fedika genä aldı başlı elinä: «Alo-o-o, küüyä yaklaşêr...». O işitmedi, nasıl duvarın ardında atı kişnedi, nasıl evi duşman soldatları sardı...

«Hazır, – düşündü o, ilin soluyup, silip terini annısından. – Şindi ii yola! Genä ani uuradım evä, gördüm evdekilerini. Şansora kim biler, nezaman gelecäm ana taraflara?»

«Stay!» – iki askerci kapulardan ona abandı. Fedika atladı pençerenin setinä da ansızdan daptur kaldı. Faşist geeridan revolverlän onun kafa-sına urdu. Genç olanın teni pençeredän erä yavaş kaydı.

O geldi kendinä, açan bir kazan su onun üstünü attılar. Fedika ellerin-nän kavradı kafasını: koyu kan onun parmaklarına yapıştı. «Naşey yapmaa, neresini almaa?» – düşündü genä o. İçeri girdi taa bir faşist, kapitan, da ona kuduz bakışını attı. «Kalk!» – işidildi onun izini.

Fedika büyük sokakça, sekiz atlı arasında baalı gidärdi küüyün kenarına dooru. Atların nallan onun topuklarını çiinärdi.

«Kim o?» – duşmannar sorardı insannara. Kimi insan aul aşırı baara-dı: «İi adam, bizim küülü!» Kulaklar sa, sormasa da duşmannar, çıkıp yola amazlardılar: «O komunist! O bizim ekinnerimizi aldı. O ruslarla birlik tuttu». Fedika onnara salt kinni bakardı. Dudakları onun sansın birazıcık gülümsärdi.

Etişip küüyün kenarına, kapitan durguttu askercileri. «Ey, – dedi o, bakıp Fedikanın tarafına, – burada, artık, sän lafedecän!»

Çokoy..., suylan kazan askercinin elindä, kapitanın sıridan kalaa – hepsicii Fedikanın gözlerinin önündä döndü. «Sanki dayanacam mı?» – düşündü o. Fedika baktı gökâ. Gün artık kauşmaa yaklaşırdı... Acıdan Fedikanın gözleri kannan doldu. «Dostlarım gitti Kırmızı Askerlää bilä. Bän dä olsam aralarında. Enseyincä duşmanı düüşeyim, damarlarımda kanım oynarkan. Ama bitincä kuvetlerim burada da läüzüm düüşeyim, diilsä tüfeklän, bari dayanmaklän!» – tölä fikirlär geçer Fedikanın aklısından.

«Mey, tu!» – işidildi ses. Kapitan sorardı, var mı onun küüyündä taa komsomolçular hem komunistlär, angı tarafa Kırmızı Asker çıkındı. Ama gencin sesini işitmedi duşman.

Genä çokoy..., gök Fedikanın gözleri önündä geçti. Açan gözlerin du-manı daaldı, Fedika gördü, nasıl onun önündü gölmää yanêr. «Sevmeerlär duşmannar kırmızı boyay», – düşündü o.

«Kalk!» – izin verdi kapitan. Fedika işitmedi izini hem kalkmadı.

«Kalk!» – enidän baardı kapitan, Fedikanın güüsünä çizmenin burnu-sunnan urup. Fedika zorlan, sallanarak kalktı ayakça. Onu genä aydadılar. Küüyün içinä artık duşman askeri, faşist soldatları girmişti.

Küüyün ortasında, kliseyâ karşı, Fedikayı bir taştan duvara dayadılar. Askercinin biri onun gözlerini bir basmaylan baaladı. Fedikanın aklısında bölä kısa vakıтта bütün yaşaması geçti: «Unudacan mı, nasıl komsomola girärdin, nasıl sürüylän uşaklar ardına kaçardı da bomboni istärdilär. Ne, diildi mi herkerä cöplerin dolu? Nasıl daadardın onnarı şoparlara, kendin

dä sevinärdin... Unudacan mı, açan raykom sekretarı Ponomaröv, yollar-kan izinnän küüyä, dedi: «Enseyecez duşmanı, bilä eni ömürü düzecez...»

Fedika annadı, ani o eni ömürü etiştirämeyecek düzmää, çünkü bitki saatları geçer. «Düzecek onnar, kimä bomboni daadardım..., – düşündü olan. – Sanki bitti mi ömürüm? Az mı yaşadım? Taman irmi iki yıl!» Ona geldi, ani o pek çok yaşamış da onun ölümünä yok ne şaşmaa.

özengi – стремехо

2. Okuyun teksti. Bulun cümleleri iki noktaylan.

BUCAAN BEREKETLERİ

Yaz zamanı, çıktık küüdän. Bakêrız dolaya da göreriz: herersi düzlük. Yollar boylarında görüner dizili ceviz, salkım yada kavak aaçları. Onnarı insannar dikmiş. Göz atalım biraz uzaa, orada görüner arpa-booday tarlaları, ekinnän başakta. Lüzgär ekinnii dalga-dalga, nicä denizi, çalkêêr. Gideriz taa ileri, önümüzä sıraylan dizili meyvalık fidannarı (alma, armut, şefteli, kirez). Onnar da gür eşil; gözümüzü alamêêrız kırmızı yanaklı almalarından hem turuncu-sarı şeftelilerdän. Sora bu meyvalık başçasının öbür kenarında baalar çekeder. Sıralarda dikili beton direklär, onnar gözäl kireçli, gerili tellerdä da baalı sık yapraklı çotuklar. Bu gözäl baaların öbür ucu görünmeer: ne büük, ne zengin masiv!

Gececek birkaç gün, da bu kırlardan insannar başlayacaklar bir büük bereket toplamaa. Çotuklarda üzüm pandalları olur birär kila çeksinnär, tenelär iiri, erik gibi. Buradan tonnarlan üzüm gidecek şarap hem sıra fabrikalarına. Tarlalardan boodaylar, papşoylar gideceklär ambarlara da olaceklar insannara hem hayvannara imeelik. Te bu kır bizim tarafımız, duuma erimiz, adı onun Bucak.

– Evel vakıtlar buraları sanki böläymiş mi? – sorêr bana yolcu kafadarım Örgi Todoroglu.

– Yok, – deerim bän, – birkaç üz yıl geeri bu kırlar bom-boşmuşlar, bu düzlüklerdä lüzgerlär çorbacıymışlar, yaşayan insan pek azmış. Gengerlik hem sütlenniklär içindä oyanda-buyanda bir tavşam, tilki, yabanı olurmuş görünsün. Ama kır, bir çol yuva gibi, hiç fidansızmış, daaliksızmış. Toloka hiç zamandan dürtülmedik sürülmedikmiş.

– Ama şimdi, ne gözellik! – şaşêr uşakçasına benim yolcum Örgi.

– Elbetki, şimdi kırın üzü heptän enilenmiş, fidannar, baalarlar, ekinnär, meyvalık başçaları – hepsi bizim insannar zaametinnän, terinnän etiştirildi.

(Jurnaldan)

➤ Sizin дә erlerdä hep bölä mi resim açılêr?

İki nokta baalayıcısız katlı cümledä koyulêr ozaman, açan:

1. İkinci cümlä gösterer o işin sebebini, angısı için annadılêr birinci cümledä.

Örnek:

*Ard kapudan gel: tokattan var nicä köpek dalasın. **Yaraştırın:** Ard kapudan gel, zerä tokattan var nicä köpek dalasın.*

2. İkinci cümlä ya birkaç cümlä açıklêrlar birincinin maanasını ya onun bir payının maanasını.

Örnek:

Başça şen geciklener meyva aaçlarınnan: top-top açêr zerdelilär, eşerer eriklär, günä uzanêr armutlar hem almalar. **Yaraştırın:** Başça şen gerçiklener meyvalarlan, hem te nicä: top-top açêr zerdelilär, eşerer eriklär, uzanêr günä armutlar hem almalar.

3. İkinci cümlä tamanêr birincinin ya onun bir payının maanasını (taa sık predikatını)

Örnek:

*Gözlerimi açtım gibi gördüm: dışarda saurgun hızlanmıştı. **Yaraştırın:** Gözlerimi açtım gibi, gördüm, ani dışarda saurgun hızlanmıştı.*

Kimär kerä busoy cümlelerdä laflar: **gördüm, duydum, işittim** olur kullanılmasınar.

Örnek:

Çıkardım kafamı kapudan dışarı: lüzgär yakardı.

Yaraştırın: Çıkardım kafamı kapudan dışarı **da duydum, nicä lüzgär yakardı.**

- Annadın, angı razgelişlerdä baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdä iki nokta koyulêr sadä cümlelerin arasında. Örnek verin.
- Nasıl läüzim kontrol yapmaa, ki annamaa, ani iki nokta katlı cümledä dooru koyulmuş?
- Düşünüp, söläyin, örneklerinizlän inandırın.

2. Verili baalayıcısız katlı cümleleri yazın, annadın, ne üzerä bu cümlelerdä iki nokta koyulu.

1. Kapunun baalamaları gıcırdardılar, da işidildi adımnar: kimsä girip-çıkardı.

2. Hayvannar bu yolu islää bilerlär: onnar hep buradan suya inerlär.

3. Belliydi, ani dädu üfkeliydi: altınkı dudaa titirärdi hem sık-sık omuzlarını kaldırırdı.

4. Bir iş onda beendim: çok çalışardı üürenmää.

5. Ansızdan işittik: piliçlär kümeştän, kırlayarak, kaçardılar.

6. Neseydi kıpırdanardı otlar içindä: o benim köpeciim kendi-kendinä oynardı.

7. Dumannı havayı malim beenmäzdi: onun kafası başlardı acımaa.

8. Hasta duydu: kiminsä elleri onun arkasını örttü.

9. Bän çok beendim eni artistik kiyadını: onda çok meraklı annatmalar var.

10. Aaçlar sansın aalardılar: onnarın aşaa sarkık dallarından sucaaz damnardı.

3. Okuyun demekli S. S. Kuroglunun şiirini «Al güllär». Kimä o onu adlêêr? Diış-tirin bir katlı baalayıcılı cümleleri baalayıcısız cümlelerä.

AL GÜLLÄR

(Raametli F. Kurogluya adlêêrım)

Aulda, taş duvar boyunda,
Kırk birdä urulmuş bir insan,—
Senseläm akıtmış orada
Al boya kanını ozaman.

Neredä kan dökülmüş, açtı
En gözäl başçalar gülleri.
Taa Dünnää cengindän baktı
Bizlerä hısımin gözleri.

Stepan Kuroglunun bobası hem anası Födor Kuroglunun büstü yanında

4. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Сниться: із-за туману хата наша встає. (Н. Гришаєнко)

2. Найтепліший спогад із дитинства: мама вишиває рушники.
(В. Кордонець)

3. І чула я: мої дитячі дні тікають швидко, як малі ягнята. (О. Теліга)
4. І не треба долі дорікати: всіх не може обігріть вона. (В. Симоненко)
5. Збагни глибинно і затам: з краплин утворюється море, переростають в прикре горе помилки власного життя. (Д. Луценко)
6. Ідемо вдих: тут для гучних компаній не місце. (М. Рильський)
7. Зелений яр сьогодні незвичайний: хисткий туман хитається на дні. (С. Черкасенко)
8. І не холодно дуже: є морозець, та не цупкий. (Панас Мирний)
9. Ідемо вдих: тут для гучних компаній не місце. (М. Рильський)
10. Глянь, моя мила: зорі повисли над Дніпром. (П. Тичина).

5. Teksti «Petri» yazın. Annadın, ne üzerä cümlelerdä koyulu durguçluk nişannarı.

PETRİ

Sabaa oldu, saat, ani sergendä avşamdan kuruluydu, çingırdadı; Petri döşektän kalktı. İçerdä aydınnık oldu; Petri, islää giyinip, iki kazan su getirdi; onun mamusu imää hazırlardı. Dışardan işidildi köpek sesi, Petri içerdän çıktı: ona gelmişti kafadarı Tanas. Petri bilärdi: kafadarın evindä saat yoktu, kafadarı vakıdı bilmäzdi, şkolaya alatları. Kafadarı Tanas sordu vakıdı, Petri onunnan annaştı. O gelecek bir saattan sora: şindi erken taa şkolaya gitmää.

Genä işidildi köpek baulaması. Petri köpää gözüktü; kafadarı, köpektän korunarak, auldan çıktı da evä gitti. Petri içeri girdi, mamusu masa üstünä imekleri koymuştu, biber hem patlaca mancası gözäl kokardı. Petri çabuk yaptı gimnastikasını, yıkadı üzünü, ellerini, dişlerini da oturdu ekmek imää. Petrinin kızkardaşçı da kalkmıştı, yıkanmıştı; Petri oturttu onu yanına, anası ona da imää koydu.

Geçti taa yarım saat, Petri hem onun kızkardaşçı sofradan kalktılar, anası başladı bulaşıkları yıkamaa. Petri topladı lăázımını kıyatlarını da koydu çantasına, onun kızkardaşçı mamusuna yardım etti.

Geçti genä yarım saat, genä işidildi köpek salması, Petri, giyinip, aldı çantasını, öptü anasının yanaanı da kafadarınnan bilä şkolaya gitti.

**Sergen
Çingırdadı
Gözüktü
Sofra**

§ 24. ÇİZGİ BAALAYICISIZ KATLI CÜMLELERDÄ ТИРЕ В БЕЗПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

1. Okuyun demekli şiirleri. Açıklayın onların temasını hem ideyasını. Yaraştırın şiirleri. Annadın durguçluk nişannarı için.

ANA DİLİM

Ana dilim, ana dilim,
Sıcak ekmään sıcak dilim

İlkyaz kuşun ilk türküsü
Ana dili – halkın üzü.

O dünnedä tutêr bizi,
Brakêr canda derin izi.

Ana dili – inanımız
Kalmam onunnan bân yalnız.

Yapêr uşak ilk adımını,
Söleer kendi o adını.

Onunnan pek soluk ilin,
Ana dilim, ana dilim.

(İvan Kior)

ANA DİLİM

Ana dilim, nicä Gün duusundan bir kız,
Bu vakıdadak gezdi fereceylän –
Sokaamıza düştü kismet-yıldız,
İnanêrım buna saadeceylän.

Ana gagauz dili – poet dili –
Diil mi dop-dooru deerim?!
Anadan atılana deyârim –deli,
Pek sendän utanêrım!

Halkım! Aklına düştür bu düşü.
Düşünüp ana için – aalama,
Dillâr dünneyä bütün düzülmüş,
Say dilini, kendini dayma!

(Vitaliy Boşkov)

- Annadın, nicä bu resimdä açıklanêr insanın sevdası ana tarafına, ana dilinâ.

Çizgi baalayıcısız katlı cümlelerdä koyulêr:

1. Açıan cümlelär göstererlär hızlı diişilän işlemi.

Örnek:

Kaar yaayêr – erider, yaayêr – erider.

2. Açıan bir cümleinin maanası karşı koyulêr başka cümleinin maanasına.

Örnek:

Ateş hızlı yanardı – suyun neeti da yoktu kaynasın.

3. Açıan birinci cümlä gösterer ikinci cümledä lafedilän için zamanını ya kolaylunu.

Örnek:

Olacak üülen – brakacez işi.

4. Açıan birinci cümleinin maanası yaraştırılêr ikinci cümleinin maanasınan.

Örnek:

Açıan üfkeli bakêr – suratını biber yakêr.

5. Açıan ikinci cümlä yapêr bir çıkış te o işlemdän, angısı için annadılêr birinci cümledä.

Örnek:

Ceviz yatkaları tatlı – olur mu onnari sevmemää?

- Annadın, nezaman baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdä sadä cümlelerin arasında çizgi koyulêr. Örnek verin.
- Nasıl lâázım kontrol yapmaa, ki annamaa, ani çizgi katlı cümledä dooru koyulmuş. Kendi örneklerinizdä gösterin. İnandırın.

2. Annadın, neçin aşaadakı cümlelerdä koyulu çizgi ya iki nokta .

1. Sokaktan koyun sürüleri çoktan geçtilär – toz aulların yanında kesildi.
2. Bir yıl izmet ettim – bölä iş taa görmedim.
3. Çektim tetii – tüfek patladı.
4. Sesirgendim, işiderim: çırpılık altında fışırtı var.
5. Açıan fena bakêr – ateşä attırêr.
6. Hazırlayın para: gelän aftaya tükenä çok eni mal gelecek.
7. Öküzlär sürer – beygirlär dinnener.
8. Geldi saat sekiz – başlêêrız alış-veriş.

3. Düşünün da yazın altışar baalayıcısız katlı cümlä. Annadın onnarın durguçluk nişannarı için.

4. Yazın cümleleri. Koyun lääzımını durguçluk nişannarını.

1. Suuk bulurdu seni kürk altında da o pek keskindi.
2. İslää düşündüynän annadım erif beni çuvala koymuş.
3. Brigada bütünnä çıkmıştı yolu düzmää ilkyaz selleri kaar suları yaa-murlar onu oymuştu.
4. Güz geldi herersi oldu meyvalık erik armut zerdeli alma şefteli ayva hem türlü başka işlər.
5. Küçüktü çocuk ama tez gözümä girdi çemrekti hem lafı erindäydi.

5. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Не вмер поет – його втомило горе (*Б. Ленкий*).
2. Ростуть не гаї – скрипкові оркестри стоять (*Є. Гуцало*).
3. Ми різко зійшлися в танці – аж гудзики відірвались (*Д. Павличко*).
4. Говорить – шовком шие (*Нар. творч.*).
5. В хазяйки бочка протіка – вона гука бондарчука (*Р. Бернс*).
6. Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне (*П. Тичина*).
7. Сіло сонце – почали вечеряти (*Панас Мирний*).
8. Не діли душі наполовину – тріщини іржа покриє враз (*П. Камінський*).
9. Слово без діла – гітара без струни (*Нар. творч.*).
10. Зробив добро для тебе чоловік – ти вдячний будь йому повік. Зробив добро ти чоловіку – приємно буде вам обом (*Д. Білоус*).
11. Прийшов ранок – збудились дороги (*М. Дубович*).
12. Гляне – холодною водою зілле (*Марко Вовчок*).
13. Поважай своїх батьків – твої діти будуть поважати тебе (*Нар. творч.*).

6. Bitirdiniz cümleleri.

1. Lüzgär esti –
2. Birdän-birä adamnar nacaklarlan peydalandılar –
3. Balaa lääzım duruk su –
4. Canavarlardan korkmaa –

7. Yazın cümleleri. Koyun lääzımını durguçluk nişannarını.

1. Testeräylän çekettik kesmää da sıbıttık onun dişleri kırıktı.
2. Geldik boş sepetlärlän yoktu birerdä mantar.
3. Buzlu hem pek kaygın sokaa bölä havada zor çıkmaa.
4. Toom islää erä düştü yaamur olursa verecek büük bereket.
5. Ay taa göktä yoktu o vakıt o geç duuardı.
6. Zoruna lafımı söledim ölä can erim düülürdü.
7. Yaz hazırlêêr kış harcêêr.
8. Vakıtları susmaa kavgayı bitirmää.

9. Çok vakıt kaybedecän üürenmeyä çok faydalı iş bilecän
10. Aullar kapu önneri herersi kaplı kaba kaarlan.
11. Çinilär çanaklar garafa bir çiiiz gibi urardılar gözä.
12. Çan urdu slujba klisedä çeketti.
13. Yaamur yaadı soluk taazelendi.
14. Gök gürüldedi karannık çöktü.
15. Güllär açtı gözünü sevindirdi.
16. İş bitti insan yoruldu.
17. Yıldız peydalandı uşak dünneyä geldi.
18. Karannık çöktü ay yukarı kalktı

Baalayıcısız kath cümleinin sintaksis analizi

1. Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin)
2. İntonaşiyaya görä (duygulu\duygusuz)
3. Gramatika temellerinä görä (kath)
4. Kaç sadä cümleinin yardımınnan düzülü.
5. Cümlelär baalanêrlar biri-birinä intonaşiyaylan.
6. Baalayıcısız kath cümleinin sheması.

Dolu sintaksis analizi:

(adl.) (işl.) (adl.) (işl.)

Çimçirik çaktı, gök gürüldedi.

(Annatma, duygusuz, kath, düzülü 2 paydan, baalanêr intonaşiyaylan).

1) sadä, ikibaşpaylı, dar, dolu;

2) sadä, ikibaşpaylı, dar, dolu.

[- =], [- =].

§ 25. KATLI SİNTAKSİS KONSTRUKTİYASI TÜRLÜ BAALANTIYLAN

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

1. Okuyun teksti. Belli edin söz tipini. Genişledin fikirlemeyi sizin bakışınıza görä. Nesoy filosofiya düşünmekleri doldurêrlar sizin içinizi?

CANSIZ

Bütün bizim yaşamamız, söleerlär bilgiç adamnar, kurularmış iki parça-dan: gündän hem gecedän, kısmettän hem kahrıdan, dindän hem dinsizliktän. Bir da insana bu fasıl gök altında razgelmärmiş yaşamının sade bir aydın bölüü. Ne kaşına düşärseydi, kimä nicä Allaa verärseydi. Ama birleştirärmiş bizi bir iş – insanmışık hepsimiz...

Bir küçürek Bucak küüyündä, iki çukur arasında, yakın daa boyuna, ayırı başka insannardan kurulmuş nezamansa iki ev. Taa uzaktan belliymiş, ani kısmet bu erlerä pek danışmarmış. Suvalı, kireçli duvarlar gün-gündän er içinä batarmışlar, sansın savaşarmışlar çorbacıların palaçorluunu saklamaa maana bulan gözlerdän hem büük aazlılardan...

(Dergidän)

bilgiç adamnar – мудреці

Katlı sintaksis konstruktıyası türlü baalantıylan

1. Bän bilmäzdim, **kim** yazmış bu muzıkayı, **ama** belliydi, **ani** onu yaratmış pek talantlı adam.

[...], (**kim...**), **ama** [**belliydi**], (**ani...**).

2. Koraspandit girdi aul içinä, bakınêr her tarafa, **ki** kaçırılmasın bişey, hepsini hesap alsın, görsün, nicä yaşêêr burada çiftçi, **da** sora olsun ne yazmaa. (D. Kara Çoban)

[...**bakınêr**], (**ki...**), (...**hesap alsın, görsün**), (**nicä...**), **da** [...**olsun...**]

2. Teksti okuyun. Bulun onun içindän da yazın tefterlerinizä cümleleri katlı konstruktıyasında türlü baalantıylan.

TISA, PRUT HEM DUNAY İÇİN LEGENDA

Çok eski vakıtlarda bu oldu. Fakir dul Hoverlanın bir tek oolu vardı – yakışıklı Prut. Çok kızlar ona göz koymuştular, şaşacak kalardılar onun güzelliinä, ama anası istärdi oolunu zengin komşusunun Petrosun yaşlı hem çirkin kızına evlendirmää. Hoverla çok kerä sölärdi ki, eer oolu onunnan evlenirsä, üzlärlän hektar daayın, uçsuz-kenarsız kırların hem çok mal-hayvanın saabisi olacak. Günnär geçärdi, ama oolu alatlamazdı dünürcüleri yollamaa bu kıza, sakınardı karşılaşmaa komşularının da. Bir kerä, uzak memleketlerdän gelän satıcılarla barabar, o Rahov kasabasına düştü. Orada gözäl Tisayı gördükçän, hemen ona deli gibi aşık oldu. Karar verdi, ani o da var töö kız, angısını o bütün yaşaması aarardı. O gündän sora, çalışardı Prut taa sıkça bu kızlan görüşüp-buluşmaa. Geldi artık güz zamanı, ama Prut hep evlenmeer Petrosun kızına. Hoverla şüpelendi da başladı gözletmää oolunu, izmetçilerä soruştumaa. Annadıkça gerçeeni, anası çok kızdı ooluna hem izmetçilerä izin verdi: onu evdän hiç dışarı brakmasınar. Tisa darsıklaa düştü, üzgün oldu sevgilisiz. Ama bir gün haber getirdilär, ani bir ilk ay ışıklı gecedä Prut evdän kaçacak, onnar buluşacaklar da saklı birliktä gideceklär, sora da evleneceklär. Ačan hepsicii uykuya daldılar, Prut örtüdän atladı hem evdän kaçtı. Gürültüyü duyup, uyanan Hoverla hemen ne olduunu annadı. Boydan-boya kalktı hem ayı, hem yıldızları kapattı. Ölä karannık çöktü, ki Prut yolunu şaşırdı hem ters tarafa kaptı. Tisa sa sözleşilmiş erlerinä dooru kaçardı... Uzun vakit karannıkta dolaştı. Sabaa aydınнанınca gördü, ani Dunay yısının yanına gelmiş. Biraz dinnenip, ona derdini annattı. Dunay onu sesledi hem saakinleştirdi: «Üzülmä, Tisa. Bän Prutu bulacam, siz olaceynız kısmetli». Dunay sözündä durdu, sözünü tuttu: Tisanın hem Prutun üreklerini, cannarını Dunayın sularında birleştirdi.

(Anna Mikulyak)

3. Okuyun teksti. Belli edin onun temasını hem öz fikirini. Neçin ona avtor koymuş bu adı? Ayırın tekstän «Kaurma» türlü sintaksis konstruktıyalarını, yazın onnarı tefterlerinizä.

KAURMA

(Parçası)

JURNALİST TEZEK MİTİ

Gücük ayın irmi dokuzunda, sabaa karşı, saat dörttä, jurnalist Tezek Miti uyandı aar acıdan bütün sırtında. Açtı gözlerini da duydu, ani o diil kendindä. Tezää geldi, ki onun döşeendä yatêr bir yabancı güüdä. Kendisi sa bakêr o şeyä içerin dipteki köşesindän, neredä vardı yarım metrara kadar aralık: payacannı, tozlu bir köşä, neredä o tutardı süpürgeyi.

Tezää oldu korkunç, ani duyardı yatan adamın sırtını, nicä kendisinin, da hep o vakit görärdi onu bir taraftan, şu tozlu köşedän, nesoyssä kıynas bakışlan, sansın onun bakışı gidärdi ay şılaan ardından. Tezek hepsini is-

lää görärdi. Yatar adam uyuyardı aar uykuyan, bir ölü gibi, zordan ölmüş fakir gibi. Saa kolunu o koymuştu güüsünä, sol kolunu yorgan altına. Kırmızı boyada, kafesli yorgan sarkmıştı erä, da adamın saa bacaa dizä kadar açıktı. Kıvrıcık saçlı bacaan çılbrı hem çoktan kırılmadık iiri, öküzdä gibi, tırnakları tunuk yalabıyardılar bu siirelän karannıkta.

– Bu adam – bänim! – düşündü Tezek, – ama neçin bän görerim kendimi bir taraftan? Osa akıldan mı bozuldum? Bölä iş yoktur işittiim ileri.

Olmalı, bu iş geldi bana yorgunnuktan. Şindi hepsi olacak, nicä vardı.

Bän Tezek Miti, bän Tezek Miti.

...O sıkı kendisini, savaştı duymaa sırtını, kıpırdatmaa sinirlerini, ama yapamadı bunu: fikir işlärdi, ama onda sansın yoktu ne el, ne da bacak, ne da bel kemii. Kalmıştı sade ruhu. Da ondan, ani o gelmeyecek kendi-kendisinä, Tezään çıktı yakıcı-yakıcı yaşları, ama neçinsä o duymadı içindä derin kahr, angısı aaladêr insanı. Kahr yoktu, vardı nesoyssä başka iş, duyulardı dat, ama diil dilin ucunda. Şu tatlı-acı duygu kaplamıştı onu, nicä buu, bir fasıl koku, osoy koku o ileri yoktur koktuu da bu kokudan hem acı-tatlı duymaktan onun kesildi soluu, tıkanı kör ünüü da Tezek duydu, nasıl o neredänsä savaşêr çıkmaa. Doorudan demää, o çıkmazdı kendisi – onu çıkarardı bir fasıl kuvet. Nekadar o çıkardı, okadar da duyardı kendisini ilin, geeridä sa kalarđ yorgunnuk, maraza hem kemik acılan. Ama tezek alıp-satardı, ani o taa birkaç göz kıpmasına ayrılmasa o eski duymaklarından, şindän sora ayrılamayacak da kalacak yarı yolda. O istärdi gitsin ileri da datsın kırmızı şaraptan, te o duruk işi-tatlı şaraptan. O sansın duydu, nasıl kurumuş ünüünü yıslayacak gustlu içki, da bundan ona geldi ilin hem islää. Bu vakıt nesoyssa kuvet itirdi onu da çıkıverdi suuka, neredä çıvdırdardı saurgun, urardı poyraz lüzgeri, serperäk kuru kaar tozçaazlarını kâr suratına. Tezek annadı, ani o düştü kaar içinä, ama o üşümäzdi. Fasıl!.. O duydu kendini islää, isleedän taa da islää: sırtı genä geldi erinä, ama diil o eski güüdä. Onun sırtı ilindi, nicä kuş kanadı. Ama jurnalist taa annamazdı, ne onunnan olêr, nereyi o düştü? O açamazdı gözlerini, sade duyardı, ani onu yaalêêrlar bir büyük yımışacık dillän. Da açan o gerdi kirpiklerini, gördü... O!.. Gördü, ani onu yaalêêr bir büyük koyun. Onnar bulunardılar çalmarda, neredä vardı taa üç hayvan.

– A-a-a! – istedi baarmaa Tezek, ama neçinsa çıktı: «Me-e-e-e!»

Tezek baarardı, ama ne korku, ne titiremək yoktu onun üreendä. İçi dolardı bir pak, lekesiz, tatlı duyguylan...

...Büük dil usulunnan yaalardı onun suratını. Koynun iiri-maavi gözleri bakardılar nazlı hem can acızgannı. Koyunnar hışır-hışır kemirärdilär kuru papşoy koçannarını. İlin saurardı kaar. Gökteki şılaklardan ortalık şılardı zambak şılaannan. Tokatlar, kamışlan örtülü çalmar, papşoy koçannarı yivinda, evin örtüsü – hepsi tutuşardılar kimi kerä altın yalabımaklan. Bundan gelärdi kuytu bu kamış demetlerinnän örtülü çalmara. Poyraza kalan dam duvarları brakmazdılar lüzgeri, sade işidilärdi, nicä yukarda, dipsiz göktä öter lüzgär.

Birazdana Tezek geldi kendisinä da bakındı.

Çalmarın ortasında yapılydy uygun ahırcık. Onun siirek parmaklıkların aralarından sarkardılar papşoy sapları. Ne gözäl kokêr papşoy sapları!.. Tezek şaştı kendi-kendisinä, ani ilerdän hiç annamazdı papşoy koçanın dadından. O duydu, ani camı isteer bir papşoy koçancı, bütün aazı sulandı. «Şindi da-dacez, dadacez, nesoy iş bu? Okadar mezetli kokusu var!»

Kuzucuk yaklaştı ahırcaa, uzattı incä enseciini da yımışacık dudaklarınan çekti bir yapracık. Hışır-hışır hışırdadı kuru, ama sarı yapracıklar. Tezek savaştı çinemäa, ama çineyämeydi. «A-a-a! Bän taa sütlü kuzucuk. Lääzım süt emeyim». Da bu moment, açan Tezek Miti hesap etti, ani o sütlü kuzucuk, onun başına sansın kamçı sapınnan urdular da bu acıdan onun kesildi incecik bacacıkları. O gördü, ani biyöz koyun süstü onu. Brakmadı yaklaştın ahıra. Tezek düştü erä, dikti yalabık tırnaklı bacaklarını, fıkirdän geçti bir düşünmäk: «Ne aarêêrım bän bırda?»... Olmalı, bu düş, zerä şindän sora aydınlanmış, bän sa taa düş görerim. Lääzım kalkmaa, yısıtmaa bir demir krujka su, traş olmaa da kaçarak kaçmaa redaktiyaya. Bu sabaa lääzım vermäa gazetanın ilk sayfasına bir informațiya, zerä o şaş redaktor o saat çaaracak odasına da deyecek:

– Tezek, ne olêr sizinnän bitki vakıt? Nesoy adamsınız siz, a? Bän sizinnän şakacık oynamêêrım. Eer taa bir kerä vakıdında vermärseniz informațiyaı, ödeyeceniz ştraf irmi rublä gonorardan.

...Kokardı koyun pıtısına nem yapaaya. Kara koyun süstü biyöz koyunu da yavaşacık başladı yalamaa Tezäa. Kuzu korkudan ürktü bir yanına da kösteklendi, tepinip uzun incecik bacaklarınnan, o baardı: «Brakın beni, bey! Brakın raata!» Ama sesi çıkardı zavallı hem gözäl: «Me-e-e! Me-e-e!»

(Stepan Bulgar)

- 4. Resimnerä bakıp, yazın birär yaratma, açıklayın bu temayı: «Ne bän bilerim Bucak tarafın tabiati için». Kullanın annatmanızda katlı sintaksis konstruktiyaları. Yaratmada açıklayın aşadaki soruşları.**

çalmar – HABİC

- Neredä bulunêr Bucak tarafı?
- Bucak tarafın kırların, çayırların, başçaların, baalarların gözellii.
- Ne bân bilerim tarafımızın gölleri hem dereleri için?
- Kim lâázım tarafın paklını hem gözellini korusun?
- Neçin ana tarafın tabiatı bizä en paalı?
- Ana tarafın tabiatı – bizim pak soluumuz hem umudumuz.
- Ana tarafın tabiatı – her zaman gözäldir.
- Yazın kimi gagauz halk söyleişlerini, uygun sözlerini, yakışıklı laf çevirtmelerini.

5. Düzün cümlä verilmiş shemalara.

- 1) [], hem [], (açan...), [].
- 2) [], (angısı...), [], (neçinki...).

6. Bulun da yazın tefterlerinizä 5-6 katlı sintaksis konstruktıyası türlü baalantıylan okunmuş literatura yaratmalarından.

7. Kontrol ediniz kendinizi.

Kontrol etmek için bilgilerinizi üürenilmiş temadan, basın QR-kodun üstünä da geçin testleri.

§ 26. DOORUDAN SÖZLÄN CÜMLELÄR РЕЧЕННЯ З ПРЯМОЮ МООВО

1. Okuyun lirika yaratmanın bir parçasını. Argumentläyin, neçin o poema? Getir-
din aklınıza artistik stiline elementlerini.

OGLANIN LEGENDASI

(Poemanın parçası)

Kuşlar ona çalardı türküyü:
«Oglan, Oglan, girgin Oglan,
Sana biz yardımcı olsak, gözäl Oglan!»
Yıktı Oglan bir çalımda beş-onunu,
Duşman ama art-arkadan bastı onu...
Dooru düüştän duşman korkêr –
Ama miskincä salt arkadan urêr...
«Topraam, afet, ki kurtaramadım seni!» –
Ölüm zaman Oglan yanık dedi.
Taşlar kopêr, kalkêr, uuldêr hem meşelär,
Aar kaşlarını kinni dürer köklär
Toluyulan yaamurlar örterlär kannarı,
Kara yaşlı akêrlar Tuna suları...
Başıbozuk duşman daada kaç-kaçınêr,
Kesik kafaylan çuvalda hırsızça çıkınêr,
Ki kurtulsun bu cendemdän, soluu pak kesilmiş,
Gözäl fırlak, can da buvazına gelmiş,
Kaçıp ordan, duşman şindi girgin,
Cuvallan hodullu küüyä girdi miskin,
Türlü kötülöklär, atıp o düüşçüyä.
Çünkü korkakmış da kaçmışmış bu küüyä...

(Nicolay Baboglu)

girgin – сміливий, хоробрий)

miskin – злий

çalım – мить, миттєвість

kinni – той, що відчуває ненависть

Doorudan sözdä durguçluk nışannarı

Doorudan söz – başka kişinin sözü, angısı katılı avtorun tekstinä hem verili ölä, nicä var:

1) Eer doorudan söz yazılarsa bir sırada, ozaman o alınêr kaviçlara:
«Korkma, ölmeyecek o kuşçaaz, ko dinnensin», – kasavetli dedi Dimu dădu.
(S. Ekonomov)

«D.s.», – a.

Eer doorudan söz durarsa avtorun laflarından sora, ozaman on-nardan sora koyulêr iki nokta; doorudan sözdän sora durguçluk nışannarı korunêrlar:

O şimdi birkaç gün isteyipta gezecek kahırlı, ki ona sorsunnar: «Ne oldu, mari Paşi?» (D. Kara Çoban)

A : «D.s. ?»

Eer doorudan sözün ardına gidärsä şaşma, soruş nışanı ya da çok nokta, ozaman bu nışannar korunêrlar, virgül dâ koyulmêêr; avtorun lafları çekediler küçük bukvadan:

«Hepsi islââ olacak! – dedi Zaari. – Salt lââzım işlemää!» (S. Ekonomov)

D.s.! – a. – D.s.!»

«İşidersin, selâm ikimizä dâ kızlardan... – dedi Yörgi, uzadıp kiyadı. – Benmişlär kıyatlarımı hem yazılarımı». (S. Ekonomov)

«D.s – a. – D.s.»

Avtorun lafları var nasıl koparsınnar doorudan sözü. Bu durumda kaviçlar koyulêrlar sade doorudan sözün çeketmesindä ya da sonunda, sayılêr, kaviçlar koyulmêêr doorudan sözün hem avtorun lafları arasında:

1) Eer doorudan sözün kopma erindä lââzımsa olsun virgül, ozaman avtorun lafları önündä koyulêr virgül hem çizgi, bu laflardan sora – virgül hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder küçük bukvadan:

«Te ikonanın önündä söleerim, – yaptı stavrozunu karı, – ani bân parayı almadım». (D. Kara Çoban)

«D.s. , – a, – d.s.»

2) Eer doorudan sözün kopma erindä lââzımsa olsun nokta, ozaman avtorun lafları önündä koyulêr virgül hem çizgi, bu laflardan sora – nokta hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder büyük bukvadan:

«Korkma, onnar bizi ensämeyeceklär, – cevap etmiş Trakalı Ököz. – Açan koolayaceklar tutmaa, sän geliver yanıma». (S. Bulgar)

«D.s. , – a. – D.s.»

3) Eer doorudan sözün kopma erindä razgelärsä şaşma ya da soruş nişanı, ozaman o korunêr, ileri dooru gider çizgi avtorun lafları önündä (küçük bukavadan) , bu laflardan sora koyulêr nokta hem çizgi; doorudan sözün ikinci payı çekeder büük bukavadan:

«O diil benim beygirim! – dedi Temiz Vani. – Bana aalemin malı diil lää-zım». (D. Kara Çoban)

«D.s.! – a. – D.s.».

«Sizdä, mari Länku, bulunmêêr mı biraz papşoy unu? – sordu Vasi. – Yap-sana bizä bir mamaligacık». (S. Ekonomov)

«D.s. ? – a. – D.s.».

Titata yazılmasında durguçluk nişannarı kullanılêr hep ölä, nicä doorudan sözdä:

Anılmış aydınnadıcımız M. Çakir taa 1934-üncü yılda yazardı: «Gagauz-ların kulturaşı ilerleyecek kiyatların yardımınnan».

Kavıçlar içinä alınêrlar seftä sözä geçirilän fasıl laflar, ya da diil kendi adetçä maanasında kullanılan laflar; ironiyalı kullanılan laflar:

Yazın çocuklar çayırda oynardılar «gut-gudak», ya da «dim-dim», nasıl başka küülerdä deniler. (N. Tufar)

2. Yazınız cümleleri. Argumentläyin, neçin koyulêr bu durguçluk nişannarı. Yapın shemalarını.

1. Çorbacı sımarlêêr Balakirä: «Sän bak, uyuma gecä, koru beygiri». (Masaldan).

2. Todur Zanet danışêr gagauzlara: «Atılma dilindän, halkım!»

3. Avşam ekmeeni idiktän sora Goguş anasına sormuş: «Mamucuk, nere-dän sän aldın büünkü ekmää?» (N. Baboglu).

4. «Bän isteerim üürenmää akrannarımnan barabar», – küsülü dedi Vani bobasına. (N. Baboglu).

5. «Sän ne isteersin söylemää?» – sormuş Nastradin. (Fıkra).

6. «Bucak gibi gözäl yoktur gördüüm dan erlär!» – yazêr peetindä Gavril Gaydarcı.

7. «Kolay gelä, – dedi Radyä yabancı bir adam. – Tanıyêrsınız mı beni?»

3. Yazınız cümleleri, koyarak kaçırılmış durguçluk nişannarını.

1. Gitmeyecäm bän bireri baardı Länka.

2. Mamu beni da kıra alacan mı sordu uşak.

3. Mamusu cuvap verdi Alacam uşaam ama gidecez yayan.

4. Mani sordu Vasilkaya Sendä dä bölä şirit var mı.

5. Üüredici teklif etti Vera git dışarı da kopar bana bir dalcaaz taazä lüläka.

4. Kurun bu shemalara görä birär cümlä. Açıklayın durguçluk nışannarın dooru koyulmasını. İnandırın dooruluunuzu.

- 1) «D.s.», –a.
- 2) A: «D.s. !»
- 3) A: «D.s.?»
- 4) «D.s.? – a.
- 5) «D.s.!» – a.
- 6) A: «D.s.».
- 7) A: «D.s.», – a.
- 8) «D.s., – a. – D.s.?»

5. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä cümleleri.

1. Земля найкраще пахне восени говорить сам до себе Тимофій (М. Стельмах).
2. Не клопочися дарма, жінко хитали сивими бородами діди.
3. А знаєте, чому півники подружилися? підійшов до дітей тато.
4. Дідусю, струмок висихає! схвильовано повідомили хлоп'ята (В. Чухліб).
5. У вигляді мови сказав Олесь Гончар дано людині великий дар» (Л. Бортняк).
6. Так воно і є! мовив дідусь, заглянувши в криничку Джерело замулилось.
7. Нічого, згодяться кошики мовить Овдій Руки в людини для того, щоб роботу ними робити.
8. Чому це ви радієте запитує Тетянка. Сонця ж нема. Хмарно. (В. Чухліб)
9. Писанка ще мало досліджена говорить учений і додає Але є переконливі докази, що вона була відома ще задовго до нашої ери. (В. Скуратівський)
10. Він має повернутися. В хатину, де на порозі – сивий чоловік. Той сивий старець прошепоче Сину... Старий і сивий, як двадцятий вік. (К. Герасим'юк).

6. Yazın bu cümleleri teftelerinizä, koyarak etişmäz durguçluk nışannarını hem diiştiräräk nışannara görä (neredä lääzım) küçük bukvaları büyük bukvağa yada tersinä.

1. Ya gel burayı çocuum dedi Trifunun bakası.
2. Bekçi baardı hızlı çıkasınız başçadan, zerä, bän sizi tutarsaydım, kulaklarınızı koparacam.
3. Kim evceezdä yaşêêr sormuş tavşam.
4. Bän sıçan-kaçan baarmış sıçan.
5. Ya bak dooru benim gözlerimä da sölä sän mi kırdın o masa üstündä duran lampayı.
6. Bän kırmadım baka dedi uşak onu kırdı batü.

§ 27. KIYNAŞ SÖZ РЕЧЕНЕЯ З НЕПРЯМОЮ МОВОЮ

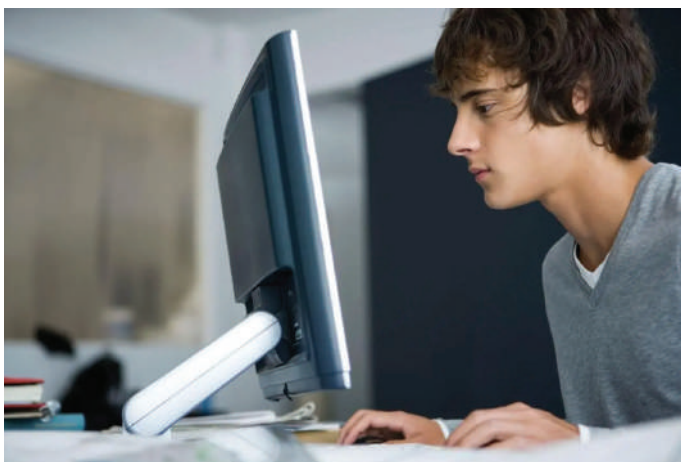
1. Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Ne türlü ilerleer yaşamak gadjetların yardımınan?

KOMPYUTER ASİRİ

İnsan zamandan istärdi çok bilmää, annamaa, görmää, zamandan neetlenärdi yollamaa kiyat, seläm kimä sä ki etişsin taa tez. Düşünärdi, gelecek mi bölä vakıtlar, taa o yaşarkana dünnedä?

Geldilär. Şindi kimsey şansora şaşmêêr, açan telefon bulunêr cebindä, çantada, ama diil sade evdä içerdä, angısı işleer sade ozaman, açan var yakın tellär. Televizorlar da sansın «eskidilär», neçin hepsindän var çoktan evdä: kendili kompyuterlär, noutbuklar, smartfonnar hem taa çok türlü lääzımı işlär.

Biz sınaştık bunnara, üürendik onnarlan kullanmaa, neçinki büün onnarsız yok nicä yaşamaa, işlemää, haydamaa bilgi işleri. Elbetki, çoyu onnarsız sanêrlar, ani pek zor naşey sa bulmaa. Belliki, kolay oldu şindi ne lääzım bulmaa, yollanmamaa bibliotekalara, aaramaa kiyatlarda türlü lääzımı işlär, ama çoyu sınaştı, evdä oturup kompyuterin önündä, bulmaa, kimä ne lääzım – referat, şiir, prezentaţiya hem taa başka işlär.

Şindi, açan bizim yaşamamızda çok iş diişiler, geeri kalmaa kimsey istämeer, onuştan istärsin-istämeersin kompyuter evdä nicä televizor, radio, onsuz sansın yaşamak durgunêr.

Vakıt alatlêêr, uçêr ileri. Kim geeri kalêr, o sora zor etişecek tä onnarı, angıları kompyuterlän nicä en islää dostlan, hep barabar. Şaşmêêrız, açan çok yaşlı insannar oturêrlar «internettä» saatlan, «skaypı» bulêrlar, konuşêrlar biri-birinnän. Uşaklar sa, elbetki, kendi yaşamalarını kompyutersiz artık annamêêrlar, başlêêrlar taa uşak başçadan üürenmää kullanmaa bölä me-

raklı tehnikaylan. Ačan sa onnar gelerlär okula birinci klasa, onnar kolay hem büük havezlän üürenerlär taa derindän annamaa türlü işleri.

(İvan Kior)

Kompyuter hem üürenmāk

Kayıl olmak	İnkār etmek
1. Var material hazırlanmaa uroklara. 2. İlerletmāk yaratmalı becermekleri.	1. Düşünülmedik kopiya yapmak yaratmalara, evdeki işlerä. 2. Kaybetmāk aklında tutmayı

Kompyuter hem cümnä

Kayıl olmak	İnkār etmek
1. Tanışmak eni dostlarlan	1. Diıştirmāk real sözleşmeyi virtual sözleşmeyä.

Kompyuter hem saalık

Kayıl olmak	İnkār etmek
1. Tertip etmek işleri kaaviletmää deyni bel kemiini, gözlerini h.b.	1. Bozêr duruşunu, gözlerini h.b.

Sözä, angısını söleer başkası, diıştireräk üzünü hem onun formasını, sade brakarak onun öz fikirini – **kıynaş söz** deniler.

Vasi dedi, **ani** o büün getirmiş şkoladan dört taanä onnuk.

Maşicik, kalktıynan döşeendän, her sabaa deyärmiş, **ki** dünnä hayırlı olsun. Mamusu da uşaana herkerä cuvap edärmiş, **ki** hayırlı olsun.

2. Bulun doorudan sözlü cümleleri da çevirin onnarı kıynaş sözä hem dooru koyun durguçluk nişannarını.

Mamu dedi kardaşıma: «Koli git lafkaya da al iki ekmek hem bir kalıp sabun». Koli dedi: «Gitmeyecäm, mamu. Şindi var benim çok işim. Sora gidecäm». Bir dâ işittim sokaktan Todinin sesini: «Koli, gel bizä al kendi tefterini». «Sän olma ölä şiret, Todî. Sän aldın, sän da getir», Vasi annamış, ani bu işi düşmüzdi yapsın. Üürediciyka dedi, ki öbür uroo deyni hazırlayaymışık aazdan yaratmanın ii personajın patredini.

3. Verilmiş cümleleri çevirin doorudan sözlü cümlelerä, alarak hesaba durguçluk nişannarın dooru koyulmasını. Yazın onnarı tefterlerinizä.

1. Vani dedi, ki gidäymişim evä.
2. Mamu söledi, ani dün beni Sırtmaç Lüba aaramış.
3. Miti sordu uşaklara, nereyä onnar gidärmişlär.
4. Onnar cuvap ettilär, ani gidärmişlär gezintiyä.
5. Dädu dedi unukasına, ki uroklardan sora birerdä oylanmasın, ki onunnan barabar gideceymişlär meyva başçasına.
6. Mamu sordu bana, nezaman bitireceymişim karıkları yolmaa.
7. Baka sordu Koliyä, neçin o ona sormadıynan almış sandıktan dädu-nun medalilerini.
8. Dani sordu kafadarına, niceymiş onun dostunun adı hem neredeymiş o.

4. «Aylä», «Aylemiz», «Birlikli aylemiz» yada «Neredä dä olmasam – ayleyä çeker» temalara görä yazın birär yaratma, kullanarak cümleleri kıynaş sözdä.

**5. Kırnaş sözlü cümleleri çevirin doorudan sözlü cümlelerä. Çalışın dur-
guçluk nışannarını koymaa dooru. İnandırın kendi dooruluunuzu.**

a. Mamu bana dedi, ki avşamadan bitiräymişim kazmaa aulu da sora
gidäymişim leülardan dübää almaa.

b. Kosti baardı, ki hepsicii hızlı daalışsınnar, zerä gelärmiş bir hatalı
yaamur.

c. Üüredici şaka dedi, ani o artık kendisi annamış bizä annada-annada,
ama biz hep annamazmıışık.

d. Nikolay İvanoviç dedi, ki hepsimiz kalaymıışık uroklardan sora, çünkü
yaarına olaceymış kontrol işi.

e. Yabanı salvermiş kuyruunu buzlu suya da deyärmiş, ani tutulsun onun
kuyruuna ufak ta, iiri balıklar da.

f. Açan tilki kapmış horozu, o baararmış, nekadar varsaydı kuvedi, ani
tilki onu tutmuş da götürärmiş ulu hem karannık daayın içinä.

§ 28. DIALOG. POLİLOG ДІАЛОГ. ПОЛІЛОГ

1. Okuyun teksti. Bulun dialogu, okuyun rollerä görä. Annadın, neçin dialogta koyulêr bu durğuçluk nişannarı.

HARMANDA

(Annatmanın bir parçası)

Kalpaksızlar diildi okadar fukaara da. Küü içindä vardı insan onnar-dan da beter fukaara. Bakmayın ani deerlär «kalpaksız». Yaz vakıdı yok ne taşımaa kalpak – hepsi kalpaksız. Kışın sa onnar da kalpaklı, okadar ki biri dışarda kalpaklan, kalanı da içerdä bekleeirlär o gelincä. «Soyun çarıklarını hem sargılarını, çıkar kalpaanı, getirecäm bir suvacı su!» – karşılêêr bobasını kapu önündä bay Toşka. Te ölä biri-birinnän da diişerlär.

Onnara uyarmış ad Kalpaksız koymaa. Halizdän kalpaksız demişlär, bak, Toşka batının dädusu, bobası hem o kendisi bir kalpaklan evlenmişlär, üç düün geçirmişlär.

Gün artık dört adam boyu kalktı. Sıcaktan zordu soluunu almaa. Te dut altına geldi Tudorka bulü sofra elindä. En küçük kızçaazı Sofi çii borç susaannan elindä, çocucaa Petriş da ekmek bezinnän örtülü çöreklän, anasının ardından harmana geldilər.

– Haydi, izmetçilär, sabaa ekmeeni yapmaa! Toplanın dut altına, – çaardı dädu Miyal da gitti yalakta ellerini yıkamaa, o zamannar öläydi tabeet. Hepsi kaşıklêêr suannı hem sarmısaklı çii borcu, imekleri sofra üstündän süpürerlär. Harmanda işlärkän ilkin büüklär isin. Uşaklar sora da var nicä isinnär. Kim taa çok terledi, o läüzim en ilkin doyunsun!

Te sofradan bir tarafa çıkındı dädu Miyal, bitkinci bukasını yudup.

– Barsak doldu, var nasıl yaşattırmaa, – söleer dädu. Te Toşka batü da yangeldi bir tarafa: kafası gölgedä, ayakları güneştä.

– Vay-vay, vay! Bey, nesoy hastalık bu, bey, idirer da yattırêr, – baardı o da taa uygun erleşti.

(Stepan Kuroglo)

Aar
Ötäänna
Osaat
Yaarın
Yaamur

Söz, onu kullanan kişilerin sayısına görä, var nicä olsun monolog da, dialog da. **Dialog sözü** ona deniler, angısında pay alêr iki kişi, angıları kendi rep-likalarinnan doldurêrlar biri-birinin sözünü. Onuştan bir replika var nicä doldursun, genişletsin, derinnetsin başka cümleyi, başka bir fikiri yada görüşü. Dialog sözündä taa çok kerä dar cümlelär hem yarı cümlelär kullanılêr:

- Tudorka, sän sabaa ne iş yapacan?
- İçerlerini paklayacam.

Dialogların başlantısında, eni sıradan başlayarak hepsi eni replikaların önünä biri-birindän ayırmaa deyni çizgi koyulêr, kaviçlar ozaman koyulmêêr.

Örnek:

Marinka, ürektän şasıp ta, dedi:

- Nesoy sän olmuşun?
- Nesoy? – hızlı soruverdim bän.
- Bilmeerim, büümüşün, batal olmuşun.
- Sän dä olmuşun...
- Nesoy?
- Pek gözäl. Levent.
- Bän ilerdän dä gözäldim.
- Var dooruluun, Marinka, bän unuttum, ani sän herkerä gözäldin.

(K. Vasilioglu)

Polilog sözü ona deniler, angısında pay alêr birkaç kişi...

2. Okuyun pritçayı «Tamahlık». Dialogu okuyun rollerä görä. Düzün soruş tekstä.

TAMAHLIK
(*pritça*)

İki çiftçi yola çıkmışlar – ii olan hem tamah olan. Yavaş-yavaş yolda onların iintileri bitmişlär, sade bir koyun kalmış.

– E-e, ne yapmaa, – demiş ii olan, makar ki canım acıyêr, ama lââzım olacek benim bitki malcaazımı kesäsin da sabaa ileri dooru gidecez.

Tamah olan koyunu keser, onu soyêr, yaanıyı hazırlêêr da uyumaa yatêr. Ama hiç birtürlü o gözünü kıpamamış: koyunun kara ceeri onu raada brak-

mazmış. Ozaman o kalkêr, ceeri saklı pişirer da iyer. Açan sabaalân yolcular oturêrlar sabaa ekmeeni imää deyni, ii çiftçi şaş-beş olmuş. Koyunda çıkmamış kara ceer. Ama şamata kaldırmamış, karalamış tamah olanı denesin.

Ertesi günü onnar bayırlarda durgunêrlar. İi çiftçi deer:

– Sän burada, bu aacın gölgesindä otur, bän av hayvannarını aaramaa varacam.

Tamah olan sevinmeliklän kayıl olmuş da, aacın altında yayılıp, hırıldamaa çeketmiş.

Bir nedän sora, uyanıp, hesap almış, ani çiftçi geeri gelärmış, sade boş ellän.

– Ne getirdin? – sorêr tamah olan.

– Bilersin mi, avlanmaa gittim, ama bir tepä altına uuradım, – cuvaplêêr ii olanı.

– Lääzım oldu onu pay etmäâ.

Da gösterer ii çiftçi üç aar çuvalcık.

– E altınları üç pay neçin böldün? – üfkelenmiş tamah olanı. – Biz sansın iki kişiyiz.

– Dooruluun yok, – karşı etmiş ii çiftçi, – bän hepsini dooru yaptım. Bir çuvalcık bana deyni, ikincisi sana deyni, üçüncü çuvalcık ona, kim kara ceeri idi.

– Kara ceeri idim bän, – baarmış tamah olanı, – çıkêr, ani bana lääzım iki cuvalcık düşsün!

– Al, çok görmeerim, – demiş ii olan da atmış yolcusuna ikinci çuvalcık.

Tamah olan oturêr erä da alatları kendi çuvallarını çözer. Ama onnar da diil altın, taş doluymuş.

➤ Neyä getirer tamahlık insanı?

➤ Neyä üüreder bu pritça?

➤ Nesoy çıkış yaptınız kendinizä pritçadan «Tamahlık»?

3. Yazın teksti, koyarak kaçırılmış durguçluk nışannarını. Annadın, ne türlü durguçluk nışannarı koyulêr dialoglarda.

BOBANIN KEMENÇESİ

(Bir payı)

Nikuşor masanın yanında oturardı da kafasını elinnän dayayıp düşü-nürdü Deyecam bobama mutlak yalvaracam ona Şänsora bıktım beklemää Aulda birkimseyin gelmesi işidildi Nikuşor bobasının aar adımlarını birdän tanıdı. Osaat ta bobası içeri girdi Balaban batal geniş arkalı sansın bütün içersini doldurdu. Yam-yaş yaamurluunu hem kalpaanı çıkarıp yorgun bir skemnecäâ oturdu.

Ne berbat hava dedi Sora kalkıp ötääнна geçti Su şırıldaması işidildi Bakası yıkanardı O gena içeri girdiynän sofraya oturdu Haşlak kartofileri ani mamusu onun önünä koydu, o pek tatlı başladı imää Nikuşor dooru bobasına bakardı.

Sanki söyleyim şimdi düşünürdü o Osaydı taa iidir başka kerä Yok, şindi söyleyecäm Yaarin pazar baka bütün taa geç yatacak.

İdiktän sora mamusu sofrayı topladı da ötänna geçti Kaşıkların çanakların takırdaması işidildi Mamusu kapları yıkardı Bakası susardı Sora Nikuşora dooru dönüp, sevinerek ona baktı da dedi

Çal bana bişey kemençedä çocuum

Nikuşor duvardan bobanın kemençesini alıp çenä altına onu kıstırdı da calmaa çeketti...

(İnternettän)

4. Düzün dialog temaya «İlkyaz yortuları».

5. Düzün polilog temaya «Benim sevgili television peredaçam».

6. Düzünüz dialog:

«Benim sözleşmäm skayp aşırı».

«Lafetmäk telefonda».

Sözleşmäk «sms»-kanın yardımınnan.

7. Kontrol ediniz kendinizi.

Kontrol etmek için bilgilerinizi öğrenilmiş temadan, basın QR-kodun üstünä da geçin testleri.

§ 29–30. ÜÜRENİLMİŞİN TEKRARLANMASI 5-9 KLASLARDAN

ПОВТОРЕННЯ ВІВЧЕНОГО У 5–9 КЛАСАХ

1. Okuyun teksti. Açıklayın temasını hem öz fikirini. Ayırın da yazın teftterlerinizä bir katlı cümlä. Yapın ona dolu sintaksis analizi.

ANAM

Bän bilerim, ani bu dünnedä hepsi mamular kendi uşaklarına deyni – hepsindän gözäl, nicä da herbir anaya onun uşaandan taa gözäl hem taa akıllı yok. Garga gargacı görmüş: – gözelim benim! – demiş. Bu ölä. Bununan bän Amerikayı açmêêrım. Ama benim mamum, Kara Kostinin Manisi, halizdän da, boydan kaarä, çok üüsekti başkalarından. Tä neçin bu laflar ona pek yakışan:

Türlü gözäl karılar
Gök altında çok.
Mamu gibi gözeli –
Dünnedä hiç yok.

Hem mamu pek aarifti, akıllıydı da. Bunun için çok örnek var nicä vermää. Mamu, nekadar yaşadı – küüyün en ii terziykasıydı. Dikärdi herbir rubayı, kimä ne läüzımdı. Hem dikärdi hızlı, havezlän, adamın sırtına görä. **Rubalar olardılar gözäl, kıvrak, uygun, yakışıklı, fasonnu...**

Bän artık yazdım, ani bizim küüdä büük bolnița, okul, neredä pek çok karı zanaatlaşardı. **Elbetki, hepsindä vardı ölä rubalar, angıları başka erdän, kasabalardan alınma.** Elbetki, o rubalarlan çıkardılar sokaa yor-tular-da, pazarlarda, işä giyardılar... Mamu birisini da, fasonnu rubalarlan geçärkän, brakmazdı, çıkıp önünä, bakmayınca hertarafça. Mamu sade bir kerä bakardı da sansın gözlerinnän patredä çıkarardı. Tutardı akhsında herbir buruşuca, herbir dikişi.

Kendi müşterilerine ondan sora çok kerä mamu dikärdi sımarlama fason-da. Deyelim, ki gelmiş bir üürediciyka da isteer diktirmää fistan. Ama isteer olsun fasonu, nicä doktorun karısının te o kırmızı güllü biyaz fistanı. Yada küülülerin biri gelmiş da isteer diktirmää fistan, nicä üürediciyka Mariya Grigoryevnanın. Mamu sade sorardı: «Angısı, mari? Te o mor mu, osaydı çizgili eşil olan gibi mi?»

Sade bundan sora mamu ölçü alardı: rubanın uzunnuunu, genişliini..., döşedärdi masanın üstünä platı da, tebeşirlän belli edip rubanın herbir payını, kesärdi, duurayardı o platı da kalan platı hem parçaları geeri verärdi. Kim çoktan diktirärdi, o bilärdi, ani mamuda ölçünmäk geçmeer da sade sorardı, nezaman gelsin almaa. Ama eni müşterilär ölçünmeyi da sorardılar.

Da sora, geldiynän şölenmiş gündä, gördüynän rubayı hazır, dikilmiş, ütüyü urulmuş, pek şaşardılar buna. **Mamu, elbetki, teklif edärdi giisin-**

när. Ama giidiktän sora taa da pek şaşardılar, çünkü ruba yatardı insanın üstünä, birersi sarkmazdı; omuzları, koltukların altları germäzdi... Ennerin da, paçaların da, uzunnuu taman, nicä müşteri istemişti.

Hem taa bir iş isteerim sölemää. Mamu birkerä bilä körlemeyä örnek almazdı. O mutlak gördüü fasona bişey-bişey ekleyärdi, zeedeleyärdi. Hep o fason mamunun elindän mutlak taa gözäl, taa uygun, taa yakışıklı çıkardı. Da bundan sora fason saabisi taa çok kerä gelärdi da isteyärdi, ki onda da olsun bölä fistan.

Benim da üreemä pek hoş gelärdi, açan insan, alarkan o rubaları, sevinärdi, şılardı üzleri, aydınnanardı. Açan da razgelärdilär beni birbişey yaparkan!.. Bendän kismetli bu dünnedä yoktu.

(Kosti Vasilioglu)

2. Bulunuz teksttä:

I-var.	II-var.
10 laf incä vokal garmoniyasınnan	10 laf kalın vokal garmoniyasınnan

3. Payediniz verilmiş lafları kısımnara.

Bän, dünnedä, uşaklarına, uşaandan, akıllı, gargacık, boydan, üüsekti, başkalarından, küüyün, terziykasıydı, üüredici, biyaz, diktirmää, uzunnuunu, kollar, çobannar, yabancı, ool, akıllı, arı, yol, baarmaa, büüklär.

4. Yapınız bu laflara fonetika analizi.

Usluluk, kefsiz, yaşamak, ömür, yaamur, çannar, aalaşmaa.

5. Koyun urgu laflara.

Sadä, aderlik, adlık, erlik, kedi, hayır ol, becermeerim, becererim, kugu kuşu, martı kuşu, çıkırıklı pınar, seren, derin, onun derinnii, inanmazdı, razgelämediydi, bilerlär, sevindir, sevindirmää, koyma.

6. Koyun kaçırılmış bukvaları.

Bilm...rim, evd...kilär, b...nim, bir(kaç), ilk(yaz), alac..k, y...yan, ç...k, kimär (kerä), oynam..., elc...z, kurtç...z, di...i, to..., bo..., m...vi, bi..., k...ru, ta...şam, su...an, ...ava, ...oroz, kız (kardaş), çaarış (baarış), bir (buçuk), kendi(kendinä), hesapl...r, bü..lü, kaldı...dı, kapl...r, baaşl...r, sul...r, ensi..., cö...ün, şiri...ä, pili...i, aa...a, ç...arşamba, c...maa, ş...ka, kaş...k, ç...cuk, gagauzç..., ekin...är, sepet...ä, yol...ar, ...ava, ...atır, ...aylaz, ...aşçı, ...acı, ...armut, ...ayva, a...cı, ...abanı, ...ol, ...ımrta, ...organ, ...rtü, ...rdek, ...dünç.

7. Doldurun sıracıkları kendi örneklerinnän:

Birmaanalı – _____
Çokmaanalı – _____

8. Yazın bu lafları tefterlerä. Argumentläyin, neçin onnar yazılêrlar büük bukvaylan.

Sabaa Yıldızı, Saman Yolu, Orta Aziya, Kara deniz, Poyrazdakı Amerika, Eski Troyan, Alaca Manastır, Afon Bayırı, Eni Yıl, Babu günü, Canavar yortuları, Küçük Paskellä, Ak Perşembä, Evropa, Balkannar, Karpat bayırları, Yalpu gölü, Satılık-Hacı, Hederlez, Kolada.

9. Düşününüz dä doldurunuz direcikleri.

Sinonimnär	Antonimnär	Omonimnär
------------	------------	-----------

10. Annadın bu lafların leksika maanalarını. İkisinnän düzün cümlä.

Mermer taşı, zaabit, zaamet, zanaat, ateş, adet, asker, kurban, memleket, serbest, baka, mamaliga, furkulişa, ayazma, vaatiz, taliga, toloka, kahraman, personaj, şannı h.b.

11. Hallayın verilmiş adlıkları.

Temel h. – maaza, baca, tüü, aylä, taligalar;
Temel h. – tel, göz, dolap, ayna, adamnar;
Temel h. – döşek, toprak, kuzucuk.

12. Gösterin lafların morfemalarını.

Daalık, papşoyluk, daalar, daacı, otluk, okuyucu, pınarlardan, gagauzluk, sallangaç, gelmä, evcäz, canrı, cansız, baada, laflanmamışınız, topçaazımızda, tuzlucakta.

13. Verilmiş frazeologizmaların açıklayın maanalarını. Düzünüz cümlä.

Adam olmaa, uymaa birkimseyin aklısına, insan akıntısı, beygir kuvedi, bir kaşık suda buultmaa, çakmaa bir şamar, üfkedän çatlamaa, er çatlasın, çekiyä koymaa, gözleri doldu, gözleri aktı, yola doorutmaa, tersim döndü, dudaanı sarkıtmaa, ayaktan durmaa, erin dibindä, cendemdä.

14. Diıştirin işlikleri zamannara görä.

Bän kaldım, kalêrım, kalacam; sildim, silerim, silecäm.
Bän sakladım, saklêrım, saklayacam; giidim, giıyerim, giıyecäm.

15. Yapın dolu sintaksis analizi belli edilmiş cümlelerä – iş 1.

16. Bakarak resimä, düzün yaratma-miniatüra temaya «Benim tarafım – benim sevdam»

➤ Yazılı yaratmanızda belli edin söz paylarını.

17. Yapınız prezentațiya «İlkyaz çiçekleri». Onnarın adları – nesoy söz payları?

18. Düzün prezentațiya «Kendibaşına hem yardımcı söz payları», yaparak çıkış, ne üüreniler morfologiya bölümündä.

19. Okuyun teksti. Bulun onun içindä katlı cümleleri, annadın, kaç sadä cümleden düzülü katlı cümlelär. Belli ediniz cümlelerin soylarını.

KİYATLIK HEM OKUMAK

Kim dedi, ki bilgi – o kuvet, pek dooruydu. Makar ki büün dünnä teklif eder bizä çok haber sızıntılarını, hep okadar kiyatlar kalêrlar onnarın en iisi. Onnarın yardımınnan biz diil sade kablederiz informațiyaı, ama çok eni işlârlân dä tanışêrız, türlü olaylara analiz yapêrız. Angliya bilimcileri çıkış yaptılar, ki fikir becermeklerimiz doorudan baalı okunmuş kiyatların sayısına.

Dicital asiri teklif eder siiredelim televizoru, kullanalım İNTERNETi, ama teklif etmeer, koltukta oturup, kiyat okumaa. Elbetki, yok nicä büün ayırılmaa elektronikadan, ama bu göstermeer, ki diil lăázım uzaklaşmaa bilgi haberlär kaynaklarından.

Kiyat okuması uzadêr insanın yaşamasını. Alarak hesaba bunu, siz lăázım her gün okuyasınız.

Okumayı var nicä yaraştırmaa imâklân ya da fitneslân adamın düşüncesinâ. İmiimizi, nicä dä etlerimizi, lăázım ii formada tutmaa. Okumak özen-direr insanın çalışmasını. Bu stimül yardımcı olêr imiın üüsek aktivliinâ. Nekadar taa çok siz okuyêrsınız, okadar taa çok imik sizä izmet edecek.

Tanıyêrsınız mı o duyguyu, açan ne televizor, ne İNTERNET daatmêêr darsıklı? Burada ii kiyat hem sizä eni bilgilär verecek, hem yaşamak örneklerini. Okuyun! O sizä yardım edecek strestan kurtulmaa.

Kiyat okuması uzun yolu da kısa yapacak.

Okuyarkan, siz taa çok işleri aklınızda tutêrsınız, nekadar filmayı siire-dêrkân. Aklınızda kolay kalacak hem çok informațiya, hem personajlar, hem

onnarın tabeetleri hem adları. Butakım, siz hem kendi fikir potențialınızı üüseldersiniz, hem dâ aklında tutmasını geliştirersiniz.

20. Okuyun teksti, bulun katlı cümleleri onun içindä üürenilmiş temalardan, yapın onnara analiz, düzün shemalarını. Savaşın kendiniz yaratmaa bir şaka annatması.

BİR KİLA SÜT

Tragnal Mial sıkı hem fantazör bir adammış. Ona hiç bişey etmâzmiş düzmää türlü-türlü olmamış işleri...

Bir kerä baaşlêêr ona amucası bir kila süt. Tragnal Mial, azbuçuk düşü-nüp, çekeder sayıklamaa oturduu erindä, koyup çölmää sütlän yanına:

– Tâ bân bu südü içecâm, – çekeder o kendi-kendinâ sölenmää, – ama taa ii diil mi satayım onu da alayım onun paasına yımırta. Onnardan var kolayı büüsün piliç. Piliçleri satacam da tauk alacam. Onunнан çıkaracam çok piliç. Satacam onnarı da alacam kuzu. Kuzuları satacam – koyun alacam, onnarı satacam – dana alacam. Büüdüynän dana – ineemi satacam da beygir alacam. Beygiri bakacam ölä, ani yalabısın, gözlerini kamaştırsın, koştuyın da – uçsun-gitsin! Pazarlarda koşacam brıckayı da karımnan panayıra varacam-uçacam. Ama pindiynän brıckaya, karıma deyecâm çekinsin kenara...

Savaşêr alatlan göstermää, nicä karısı lääzım çekinsin bir tarafa, da elinnän aktarêr çölmää sütlän erä. Bakêr o uzun-uzun, nesoy yayılırmış süt erdä da deer kendi-kendinâ:

– Aalem yalan patladırkan baarım zarar kendinâ yapmêêr, bân sa bunu da yapêrim. Bölä var nicä kaybeläsin, – da çekeder auçlan erdän südü toplamaa...

(Mina Kösä)

21. Yazın işi. Koyun lääzımını durguçluk nişannarını hem noktaların erinä koyun lääzımını bukvaları.

1. Nasıl gözl... açtı anasını oda... ortasında gördü. 2. Mamu abasını çet-kalardı İrina da çay kaynad... 3. Bunnara bân düşünürdüm da ürääm acı..., çay buvazımdan geçmâzdi. 4. Gün devirildi, onun şılak... artık yufka kızdırdılar hem bir ilin serincik başladıydı esmää. 5. Yabancı... bana bir boş gelirdi hem dostlar... da bunu annardılar. 6. Dalgalardan bana titsi gelirdi da insannarın da hepsi... kusacaa kalkardı. 7. Stueni yaptı altından bir evlat o ne aalar... ne lafedär... ne ana-boba deyärdi. 8. O adam her yılın arpa ekär..., islää bereketlär toplarmış, ama arpaya o yılın kimsä dadanmış. 9. Sabaalän Tuna tarafında bir lüzgercik esmiş, Vladi da evä gelmiş. 10. Bizim neetimizi ya Lambu unuttu, ya Todi bilmedi.

22. Yazın tefterlerinizä işi, baalayıcıların hem baalayıcı lafların altlarını çizin.

1. Benim yanımda sıra, angısını kardaşım kazardı, pek çok otluydu. 2. Bu yol, allele, götürecekt bizi orayı, neredä can-cun da yok. 3. Dostum, käämil, biläsin kendi zanaatını, neçinki onu bilmemää ayıp. 4. Siz duydunuz mu, ani bu gecä er tepredi? 5. Avcıysan, keezlemää becer, onu bilmäsän, boşuna

adın avcı. 6. Kalacez gecelemää, neçinki ilerdä yollar bozuk. 7. Biz fabrika-ya gidärkän, ansızdan yannış soka almışık. 8. Aaç-Kıran topuzu alınca, Cendem-Babusu tıımış, gitmiş. 9. Şöfer maşinasını aydardı oradan, neredä taa az çamur vardı. 10. Yaklaştıkça evä beni bir saklı sevinmelik kavradı. 11. Unutmaysın deyni, yataceykan kıyadımı başı altına koyasın.

23. Aşaadaki cümleleri yazın. Baş cümleleri hem dal cümleleri bulun. Annadın, nicä onnar baalı biri-birinnän.

Komuşumuz ölä bir adamdı, ani kimseycii geeri çevirmäzdi. O hep savaşırdı, ki olsun imää, giimää, ki gitmemää aalemin sofrasına elini uzatmaa. (D. Kara Çoban). Türkünün sesindän belli, ki çalmêêr şennik için. (S. Kuroglu). Kemeñceci üfkedän basmış şeytanın şkembesinä, da ölä sıkılmış çatıyı, ki Topal Şeytanın dili fırlamış aazından(Masaldan). Ama, ki bilsin nekadar fenalık yapacek deyni Zaatlı herbir fenalın ardına kakarmış kazaa birär enser. (D. Kara Çoban). Bän çoktan braktım tütün içmeyi, ki naafilä edärdi saalıma. Yaamur başladı yaamaa pek hızlı, deredä su artık çekettiydi taşmaa, neçinki dar köprü altından etiştirämezdi akmaa. Yapmayınız ölä , ki gücendiräsiniz analarınızı-bobalarınızı. Yaz vakıdı, açan şkola kolverer, herbir şkolacı çalışêr yapsın bir faydalı iş. Açan yabanı yaklaşêr buzaalara, Pirkü genä baarêr (Masaldan). İş olduydu bildir taman, açan sıcaklar başladıydı olmaa da yaban ördekleri çekkettiylär yavaş-yavaş gelmää bizä sıcak memleketlerdän.

24. Okuyun teksti, bulun cümlelerin baş hem ikincili paylarını. Annadın, angı erlerdä bulunêr hallıklar, subyekt, predikat, tamannık hem cümlelerin başka payları. Cümlelerdän beşini çıkarın tefterlerinizä.

Kaç küüyün eski mezarları durêr? Kaç küüyün da kaybeldi şindän sora... Kim biler?

Caltaylılar sa koruyabilmişlär eski küü mezarlını. Korumuşlar, zerä belli, ani bu küüyün, halkının bir istoriyası, ama geçmişi bilmäzkän, yok nicä büütmää halizdän patriot topraamızda, Vatanımızda...

Burada susuntuluk durêr. Salt kimär kerä kelebek kanatların kıpırdatmasından, sallanêr yufka gündä yanma otçaazlar. Orada-burada komuşu daada cıvildêêrlar kuşlar. Da genä sus olêr.

Dedelerimizin ruhları stavrozların üstündä uçêr. Yorgun tenneri raatlanêrlar bu erdä... Çalışkan insan elleri yapmışlar burada bir eşil boyalı alçacık aulcuk. O eşil boya dinnendirer yorgun yolcunun bakışını. İstär-istemäz o yavaşidêr adımını. Durgunêr da iilder başını bu evelki mezarlara, ihtär taştan stavrozlara...

Ne düşüner o yolcu? Ne aklına getirer? Salt o kendisi biler... Bekim, sizin küüdä da var eski mezarlık? Bekim, eski mezar var? Bekim, o mezarı hiç kimsey dolaşmêêr? Doorudun onnarın taşlarını, eer yannadıysalar. Allaa biler, neçin o mezarlara hiç birisi gitmeer... Türlü boralar geçti bu yaşamanın üstündän...(T. Zanet «Eski mezarlık»).

SÖZ İLERLEMESİ

(РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ)

Söz ilerlemesi – bir proşes, angısı insanın kendi düşönmeklerini doo-ru, annaşılı hem demekli şekildä gösterer, onun becerikliini yazmakta hem okumakta.

Söz ilerlemesi alêr içinä:

- sözlük zapasın zenginliini;
- sözlerin dooru sölenmesini;
- cümlä kurmanın becerikliini;
- baalı söz ilerlemenin ilerlemesini;
- intonaşıyanın, demekliin kullanmasını okumakta hem lafetmektä.

§ 31. KISADAN ANNATMAK TEKSTİ, AÇIKLAYARAK BİR YADA TAA ZEEDÄ BİRİ-BİRİNÄ BAALANTILI FİKİRLERİ (AAZDAN)

СТИСЛИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ОДНІЄЮ АБО КІЛЬКОМА ВИДАМИ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ ДУМОК

TEKST– o bir cümlä grupası, angısında var maana hem da gramatika baalantıları.

Tekst bir cümledän yok nicä düzülü olsun, o düzüler en az iki yada taa çok cümlelerdän, angıları baalı biri-birinnän onnarın maanalarına hem strukturalarına görä.

- **Tekst** – o bir yazılı baalantılı söz.
- **Teksttä** gösteriler lafedenin neeti, öz fikiri; oluşlar.
- **Tekstä** var nicä koymaa ad, angısı açıklêêr onun temasını yada öz fikirini.
- **Dooru kurulmuş tekstin** herkerä bütünnüü var – başlantısı, temel payı hem bitkisi.

1. Okuyun demekli teksti rollerä görä. Annadın, nesoy moral-etika teması açılêr bu annatmada. Kısadan açıklayın tekstin fikirini.

Bir kerä, küçükkenä, boba pek cezaladı beni. Düülmeyi çoktan unuttum, ama onun sebepini büünnän-büün tutêrım aklımda, bütün da yaşamamı unutmayacam.

Sabaalendän çıktım evdän, sansın giderim şkolaya. Halizdän saydı doo-
ruldum başka sokaa, sora çevirdim taa başkasına, ölä da etişmeyip o günü
şkolaya. Maalä çocuklarınnan avşamadan oynadım paraya. Bobam verdiydi
birkaç gümüş kiyat almaa deyni! Da te bu paraları tarattım, saçtım pek
hızlı, unudup hepsi için bütün dünnedä. Gümüşlär, elbetki, çabuk bittilär,
da çekettim daatmaa kafamı, neredän bulmaa taa. Benim keskin fikirim
yardımınnan çıktım bu çözölmöz situatıyadan, nicä sudan – kup-kuru. Bu
iş için gezdim küüyün o kenarından bu kenarınadan, söyleyerek hepsinä, ani
saba gellerlär güreşçilär, onuştan läözüm oldu onnara deyni toplamaa para.
Dolaylayıp küüyü, saydım kazancımı da annadım, ani var nicä oyunu iler-
letmää. Ama bu «kısmetsiz» gümüşlär da etişmedilär çok vakıda. Oynamaa
saydı läözüm oldu diz çökeräk, mekleyerek, onuştan donnarım diil sade
yırtilsınнар, ama delindilär da, dizlerim da artık soyuldu. Bu vakıt evdekilär
çeketmişlär beni aaramaa, artık avşamnardı. Büük batularım dolaylamışlar
küüyü, aararkana beni.

Da tä bobanın önündäyim – bekleirim daavamı. En çok bän, akına, kor-
kardım bundan, ama saadım geldi... Boba kesti gözden beni, yardı bakışınнан
yukardan aşadan.

– Annatsana, neredä sän yırttın donnarımı?

– Şkolada... İliştirdim enserä...

– Nezaman?

– Büün.

Bobam yardı ölä bir şamar, ani gözlerim da artık çaktı, sansın ateş fırladı
gözlerimdäm.

– Eer sän hemen annatmayarsaydın doorusunu, alêrim elimä kamçıyı.
Korkum kamçıdan ölä büüktü, ani bir kıpımda annattım doorudan, ne ko-
tardım o günü, çekederäk taa sabaalendän. Daava bitti.

Üç gün gezdim, ilip kafamı, sansın diildim kendimdä. Üçüncü günü boba
oturttu beni yanına, sevdi, sordu, ne geçeriz şkolada, nesoy notalar kablettim
bu bitki günnär. Bir da ansızdan meraklandı:

– Sän bilersin mi, neçin düüldün?

– Neçinki, ani oynadım gümüşä.

– Diil bu iş için.

– Neçinki, ani yırttım donnarımı.

– Diil bu iş için da. Kim yırtmêêr küçükkenä donnarını, sän diilsin kız,
ani gezäysin herkerä uz yolcaazdan.

– Neçinki, ani gitmedim şkolaya.

– Elbetki, bu senin en büük yannışlın, angısından çeketti o gün belaların.
Ama düüdüm seni, oolum, yalan için. Yalancılık – diil yannışlık, diil razgelä,
o – tabeetin bir kaliteli, angısı var nicä kökleşsin. O – nicä ayırık senin ca-
nında. Eer vakıdınca köklän çıkarmayasaydın, dolduracak bütün içini, ani
kalmayacak hiç er büümää ii toomnara. Dünnedä, bana görä, yalancılıktan
taa bet, prost iş yok. Bu saattan ötää sän, oolum, söylecän sade doorusunu.
Git, düşün da yap çıkış, ani yalancılıkları uzaa gitmeyecän.

Bän gittim, kendi-kendimä fikirimdä emin ederäk, ani başka hiç yalandırmayacam. Kim söz verer, o lafinda läüzim dursun.

(Çevirdi Nadejda Kuroglo)

Büünnän-büün

Dooruldum

Birkaç

Kup-kuru

Daava

Diil

Yolcaaz

Tabeet

Ayırık

Oolum

Läüzim

§ 32. KONTROL YAZMAK TAKİRİ КОНТРОЛЬНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ

1. Yazın kontrol takriri.

BÂN GEÇ ANNADIM

Benim anam kurgaf küçücük bir karıçıktı, pek yımışak hem şen tabeetlän. Onu hepsi sevärdi. Ama o sevärdi sade beni, benim için yaşardı hem işlärdi. Kalıp erken dul, ölä da evlenmedi.

Bân islää tutêrım aklımda, nicä o ilk sefer getirdi beni şkolaya. Biz ikimiz dä duygulanardık.

Şkolanın aulunda durardılar büüklär, hepsi onnar tutardılar uşaklarını ellerindän. Ačan bizä dedilär dizilmää, analar-bobalar dizildilär bizimnän bilä. Kıvrıcık saçlı üüredici, gülümseyeräk, söledi uşaklara girsinnär klaslara anasız-bobasız.

Anam, salverip benim elimi, dedi: «Aalama, al kendini elä, sän – adamsın». Da yavaşıcık itirdi beni.

Bobamı tutmêêrım aklımda, mamu beni yalnızça büüttü. Bân yoktur düşündüüm, kolaydı mı ona osaydı zordu mu. Biz uygun hem şen yaşardık. O işlärdi, bân da üürenärdim, sebepli vakıtta gidärdik teatruya, kinoya, avşamnen beenärdik düş gütmää. Mamu düş güdärdi, ani bendä olacek kaavi karakter hem ani bân olacam yazıcı. Bân sa istärdim olsun her zaman kolaylık girmää kinoya.

Böläydi dokuzuncu klasadak. Sora, nicä sölärdi anam, beni sansın diiştirdilär.

Bekim bu oldu, neçinki peydalandı eni dostlarım, ama düşünerim, onnarın kabaatı bunda yoktu. Bân onaltı yaşındaydım, vardı nasıl artık kendim düşüneyim.

Çekettim prost üürenmää, geç gelmää evä, tütün çekmää. On klas bitirdiynän, instituta geçmedim. Gittim işlemää. Oldu kendi param, ama anama verdim sade ilk kazancımı.

Bir kerä gördüm onun masasında validol. Yoktur ileri işitiim o alaşsın can eri acısına. Komuşular sölärdilär, ani anam pek diiştı, bân sa istämärdim bunu denemää.

Geçti yıl. Bir yortuya karşı anam hazırladı bizä dostlarımnan imää, kendisi gitti oturmaa komuşulara. Öbür gün biz dostlarımnan yollandık dinnenmeyä kasabadan ötää. Anama haber vermedim, ani gelmeyecäm gecelemää evä.

Geldim taa öbür gün iştän sora, ama anamı saa bulmadım: o ölmüş bir avşam ileri, açan evdä yalnızdı.

Bu oluşlardan sora dostlarımdan atıldım. İşimi brakmayarak, kendibaşıma hazırlandım ekzamennerä, verdim hepsini pek islää, ama birdän-birä annadım, ani sevinmeli yoktu kiminnän paylaştırayım, yok teo paalı insan kim buna sevineceydi bütün üreklän, kim bunun için düş güdärdi, kimin

gözleri şılayeceydı kısmettän. İkinci kursta annattım bu oluşları Olega, angısınnan dostlaştık.

«Pezevenk! – işittim bän. Annadarkan kendim için, birdän-birä annadım, ani öldürmää var nicä gamsızlıklan. Bän annadım bunu pek geç.

«Yap hepsini, ne annattın bana, – dedi bir kerä Oleg. – Senin mamun istärdi sän olaysın yazıcı, denä ona deyni.»

Te o, kimä adandı annatmam, hiç bir vakıt ne okuyacak, ne da annayacak, ani bütün yaşamamı savaşacam olmaa ölä, nicä o istärdi olayım. Bän aldım kendimi elä, çünkü bän – adamım.

(İnternettän. Çevirdi Nadejda Kuroglo)

2. Yazdıynan tekrarı, tekstin içindekilerine göre soruşlara cevap veriniz.

1. Belli edin tekstin baş kahramannarını hem ikincili kahramannarını.
2. Verin kahramannarından birisinä karakteristika.
3. Açıklayın tekstin içindän deyimni sözlerin yada anatarlı sözün maanasını.
4. Teksttä angı moral hoşluu yada kötülüü açıklandı, belli edin.
5. Kahramannarın yaptıklarına gösterin kendi özel fikrinizi, bakışınızı.
6. Neyä üüreder bizi bu tekstin içindekileri.

kurgaf – худорлявий

duygulanmaa – хвилюватися

düş gütmää – мріяти

pezevenk – мерзотник, негідник

gamsızlık – байдужість

§ 33. AYIRILMA ANNATMAK TEKSTİ, AÇIKLAYARAK BİR YA DA TAA ZEEDÄ BİRİ-BİRİNÄ BAALANTILI FİKİRLERİ (AAZDAN)

ВИБІРКОВИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ОДНІЄЮ АБО КІЛЬКОМА ВИДАМИ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ ДУМОК

1. Okuyun demekli teksti. Nesoy istoriya bilgilerinnän seftä karşı geldiniz? Ayırın da annadın onnarı sıradan.

MANASTIRIN KURULMASI

Aydınnık hem gözäl donaklı bu çok milletli er – Besarabiya. Bu er, kendi süretinä görä, nicä bir çatırık, neredän geçärdilär günbatısına hem gündusuna türlü halklar. Birazı durgunardı burada sade bir parça vakıda, kaa-vileşip, gidärdilär ileri dooru. Birazı sa, erleşip, işlärdilär toprak, güdärdilär büyük sürüleri.

Geçti asırlär, da büün, bu bereketli erdä uslu yaşêêrlar may üzlän milletlär hem soylar. Bu kenarın istoriyasına yazıldı taa bir pek meraklı sayfa manastır için, angısı bulunêr diil uzak Aleksandrovka küüyündän.

Manastır – o bir skelä kurtulmaya, adacık hakına pravoslav dininä, neredä durmamaca okunêr dualar hepsi hristiannara, bizim memleketä hem bütün dünneyä.

Adetä görä, manastırın istoriyası çekediler 20-ci yıllardan XX-ci asırdän. Görümnü oluşluk – görünmäk İisusun Anasını bu erlerdä var arhiv dokumentlerindä dä.

İlk, kim gördü bu görünmeyi – dilsiz çoban Foma Konstantinoviç Tadjı. Yıracık küüdän o otladardı koyunnarı. Birdän bira, yakın kendisinä, o gördü Büük Kariyı. Çoban istedi sokulsun ona, ama İisusun Anası oldu görünmüz. O çözdü onun dilini da o annattı küülülerä, ne gördü.

1924-cü yılda, Mariya Magdalinanın günündä (**avgustun 4**), karılar Aleksandrovkadan gittilər o erä, neredä göründü Ayozlu Bogorodiça.

Onnar arasında vardı 49 yaşında bir karı – Ekaterina Dmitrievna Terzi, angısı duldu artık 30 yıl.

Geldii gibi bu erä, onnar birisini görmedilər. Bir dä Ekaterina Terzi dedi:«Bakınız, tee Karı bizi çaarêr», da kaçtı onun tarafına. Öbür karılar birisini görmedilər, ama kaçtılar Katinin ardına. Görmää Kariyı yakışmadı. Kati yalnız diz çöktüydü, gözleri da yaşlan doluydu. O söledi onnara Karının laflarını: «Sölä insannara inanmayı dooru götürsünnär hem dua etsinnär Allaaya pişman olmaklan, ama bän buldum bırda yakışıklı er. Getiriniz bırayı ayazma, mum, günnük hem oloy. Burada vakıdında olacek manastır». Ozamandan beeri bu gün sayılêr manastırın günü.

Ertesi günü, avgustun 5-dä, Ekaterina, sorup zaabitlik organnarına, koydu kruça hem bir taş o erä, neredä gördü İisusun Anasını. Kati genä gördü Gök Padişaa kasını. O dolayladı bu eri da kaybeldi.

Haber, ani göründü Gök Padişaa kası, kapladı dolay küüleri dä. Bu erä çekettilər gelmää Allaha inanan hacılar. Onnar getirärdilər bu ayozlu erä mum hem günnük, oloy. Onnar çalardılar psalomnarı nem duaları, şanna-yarak Allahı hem İisusun Anasını.

Binnän insan, inanan Allahı, mumnar ellerindä dua edärdilər gecä-gündüz açık kırdä. İnsannar getirärdilər türlü işlär, angıların yardımınan düzdülär bir küçük klisecek. Orayı astılar ikonaları hem okuyardılar duaları.

Büünkü gündä o küçük kliseciin erindä durêr Aozlu-Duuma-Allahtan duan karı manastırı.

1924-cü yılda İzmailın episkopu İustinian blagoslovit etti bu eri da yaptılar burada ilkin adam manastırı «Skit İustinian» adına. Hep bu yılda koyuldu manastırın temelleri. İzmaildan geldilər 6 manah, onnarın başıydı ieromonah Venedikt.

1933-cü yılda adam manastırı diiști karı manastırına. Manahlar döndülär geeri İzmaila, bırayı da geldilər 8 manaşka. Bu karı ocak erinä baş oldu manaşka Zinaida Terzioglo.

Zinaida Terzioglo

1936-cı yılda onnar oldular artık 24. 1944-cü yılda, açan geldi sovet askeri, Zinaida Terzioglo hem birkaç ta manaşka, kalkınıp, gittilər Romıniyaya. Manastırda kaldı 8 manaşka. Zinaida Terzioglunun erinä kaldı manaşka Alevtina. 1945-ci yılda ona verdilər san igumeniya.

İgumeniya Alevtina

Tezlää onnar oldular 16 kişi. Matuska Alevtina götürdü bu diil kolay işi 43 yıl. Allahın yardımınnan, yavaş-yavaş, manastır hep kalkındı hem düzüldü.

Çok zor vakıtları geçirdi manastır: birkaç keret istedilər onu kapamaa, savaştılar daatmaa da. Bu betere pek kahırlanardı igumeniya Alevtina. Bir keret o gördü Kariyi hramın üstündä. O tutardı örtüyü elindä da dedi: «Korkmayınız, bu manastır hiç bir da zaman kapanmayacak». Matuska igumeniya diz çöktü, Karı da kaybeldi.

Birazdana çekedildi düzülmää eni hram Arhangel Mihailın adına, deyni eskisi hepsini acıları hem manaşkaları, artık, almazdı .

Manastırda götürdülär slujbayı çok pastırlär, ama anacez sade birkaçımı. 1967–1978-ci yıladan slujbayı götürdü igumen Aleksi (Filozov). 1969-cu yıldan çekeder ona yardım etmää igumen İoannikiy (Horunjiy), angısı işledi taa bitki günnerinädän (1996).

1978-ci yıldan çeketti işlemää igumen Andrey (Maşkov). O dayma sölärdi apostol Petrinin laflarını: «Olunuz hepsiniz bir fikirdä, cana yakın, kardaşlıkta hem dostlukta». Bu lafları yazdılar onun anmak taşında da.

Geçindi igumeniya Alevtina (Pisova Anna Petrovna) 1987-ci yılda.

İşi elinä aldı igumeniya Efrosiniya (Paskalova Elena Nikodimovna). O götürdü hem ilerletti işleri, angılarını çekettiydi igumeniya Alevtina.

Ayozlu Arhangel Mihailın adına hram da gelärdi artık küçük. Çoyu insannar dua edärdilər dışarda. İgumeniya Efrosiniya hesapladı, ani lääzım kaldırmaa eni, büyük hram. 1990-cı yılda manastırda koydular eni hramın temellerini Troițanın adına.

Allahın yardımınnan sobor düzülärdi. Matuska bütün üreeni hem canını koydu hramın düzülmecinä. Duaların yardımınnan, Allahın yardımınnan hram düzüldü, ama matuska Efrosiniya etiştirämedi onun açılmasına, deyni

Allaa aldı onu 2001-ci yılda. İlk sobor duaları hramda Troiğanın adına çaldılar, açan toplandı çok insan gömmää matuşkayı.

Götürdü gömmeyi arhierey Agafangel, Odesin hem İzmailın mitropolidi.

Gömdülär matuşkayı iki hramın arasında: Bogorodiğanın hem Troiğanın.

Büünkü gündä işleer hem çalışêr igumeniya Ermogena (Külaflı İrina Dmitrievna).

Çalışmakların yardımınnan 2004-cü yılda hram Troiğanın adına bitirildi. Ayozladılar hramı (sentäbrinin 21) – Ayozlu Duumakı Bogorodiğanın günündä. Yortuyu götürdü arhierey Agafangel, Odesin hem İzmailın mitropolidi, ona yardım edärdi may 60 popaz. Manastır bukadar çok insan toplantısı taa yok gördüü.

Genç hem çalışkan igumeniya Ermogena pek çok işlär yaptı manastıra: koyuldu büyük portalar, plannar manastırın dolayında, geçirdi 7 kilometralık gaz hem taa çok işlär. O büün da çalışêr genişletmä hem gözelletmä manastırını.

Yok nasıl anmamaa taa bir ayozlu eri – pınarı, angısının istoriyası hep meraklı. 1924-cü yılda, adamın birisinä geler düşünä, ani görünmök erindä kazsın bir pınar, angısının suyu alıştırcek insanı. İçip bu suyu, insannar kabledelerlär saalık. Yapıldı hep bu erdä bir dä kupelnä, neredä insan var nicä girsın suya. Bu ayozlu su inanan insana faydalı oldu.

Bän hodulum, ani yaşêêrım diil uzak bu ayozlu erä, angısının kublaları şılêêr dolaya. Bän hodulum, ani benim bobam, Yabanjı Georgiy Mihayloviç, anılmış teneki ustası, çok yıllar işledi manastırda. Diil bir örtü örtüldü onun altın ellerinnän.

Bir laflan, bu gözelli, bu cennet başçasını lääzım görmää, duymaa manastırın ruhunu hem dua etmä Allaha bütün üreklän.

(Düzdü Lüdmila Veliksar dokument kiyatlarına görä)

çatırık – перехрестя

kenar – край

skelä – пристань

hak – истина

Görümnü oluşluk – явлення Божої Матері

görünmāk – явлення

Büük Karı – Велична Жона

Gök Padişaaкасı – Цариця Небесна

zaabitlik organnarı – влада

hacılar – паломники

ocak eri – багаття, вогнище

örtü – покрівля

UÇAN TURNALARIN SESLERİ

Çilingir Todur, bir küülü, nicä dä çoyu, yaşardı yalnız. Karısı öldüydü aar hastalıktan. O vakıtlar pek zor yaşardı insan. Kaldıydı o üç uşaklan: bir kızçaaz taa büücerek Zina, iki dä çocucak – Vani, ölä bir sekiz yaşında, hem Peticik, sallangaçta taa uşak..

Todur demircilii kullanardı, nicä dä dädusu, bobası da. Bundan kalmış onnarın laabı Çilingir. O, bir boba gibi, pek istärdi, ki baari bir uşaa üürensın kiyat. Da verdiydi Vaniyi şkolaya. Ko üürensın da olsun adam.

Vaniylän barabar şkolada üürenärdi küülü üüredicininin dä kızçaazı Galä.

Çilingir Todurun aylesi pek sevärdi çiçek büütmää. Taa karısı yaşarkan, haliz o düzdüydü gözäl bir çiçek başçası, da onu şindi dä koruyardı uşaklar, haliz Zina. Susaklarlan, testilärlän avşam-sabaa sulardılar çiçekleri. Ne büümäzdi o başçada? Gül, laalä, altıncık, feslen, girgina, kadifä çiçää, kaar topu, güz çiçekleri – çok türlü çiçeklär. Renkleri gözünü alardılar. Haliz güzün. Gözäl koku daalardı bütün maaleyä.

Sentäbriydi. Vani hem Galä şkoladan evä gelärdilär. Birdän yollar çatırında Vani durgundu da baardı:

– Galä, Galä, bak, turnalar uçêrlar!

«Kur-r-r, Kur-r-r», – işidilärdi göktä o kuşların sesleri. Onnar yolcuydular, gidärdilär başka erlerä, nicä her yılın, güzün. Salladılar kanatlarını, sansın selemnärdilär uşakları yada prost olardılar onnarlan.

– Görerim, Vani, görerim! Te-e-e onnar, iki sincir dizilmişlär! – mayıl olarak, baardı kızçaaz.

– Ha sayalım onnarı, – dedi Vani.

– Hadi! Bir, iki, üç, dört, beş... Ama maavi gök kamaştırêr gözlerimi. Turnalar da uzaklanêrlar.

Turnalar uzaklanardılar hem hep küçülärdilär, taa kaybelincä heptän. Da bir aar duygu düştüydü bu uşakların cannarına, ani aalayacıkları gelärdi. Gözlerine uçuşan payak iplikleri dä yapışardı.

– E-e, te bu payaklar da ya! Girerlär artık gözlerimä... Şaşırttılar, – aalaştı Galä.

– Benim dä, şu amannar.

Turnalar artık uçtular, eridilär gökün üülen tarafına kayan bulutlarda...

Ne fasıl! Neçin sanki bunca gidän kuşların içindän turnaların uçması çok duyguladêr insanı? Hem diil sade uşakları, ama büyükleri dä? Saklı iş...

Uşaklar dönärdilär evä sus olarak hem kahrılıca...

Yaşlarına bakmayarak, onnar pek erken başlamıştılar annamaa yaşamayı, onun zorlarını hem amannarını, dooruluu hem dooruluksuzluu. Kim bilsin, ne onnarı bekleer ilerki sevinçlerindä hem turna uçmaklarında?...

§ 34. YARATMA MORAL-ETİKA, CÜMNÄ TEMALARINA

ТВІР НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ (СУСПІЛЬНУ ТЕМУ)

1. Toplayın material da düzün yaratma verilmiş temalara.

Cümnä temaları:

- 1) Uşak merkezi.
- 2) Natura hem biz.
- 3) Dik baare bir fidan yaşamanda.
- 4) Sevda Vatana, sevda ana tarafına yapêr insanı cana yakın.
- 5) Dostlaş komuşularlan!
- 6) Aklında tutmak – bizim zenginiiimiz.
- 7) Musaaflırlık – gagauzların bir kaliteli.
- 8) Gözellik yapêr yortu işlenir günnerini dä.

Moral-etika temaları:

- 1) Zor mu olmaa halizdän dost?
- 2) Ne alamayacan paraylan?
- 3) Neredä duumuşun, orada da fayda getirmişin.
- 4) Ne o olmaa zamandaş insanı?
- 5) Nesoy zanaat ayırmaa, götürülsün işin faydaylan?

2. Tanışın moral-etika temasına görä söyleyişlärlän, istediinizä görä kullanın yada bulun başka. Kolay gelsin işinizä!

İilik yapacan – ilik ta bulacan.

İi işi korkmadaan yap.

İili aklında tut, kötülüü unut.

Dost kara gündä belli olur.

O diil sana dost, kimin aazından bal akêr, ama kim sana üzünä dooruluu söyleer.

İnsan dolsuz köksüz aaç gibiydir.

Anayı, bobayı saygıla – hayatın kolay geçer.

Ana duası denizin dibindän çıkarır.

§ 35. TAKRİR-ÇEVİRMÄK ПЕРЕКАЗ-ПЕРЕКЛАД

1. Çevirin bu teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Açıklayın sıradan bu tekstin baş fikirini. Yazınız yaratma-fikirlemä temaya «Ne lâüzım insana kısmetli olmaa deyni?»

ЖАР-ПТИЦЯ

Усе було дивовижним: чисте небо, море блакиті, м'яке сонячне світло; перша зелень на деревах, ще недавно похмурих і кострубатих, була схожа на хмари зеленого диму, що ось-ось здійметься догори. Не хотілося сідати ні в автобус, ні в тролейбус, і він пішов пішки, відчуючи, що його тіло – велика й легка пустка, на яку, очевидно, перетворилася його недавня радість, його піднесеність почуттів. Ніжність, зовсім недавня, тендітна, ще начебто звучала в душі, але це вже були рештки тієї великої, справжньої ніжності, яка частково перетворилася на попіл, частково згасла, а частково її випромінювали спогади.

Колись у дитинстві йому снилися сні: він тримав у руках жар-птицю, а потім, прокинувшись, навіть відчував на долонях дотик золотого, сліпучого пір'я. Здавалось іще деякий час, що він зловив-таки жар-птицю, але тануло останнє марево сну, і приходила до нього сумна впевненість, що ніякої жар-птиці не було, що все це привиділося, але тепер усе начебто відбувалося у зворотному порядку.

Вуличний рух, метушня чи, навпаки, навіть неспішливість – усе це було осмислене. Оглядаючи вулиці вечірнього міста, він зрозумів: у передчутті ночі люди прагнуть не самотності чи суму – хочуть бути комусь потрібними.

(В. Шевчук)

жар-птиця – ateş kuşu
сліпучий – gözkamaştıran
у зворотному порядку – ters sıra
бути потрібним – gerekli olmaa

2. Okuyun teksti. Annadın onun içendikilerini gagauz dilindä. Tanıdın temasını hem baş ideyasını. Parçalayın teksti maana paylarına görä, herbir paya koyun ad.

НЕБЕСНИЙ ЯНГОЛ ГОРОДОЧЧИНИ

Шаварський Руслан Антонович народився 14 березня 1973 року в місті Городок Хмельницької області.

У дружній родині Шаварських разом із Русланом зростали ще два брати – Роман та В'ячеслав. Руслан дуже любив їх і опікувався ними, дбав і завжди відчував відповідальність за молодших. У їхніх стосунках панували щирість, теплота, взаємоповага та довіра.

З ранніх літ Руслан вирізнявся незвичайною зрілістю й мудрістю. Він умів приймати важливі рішення, завжди брав на себе відповідальність і піклувався про тих, хто був поруч. Його слово додавало впевненості, його порада заспокоювала, його підтримка надихала. Часто саме він ставав опорою не лише для братів, а й для батьків.

Відповідально ставився до будь-якої роботи: допомагав удома, дбав про порядок, вмів організувати інших. Йому було властиве почуття обов'язку, яке проявлялося в усьому, за що брався.

Навчався в Городоцькій середній школі № 4, де проявляв велику старанність та любов до знань. Особливо він відзначався своєю любов'ю до читання – книги завжди були для нього вірними друзями та радниками. Руслан був одним із найактивніших читачів шкільної бібліотеки, завжди прагнув дізнатися більше й поділитися прочитаним з іншими, а серед своїх однокласників вирізнявся тим, що читав найбільше.

Так формувався характер майбутнього Героя – щирого, розумного, духовно багатого. Любов до книги та повага до вчителів залишили у його душі глибокий слід, який супроводжував його протягом усього життя.

У старших класах Руслан захопився спортом. Особливу увагу приділяв футболу, часто представляв честь школи на змаганнях. Наполегливість, цілеспрямованість та справжній командний дух Руслана не раз ставали запорукою перемог.

Він завжди мріяв стати військовим, служити Батьківщині та захищати її. Після закінчення школи вступив до Кам'янець-Подільського вищого військово-інженерного командного училища. У 1990 році Руслан склав присягу на вірність народу України. Це була хвилююча й особлива мить, адже він з дитинства щиро любив свою Батьківщину і мріяв служити їй чесно та віддано.

Після закінчення військового училища Руслана Шаварського направили для подальшої служби в аеромобільну десантну дивізію міста Болград Одеської області.

Тут він пройшов шлях від командира взводу до начальника інженерної служби в окремому саперному батальйоні. Саме тут наш захисник проявив себе як дисциплінований, відповідальний та відданий військовій справі офіцер.

Незважаючи на те, що Руслан Антонович прибув молодим лейтенантом після навчання, він відразу завоював авторитет як серед офіцерів, так і серед своїх підлеглих. Скромний, тим не менш завжди був душею компанії, умів з першої зустрічі розташувати до себе, завоювати авторитет як своєю людяністю, так і професіоналізмом. Дуже швидко, завдяки своїм якостям, Руслан став командиром роти. Згадуються випадки, коли Руслан під час переводу техніки, не цураючись, закатував рукави та разом з підлеглими, весь у мазуті, як і солдати, підказував та надавав допомогу їм. Як узимку, коли снігом занесло усі дороги у районі, не вилазив з інженерної техніки декілька діб, розчищаючи шляхи, щоб була можливість «швидкій допомозі» доїхати до сіл району.

Він любив порядок і завжди вимагав цього від інших, адже вважав, що дисципліна – це запорука сили й успіху.

Для Руслана сім'я була найбільшою цінністю. Він дуже любив свою дружину та дітей, пишався ними і завжди намагався бути взірцем для синів, прищеплюючи їм чесність, справедливість і любов до України.

Руслан умів поєднувати суворість військового та ніжність люблячого чоловіка й батька. Він був людиною слова і честі, для якої вірність обов'язку, дисципліна і справедливість були понад усе.

Життя Руслана було прикладом справжньої любові до України, до своєї родини, до людей.

Склавши військову присягу ще у молоді роки, Руслан став кадровим офіцером і 25 років з честю та гідністю ніс службу на Одещині. Отримав звання майора.

Вийшов у відставку... Мріяв про тихий сімейний затишок. Але війна змусила повернутися до військової справи. З початку війни Руслан з перших днів приєднався до лав Захисників і з честю виконував завдання по захисту своєї Батьківщини.

Він брав безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, на Донеччині

У травні 2023 через погіршення стану здоров'я був призначений на посаду командира інженерно-саперної роти інженерно-саперного батальйону 808 Дністровської окремої бригади підтримки. У складі цієї бригади з лютого по липень 2024 року виконував завдання на Херсонщині.

Його бойовий товарищ Сергій Діордійчук згадував:

«Руслан Шаварський ніколи не гнався за нагородами... Для нього завжди були важливі люди. Якщо зверталися до нього по допомогу, він завжди намагався допомогти. І коли приймалися важливі рішення, дослухався до думки підлеглих. Спочатку пропонував свій варіант, а потім казав: «А тепер ви додавайте до моїх слів свої думки і пропозиції. Будемо

разом вирішувати, як краще». Бо рота – це як сім'я. І він піклувався про нас. А робота наша була небезпечна. Багато хто з побратимів був поранений, як і я, і Руслан Шаварський. – Але нічого, вижили. Проте не завжди була змога повністю відновитися... От і здоров'я нашого командира просто не витримало».

Руслан Шаварський знаходився на лікуванні в Одесі, готувався до операції, після якої мав вирушити на службу. На жаль, військовий не дочекався операції, його серце зупинилося ввечері 4 вересня 2024 року

До останнього подиху він залишався вірним своєму обов'язку та Батьківщині. Він мріяв про сильну і незалежну Україну, в яку вірив усім серцем і яку захищав як справжній воїн.

Поховали Героя 7 вересня 2024 року на Алеї Слави в м. Городок. В нього залишилися дружина, два сини, мати та брат.

(Анатолій Шамарін)

клятва, присяга – emîn
справжній воїн – hakına askerci
на жаль – yazık
поранений – yaralı
справедливість – doorulukluk
пишатися – hodullanmaa
командир роти – rota komandiri
опора – dayangaç
не завжди – her zaman olmaz
не гнався за нагородами – koolaşmardı ödül ardına

1. Angı özellikleri seçtiniz Ruslanda?
2. Neydir ona deyni aylesinin maanası?
3. Nicä belli olur onun patriotluu?
4. Bulun teksttä kahramannıın, insannıın, sorumnuun örneklerini.

Yazın kısıdan bir êsê (8-10 cümle) temaya görä: «Neydir o büünkü gün kahraman olmaa?»

- Kendiniz gazetacı olarak, yazın Ruslan Şavarskiy için kısıdan bir haber.
- Kurun bir mektup ona, neredä siz gösterersiniz kendi bakışınızı onun yaşamasına.
- Yazdırdın 5-6 cümleyle, angı özelliklerlän lâázım saabilik etsin Vatanın hakına koruyucusu.

saabilik etmää – володіти
özellik – якість
gazetacı – журналіст
sorumnuk – відповідальність

§ 36. KISADAN ANNATMAK TEKSTİ ARTİSTİK STİLİNDÄ (AAZDAN)

СТИСЛИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖЬОГО СТИЛЮ

1. Okuyun teksti demekli. Ayırın da annadın kısıdan tekstin ideyasını.

BİR DUMANNI AVŞAMDA...
DARSIZLIK

Ayran çıktı bir alçak saazlan örtülü evdän. Dışarda karannıktı, güzdü, yaamurlu havaydı. Çocuk kapadı kapuyu da sansın girdi dumanı yataa. Çukurlardan, kulaklardan, daalıcaktan küüyü sarardı duman. O, nicä bir sündük, sokulardı herbir aralaa. Ondan bişey görünmüzdi: ne evlär, ne samannık, ne saazlık, ne köprü. Da bu dumanı avşamda sade çayırdan işidilirdi trenin örümesi, angısının sesi benzärdi dev ulumasına. Ayranın canına çökärdi darsızlık, duman da sansın oturardı ensesindä bir tılsım gibi. Birazdana Ayran tanıdı, ani tren durdu onnarın yanında. Aklınca beklärdi insannarı, ani gelirdilär geç vakıt kasabadan. Çocuk yaptı kapunun önündä birkaç iş da hesap aldı kendiyä, ani onu taa derin suvazlêêr can darsıklı. O kaldırdı başını işindän, baktı dumanı hem siirek yıldızlı gökâ da hesapladı: «Ah, olsam şindia bir guguş da uçayım yırak denizä, daadayım darsıklımı, biraz oynaşayım lüzgärlän bir yumancak oyunu» – Sora seslendi çayır tarafına da genä düşündü! «Bu sıra deyecäm sana tren! Al, götür beni uzaa, denizä, oluruz yoldaş hem kardaş orada...»

(*Mariya Kuyumcu «Bir yudum kıvılcınnı kraa»*)

2. Okuyun teksti demekli. Ayırın da annadın kısıdan tekstin ideyasını.

BOBA OOLLARINNAN

Bobaları izin etmiş, ki oolları yaşasınнар birlikte, ama onnar seslemäz-mişlär. Ozaman o getirer onnara bir dışar süpürgesi da verer onu kırsınнар.

Türlü-türlü бүкерлär, kıvradêrlar, hertürlü kırmaa savaşêrlar, ama kıramêrlar. Ozaman bobası çözdürtmüş o süpürgeyi da genä izin etmiş kırsınnar onun herbir çıbıcaanı ayırı.

Oolları pek kolay kırmışlar-falamışlar o süpürgeyi.

Ozaman bobası demiş: «Gördünüz mü, nicä siz, genç hem kaavi adamnar, bir süpürgeyi kıramadınız? Ama neçin? Neçinki onnar, o fışkannar birerdä topluydular. Ama gördünüz mü, ne oldu o süpürgeylän daattıktan sora? Siz da te ölä. Hepsiniz birerdä yaşarsaydınız, – kimsey sizi enseymäz. Ama çekedärseydiniz çekışmää hem herbiri sade kendisini düşünmää, – sizi pek kolay herbiri enseyär».

- Bobası oollarına ne izin etmiş?
- Oolları neçin seslemäzmişlär?
- Bobası oollarına ne getirmiş da ne yapsınnar buyurmuş?
- Neçin oolları süpürgeyi kıramamışlar, nicä bobası çözdürtmüş onu?
- Ne istemiş bobası annatmaa oollarına bununan?
- İnsannar nezaman güçlü olêrlar?
- Çekışmək hem sade kendinä düşünmək neyä getirär?
- Açıklayın tekstin öz fikirini?

§ 37. AYIRILMA ANNATMAK TEKSTİ PUBLİTİSTİK STİLİNDƏ

ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

1. Okuyun demekli teksti, ayırın da annadın onun öz fikirini.

KOSMOS YAKIN HEM UZAK

Kosmos... Bu laf girdi bizim yaşamamıza diil çoktan, ama büün bu lafsız yok nicä.

XX-ci asir payetti üzyıllı iki paya – kosmossuz hem eni zamannarlan, açan ilk kahramannar yollandılar te o erlerä, neredä insan taa yoktu – kosmosa.

Ozamandan kosmosa etiştirler şansora beşüz insana yakın, çok devletlerdän.

Er, Mars, Yupiter, Saturn, Venera, Uran, Neptun hem Merkuriy. Onnar bulunêr Güneş sistemasında.

Güneş sä bir yıldızdır. Ozaman ay nedir? Ay – er üzünün uydusudur (sputnii).

Kosmos – (uzay) bizim planetamızın dışında olan büyük bir hava boşludur. Çekeder bu boşluk planetamızdan 100 kilometra üüsekliindä. Neçin kosmos okadar uzak mı? Çünkü bilimcilär onun atmosferasının bir kısmını Er planetamızın bir parçası hesap ederlər.

Er planetasının atmosferası koyu bir hava katıdır. O sarêr bizim planetamızı da koruyêr yakıcı güneştän hem kosmostan gelän musaafirlerdän – meteoritlerdän. Er planetamızın atmosferasında var oksigen. O olmasa, hiç bir canı (insannar, hayvannar, kuşlar, böceklär hem başka) soluk alamaz.

Kosmosta pek çok gök predmetleri var: planetalar (gezegenär), uydular (sputniklär), asteroidlär, yıldızlar, kometalar. Onnar hepsi uçêrlar bu kosmos boşluunda: uruşêrlar, daalêrlar, duuêrlar.

Kosmossuz бүүнкү гүндä yok nicä – bunu hepsicii biler. Televiziyä, internet, baalantı – bu hep kosmosunun yardımınnan.

Bizim dilimizä elli yıldan zeedä geldilär bölä laflar, nicä «sputnik», «kosmos gemisi», «kosmonavt», «astronavt», «kosmos stanțiyası».

Başka devletlerdän adamnar işleerlär aylarlan-yıllarlan barabar, ama sade usluluk, bilgi fayda için, neçinki oradan, kosmostan bizim topraamız nekadar gözäl, okadar da küçücük. Her yıl yollanêrlar işlemäa, yaşamaa Dünnäarası Kosmos Stanțiyasında uçär-beşär uçak-kosmonavt zanaatında, angıları bilim tarafından çok faydalı iş yapêrlar kendi kuvetlerini harcêrlar islää işlär için. Onnar yardım ederlär tanımaa, nicä hava olacek, hava durumunu göstererlär, vererlär hepsimizä umut, ani läazım korumaa bizim zengin dünnemizi, topraamızı, yok etmäa devletlerin baarışmalarını, cenkleri köklemäa yaşamaktan.

Şindi, XXI-ci asirin başlantısında, bu zanaat oldu şansora diil fasıl, ama ölä taa siirek. Ukrainadan kosmosa uçtu Leonid Kadenük 1997 yılda, angısı duudu 1951 yılda küüdä Klişkovți, Hotin rayonunda, Çernovițk bölgesindä. Kosmosa uçtu amerikanețlärän barabar gemidä «Kolumbiya».

Kosmos... Çoyuna hep taa uzak, ama insannar isteerlär git-gidä yapmaa onu yakın.

(İvan Kior)

MERAKLANDINIZ MI KOSMOSLAN? VARDIR MI OKUDUUNUZ YADA İŞİTTİİNİZ, ANİ?

- Yupiterdä var nicä erleşsin bin taane bizim Er planetamız gibi.
- Venerada bir sutkanın uzunnuu çeker 224,7 gün yada 7 ay, yarıştırdıyan bizim sutkaylan. Hem sade bir Venera Güneş sistemanın planetalarından döner tersinä.
- Hem balaban bayır, angısı bilinir insannık arasında, bulunêr Vesta asteroidin üstündä. Onun balabannı – 22 kilometra.
- Kosmos bolluun yok ne ortası, ne da kenarı, neçinki Enşteynin teoriyasına görä, gravitațiya burêr kosmos bolluunu bir bitmâz buruk çiziyä.
- Güneşin aarlı tutêr 98 % hepsi obyektlerin aarlından, anguları girerlär Güneş sistemasına.
- Bir minutta bizim planetamız Er geçer 19300 kilometra.
- Planeta Erin dolayanında döner 8 bin taane türlü kosmos bokluu.
- Eer bizim planetamız döneydi Güneşin dolayanında tersinä, yılımız olaceydı iki günä taa kısa.

§ 38. KONTROL YAZMAK YARATMASI КОНТРОЛЬНИЙ ПИСЬМОВИЙ ТВИР

1. Toplayıp material, yazın kontrol yaratması bu temaya «Var bin yol, biri – benim!»

ÜÜREDİCİ

Hepsi zanaatların arasında üüredici bulunêr ayrı. Biz hepsimiz baalıyız taa küçüktân, uşak başçasından, şkoladan üüredicilerinnân.

Bân sayêrım, ani olacam islâa üüredici. Küçüklüümdân severim çok okumaa, bilmää, annamaa, neyâ sa üüretmää kimi sa, göstermää türlü meraklı işleri lâazım bilmää dilleri, sayıyı, çok taraftan bilgileri. Küçük klastan üürenicilâr isteerlâr havezlân üürenmää yazmaa, okumaa, saymaa, severlâr vermää binnân soruş. Islâa üüredici lâazım hepsinâ cevap bulsun.

Bu zanaatsız yok nicâ yaşamaa dünnedâ.

AGRONOM

Bän severim işlemää toprakta, büütmää türlü ekinneri, aaç dikmää, baa kesmää. Biz yaşêêrız küüdä, tä neçin lääzım bilelim çok.

Şkolayı başardıynan, bän gidecäm çiftçi zanaatçı universitetä, neçinki isterim olmaa agronom. Orada üürederlär pek çok işä: nezaman taa islää ekmää booday, arpa, yulaf, çavdar, nasıl yardım vermää ekinnerä – gündödülerä, papşoylara, baalara, ne türlü yapmaa kultivaçıya, nezaman yapmaa faydalı işleri udobreniyalarlan, nicä toplamaa bereketi, korumaa toplanmışı.

Agronomda yok vakıt dinnenmää. İlkyazın, yazın, güzün o hep kırdä, başçada, meyvalıkta. Kışın da o düşüner toomlar için, sürmāk için, ekinnär donmasınnar. Düşüner nicä topraamız dinnensin da genä versin çiftçilerä zengin bereketleri.

çiftçi zanaatçı universitet – сільськогосподарський
університет

HAYVAN İLAÇÇISI

Biz ayırêrız zanaat kendi bilgilerimizä görä. Bu iş diil kolay. Tâ neçin lâázım çok düşünmää, sayıklamaa, kendi kuvedini hesaba almaa.

Bän, başardıynan üürenmää şkolada, isteerim olmaa hayvan ilaççısı (ветеринарний лікар). Bu zanaat pek meraklı hem faydalı. Küücülär, çiftçilär tutêrlar çorbacılıkta türlü ev kuşları hem ev hayvannarını – tauk, ördek, kaaz, domuz, koyun, inek. Elbetki, raat insana, açan onnar saa-selem, bulunêrlar hoş saalıkta. Ama açan onnar hastalanêrlar, pek kahrılı hem gücenni olêr çorbacılar – nesoy ilaç bulmaa da alıştırmaa zavalı hayvancı.

Ozaman yardıma gelir hayvan ilaççısı, angısı savaşêr yardım etmää: kopça mı vermää, okol mu koymaa, emi mi diıştırmää. Tâ neçin bölä zanaat herkerä olacêk lâázım. Kuşu-hayvanı alıştırıynan, sansın kendinä dâ olêr ilin.

Bän ayırêrım bu pek meraklı zanaatı.

(Üürenicilerin yaratmalarından)

§ 39. ANNATMA KENDİBAŞINA AYIRILMA TEMAYA ОПОВІДАННЯ НА САМОСТІЙНО ВИБРАНУ ТЕМУ

1. Ayırın kendibaşına bir tema da yazın annatma.

YOLCUNUN DÜŞÜNMEKLERİ

(esse)

Vatan var hepsindä. Vatansız yok ne kuş-hayvan, vatansız yok insan.

İnsana läüzüm Vatan,
Halkına kalsın damar,
Kanında dedä sesi,
Uzaktan evä çeksin,
İnsana läüzüm Vatan.

...Şindi ölä zamannar, ki yollanmaa başka devletlerä diil zor, da yollanêrlar. Bütün biyaz dünnä oldu kimä sä nicä ev. Büün Ukrainada, Moldovada – sabaa Türkiyädä, İtaliyada, Bulgaristanda. Ölä yaşamak – adam oturamêêr bir erdä. Ama...

Yolculuk – bu pek meraklı iş. Görmää, nicä yaşêêrlar başka halklar, ne gözelliklär var orada, ne türlü dinnenmäk orada severlär. Gittiynän nereyi sa uzaa, läüzüm bilmää dili da, adetleri da, kaybelmemää insannarın arasında.

Kim sever çok gezmää, onu var nicä annamaa. Ama ne dalga kalkêr canında, açan başlêêrsın düşünmää ana taraf için. Bekim yaşlar da akêrlar, yavaş derecik gibi yanaklardan aşaa? Tä ozaman var nicä annamaa insanı – Vatan, duuma er çeker, çaarêr: «Neredä sän bulunêrsın, oolum-kızım? Nezaman dönecän geeri»

Yolcuya aç kapuyu,
Teklif et onu: «Buyur!»
Susandı sa – ver içsin,
Sofraya imää geçsin,
Yoruldu sa – dinnensin,
Üşüdü sä – ver giinsin <...>

Biz ölä dä bitkiyädän annamaycez, nasıl insan kimär keret yıllarlan bulunêr yabancı devlettä, ne olêr onun canında.

Elbetki, var adam, ani sınaşêr – yok ne yapmaa. Bir yıl kazanmaa, iki yıl, taa çok yapmaa kendinä «yortu» da gitmää trendä Parijä, Londona, Venetiyaya... Ama gördüynän türlü gözellikleri, ana topracak hep çekiçcik gibi urêr kafana: «Çocuum, seni bän beklerim, gücendirmä beni!»

Sora soracan derindän,
Cuvap versin – neredän?
Angı yollardan döndü,
Nasıl memleket gördü?
Taa mı zengin o erlär?
Pak hem derin derelär?

Yolcunun cevapları var nicä olsunnar çok türlü, ama bitki-bitkiyâ, ömür
ölâ bir meraklı iş, ani yok nicä onu aldatmaa.

Canımı darsık sıktı,
Yaban yollara baktım,
Meraklı çok iş gördüm,
Ama... tâ geeri döndüm...
Salt ana tarafımda
Usluluk var canımda.

(İvan Kior)

§ 40. AVTOBİOGRAFİYA

АВТОБІОГРАФІЯ

Avtobiografiya – urum dilindän alınma laf. Urumca **autos** – kendim, **bios** – yaşamak, **grafo** – yazêrım. Bu lafın maanası – kısıdan yazı bir kişinin kendi yaşaması için.

Avtobiografiya – ofitşal-izmetçilik stilinin janrası.

1. Yazın kendi avtobiografiyanızı bu örnää görä.

Avtobiografiya

Bän, (laab, ad, bobayca), duudum (gün, ay) 20... yılda (duumakı er). Sonda yazılê ana-boba (L. A. B.), onnarın zanaatları; üürenmenin başlantısı; premiyalar hem nagradalar (angı predmettä hem ne sebep için);

Data (sol tarafta)

İmzalamak (saa tarafta)

2. Okuyun bir örnek avtobiografiyaya. Annadın, ne annadınız bu dokumenttän o kişi için, angısı onu yazdı.

Avtobiografiya

Bän, Veliksar Konstantin Sergeeviç, duudum iülün 3-ündä 2007 yılda küüdä Aleksandrovka, Bolgrad rayonunda, Odes bölgesindä. Gagauz .

«Bobam, Veliksar Sergey Dmitrieviç, işleer çiftçi; anam, Veliksar İrina Nikolaevna – satıcı».

2014 yılda Aleksandrovka cümnä orta şolanın I-inci klasında başladım üürenmää. Şindi üürenerim 9-uncu klasta .

Pay tutêrım okulun yaraşmaklarında.

Evin adresi: küü Aleksandrovka, Bolgrad rayonu, Odes bölgesi, sokak F. Mazarenka, 25.

Mardın 25 2022

imzalamak

Avtobiografiyanın rekvizitleri:

- dokumendin adı;
- tekst, angısında belli ederlär: laabı, adını, bobayca, angısı yazêr doku-mendi; datayı hem duuma erini, angı millettä çekilersin; kısıdan aylenin kişileri için, üürenmæk, zanaatlar, evdeki adres;
- data, ne zaman yazıldı dokument;
- imzalamak.

§ 41. TEKSTLÄR ÇEVİRMAK İÇİN GAGAUZ DİLİNÄ ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДУ ГАГАУЗЬКОЮ МОВОЮ

1. Alınız hesaba, ani siz sansın çeviriciysiniz, da lääsım çevireysiniz teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Savaşıp vermää tekstin öz maanasını hem temasını.

ВИНО З ТРОЯНД

На неї задивлялися навіть дідугани, і вже рідко який хлопець не міряв очима з голови до п'ят. В одних у зорі світилося захоплення, в других – неприхована хіть, а треті милувалися нею, як шедевром краси. Коли вона кидала чорні коси на пружні груди і пливла селом з сапкою на плечі, хлопці божеволіли. Приходили боязко до її воріт і натхненно говорили про кохання, а вона тільки слухала і мовчала. Ніхто не наслідювався торкнутися її, мов боявся осквернити дотиком красу. Вона ніким не гордувала і ніколи не ганила, а тільки прохала прощаючись.

– Не ходи до мене більше. Добре?

І в тернових очах було стільки благання, що ніхто не зважувався їй заперечувати. Минало в хлопців оп'яніння від краси, захоувалися вони в звичайних кирпатих і гостроносих дівчат, а Ольга ставала для них приємною згадкою.

Андрій ніколи не зважувався підійти до неї. Та й куди йому, кульгавому горбаневі, було сікатися, коли й не такі, як він, од неї гарбузи качали. Вона часто ловила його погляд на собі і завжди у відповідь світилася привітністю, але він вбачав у тому образливу жалісливість.

Хлопці ставали трактористами і шоферами, йшли в льотчики і моряки, а він і мріяти про це не міг. Він копірився в колгоспному саду, а вдома розводив квіти.

До квітів принадився, відколи померла мати. В його садибі не росла ніяка городина, лише виноград, яблуні, вишні і квіти, квіти. І могила матері з ранньої провесни аж до бабиного літа квітувала, мов клумба.

Він дарував розкішні букети нареченим, і всі були йому вдячні, і всі шанували його, а йому ж хотілося випити хоч краплю кохання.

– Чи й мені ти подаруєш букет на весілля? – запитала якось Ольга, коли в саду трусили яблука. Він мало не отерп від несподіванки, але мовив:

– Ти вибереш сама, які захочеш. – Потім він посміливішав і сказав: – У мене їх дуже багато. І ще, коли захочеш, до твого весілля я зроблю вино з пелюсток троянди.

– Вино з троянди? – здивувалася дівчина. – Таке й вигадаеться.

– Не віриш? – захвилювався він. – Те вино – як ніжність. Коли прийдеш по квіти, покуштуєш.

І він зашкутильгав до куреня, куди його кликав сторож.

Андрій чомусь вірив, що Ольга прийде по квіти. Він виглядав її кожен вечір. Його збентеженість помітили навіть сусідські хлопчачки, які щовечора щебетали на подвір'ї. Це були вірні Андрієві друзі і надійні охоронці його квітів та саду. Того, хто насмілювався зірвати без дозволу бодай гроно винограду чи квітку, піддавали безпощадному остракізмові. Його цькували так настійливо і жорстоко, як це можуть робити лише діти.

Ці голомозі квітникарі вечорами, як мухи, обсідали Андрія. Він розповідав їм, що бачать у снах квіти, як вони перешіптуються з сивими зорями, вигадував казки про дивовижні краї, де квіти не тільки пахнуть, але й розмовляють, і ходять, і граються в піжмурки, а в'януть лише тоді, коли в тій країні з'являється хоч одна нещаслива людина.

– Квіти люблять щасливих. У нас від нещастя вони не в'януть, а плачуть. Ви бачили, скільки вранці на них роси? Ото їхні сльози. Хто росяного ранку знайде незаплакану квітку, той буде дуже щасливий.

– А ви знаходили незаплакану квітку?

– Ні, я не знаходив та, мабуть, і не знайду...

Висіло над ними добре і щире небо, і малюкам здавалося, що всіяне воно не зорями, а квітами, і що посадив ті дивовижні квіти дядько Андрій.

Ольга прийшла в неділю зранку. Вона була така прекрасна, що відразу якось похнюпились квіти, а господар відчув себе нікчемом і не знав, де подітися.

– Це правда, що суха квітка, знайдена росяного ранку, віщує щастя? – запитала вона в Андрія.

Язик у хлопця прикипів до піднебіння, очі застигли від подиву.

– Хто... Від кого ти чула про це?

– Я приходила до тебе вчора ввечері і слухала, що ти казав дітям. Так то правда чи ні?

– Ні. То я сам вигадав. – Андрій заховав очі в кущ півоній. Ольга зітхнула.

– Жаль, що я не вмю так гарно видумувати.

«Для чого тобі це? – дивувався хлопець. – З тебе досить тієї вроди, якою наділила мати. А в мене... Що я робитиму, коли зрадять мене ще й ті химерні вигадки?»

Перегородом вони сиділи в заплетеній хмелем і диким виноградом альтанці і смакували вино з троянд.

– Ти дуже гарний хлопець, Андрію, – мовила Ольга.

– Ти хотіла сказати, що я непогана людина? – перепитав.

– Я хотіла сказати те, що сказала, – засміялася Ольга і без усякого зв'язку стала побиватися: – Мені багато кажуть, що я гарна і тому мене люблять. Гадають, мені приємно від того. А хіба я винна, що я гарна? Хіба моя врода – це я?

Вона грайливо перекинула коси зі спини на груди.

– Я хочу, щоб хтось полюбив мене, а не мою красу, чорні брови та рожеві щічки. – Вона помітила, що Андрій хоче вклинцювати своє слово, і заговорила ще швидше: – Що та краса? Вітри видублять шкіру, дощі змиють рум'янець! Натягаєшся ящиків на токах, попогнеш спину на буряках – де та й врода дінеться...

Вона замовкла, і Андрій не знав, що сказати.

– Ну, скажи, Андрію, коли висушить мене праця та негода, чи буду любою для того, що спокусився красою?

– Не знаю, Ольго, – щиро зітхнув хлопець. – Не знаю, хто б тебе зміг не любити отаку!

– Я не весь вік такою буду, Андрію, – мовила сумно. – Так мені можна нарвати квітів?

Андрій кивнув головою, і дівчина побрела в барвисте живе озеро. Вона ходила між квітами, а за нею ходили його закохані очі. Ольга прискіпливо обдивилася чи не кожну пелюстку і вернулася до альтанки з порожніми руками.

– Мені жаль рвати їх, – соромливо зізналася. – Вони такі гарні.

Краще я зайду іншим разом. Добре?

Він іде з нею до хвіртки і мовчить. Дівчина виходить на вулицю і, дивлячись у синій неспокій його очей, тихо каже:

– А до весілля ти неодмінно приготуй вино з троянд...

(Василь Симоненко)

НЕСПОДІВАНА РАДІСТЬ

Тієї ночі випав густий лапатий сніг і, прокинувшись уранці, княжна Варвара ніяк не могла збагнути, чого це в її завжди напівтемній кімнаті стало якось незвично світло і біло-біло. Лише коли підвелася з ліжка і підійшла до вікна – зрозуміла, що трапилось.

Все, все надворі: і земля, і дерева, і кущі, і ближній шлях, і далеке озеро зливалися у сліпучій яскравості. Лише будівлі подекуди вперто проступали з тієї загальної білизні, прориваючи гострими верхами товсте пухнасте покривало снігу.

На тому безкрайньому засніженому просторі особливо виразно виднілась якась чорна рухлива цятка, що ледь помітно пересувалася від греблі берегом озера. Здається, то була людина. Але хто б міг бродити так рано серед неходжених заметів? Звичайно, впізнати подорожнього було неможливо, хоч би як пильно придивлятися. Проте якимсь іншим чуттям, не зором, а швидше серцем Варвара здогадалося, що то був Шевченко.

Може, по рухах його, котрі вже легко вирізняла з-поміж безлічі інших, мовби зовсім подібних; а швидше – по вдачі, впертій і непосидючій. Кому б оце заманулося від самого рання брести серед заметів, простувати самотньо по коліна в снігу, крім нього – вічно бентежного й бунтівливого?

То справді був Тарас. Він прошкував од греблі понад озером. Незайманий рипучий сніг бавив його, кликав вдихати морозну свіжість синюватого простору, підставляти груди крижаному колючому вітру...

(Володимир Дарда).

НА БЕРЕГАХ ДУНАЮ

Широкий, повноводий Дунай... Про тихий плин його давно забуті поети складали співи, які линуть за хвилями через століття. Не випити його повені, не вичерпати його глибини. Несе Дунай свої води до моря, пробиваючи гори, прорізаючи широкі долини. Нема йому впину, як розлогим думам поета.

Іван Петрович при кожній нагоді водив напувати коня до тихого Дунаю, пив пригорщами воду, тамуючи спрагу. Глибінь здавалася такою прозорою, наче в ній відбивалися легендарні герої, які черпали шоломом з Дунаю воду. Хотілося полинути за тим прозорим плином, пізнати

в ньому древнього Святослава, що вів бої з гордою Візантією, прибивав на брамі Цареграда свій щит, щоб через багато століть сміливіше було Сагайдачному відшукувати шляхи до цієї фортеці, яка під владою турків перетворилася в повитий невольницьким плачем Стамбул. (За Іваном Пільгуком)

* * *

Сонце почало повертатись на вечірній круг. Кайдашиха вийшла з хати і прикрила очі долонею. Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана, куди її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарити і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од них трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувати їх в руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними. Попаді й небагаті панії частували її в покоях, садовили поруч з собою на стільці як потрібну людину.

Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної звичайності української селянки в неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на весь рот. Маруся була сердита. (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

§ 42. AYIRMAK TAKRİRİ TEKSTÄ PUBLİTİSTİK STİLİNDÄ

ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

1. Okuyun teksti, ayırıp informaçıyı, angısında açıklanêr resimcinin yaratmalı yolu. Cuvap ediniz aazdan «incäzanaat» lafın maanası nesoydur?

Viktor Zhanfira duumuş Aleksandrovka küüyündä Bolgrad rayonunda. Büünkü gündä o – Ukrainanın milli resimcilerin azası; pay aldı dokuz resim toplumunda Kievda, onnar oldular Ukrain devlet uurunda. Küçüklüündän yaradıcı tutêr aklında, nicä, bakarak aynaya, ilk sefer resimnemiş avtoport-redini. Bu onun ilk resimiymiş. Eksperiment düzülmüş kuralısız hem tehnikasız, ama taa ozaman Viktor Vasilyeviç annamış, ani var talandı – görmää dünneyi kendi gözlerinnän. Açan aylesi geçmiş yaşamaa Krivoy Roga, onun baalantısı kendi küüyünä kopmamış, o her yaz gelärmış dädusuna hem malisinä Aleksandrovkaya, neçinki ana erin sevgili naturası ilerledärmış onun becermeklerini resim tarafından.

Pek sevârmış geçirmää vakıdını çıçusunun, İlya Afanasyeviç Zafirakinin ustalık içerindä, neredä duuarmış resimcilik incäzanaatı. Boyaların kokusu, çetkacın oynusu düzârmış biyaz parçadan nesoyşa diri iş, diri yaşamak.

Çıçusu vermiş ona çok urok gelecek zanaatında. Çıçusu o vakıt, – küüyün resimcisiymiş.

1985 yılda Zafiraki başlamış üürenmesini artistik-grafika fakultetindä Krivoy Rogun devlet üüredicilik universitetindä. Oniki yıl Viktor Vasilyeviç işlemiş artistik keramika janrasında. Poltava tarafında çok çalışmış, düzmüş unikal skulptura formalarını.

Pay almış türlü simpoziumlarda dübüdüz dünnedä. Ama halizdän onun becermesi, talandı olmuş portret yaratması. Nedän baştan çeketmiş, onu da ötää dooru ilerletmiş.

Büünnän-büün Viktor Zafiraki işleer kendi manerasında – portret düzmektä.

Herbir işi avtorun – düşünölmüş proşes, neredä tehnologiya, materiallar, kompozitiya çözüler diidi gibi çetkacınnan pak biyaz plata. Diil çoktan Bolgradta geçti anılmış resimcinin personal görünüşü, neredä gelän insannar gördülär resimneri.

§ 43. AAZDAN HEM YAZILI YARATMA-YAZDIRMA RESİMNERÄ GÖRÄ

УСНІ Й ПИСЬМОВІ ТВОРИ-ОПИСИ ЗА КАРТИНОЮ

1. Bakınız kuşkulu resimä. Nasıl duygular peydalanêr sizdä? Yazdırınız resimi artistik stilindä.

2. İnsanın yazdırması resimnerä görä.

Dmitriy Savastin «Legenda»

Dmitriy Savastin «Çoban»

Dmitriy Savastin «Ana»

3. Kurunuz resimä görä süjet annatma.

İvan Kavarnalı «Düünä çaarmaka»

AUDİROVANIYE (АУДІЮВАННЯ)

Audirovaniye – seslemäk hem annamak aazdan sözü.

Audirovaniya vakıdında insan:

- dikkatlı sesleer sözü;
- sesleyeräk informañıyayı kableder;
- annêêr işitmenin maanasını;
- önemli bilgileri aklısında tutêr;
- sesleyän tekstä görä soruşılara cuvap verer.

Audirovaniye yardım eder:

- ilerletmää seslemäk becermeklerini;
- dili taa ii annamaa;
- sözlük zapasını zenginetmää;
- dikkatlını hem aklında tutmayı çalıştırmaa;
- ilerletmää dooru sözleşmeyi hem intonañıyayı.

OKOLCU

Kultura evini bitirdilər işləməə, da buldozer çəketti yıkmaa onun yanında duran damcaazı.

– Bunun da geldi bitki günü, – dedi Nazetli Miron Panayit Lambuya.

– Çoktan o bey! Onun kurulması yılın bizim dədu da bilməzdi... Bir vakıt burada çorbacılıq etti Gırlița da.

– Angı Gırlița? – sordu Panait.

– Sən yok neredən biləsən onu, – dedi Nazetli. – Bu oldu bir kırk yıl geeri. Bu damın yanında vardı okol. Okol deyərdilər aula, angısı sarardı bu damı. Orayı kapardılar zapsız hayvannarı. Kullanardı bu okolu Gırlița. Ondan korkardı diil sade hayvangüdücü uşaklar, ama onların bobaları da. Hem korkardılar diil, ani o kaavi adamdı deyni, ama sade onun için, ani o annamazdı.

Okulun içi herkerə doluydu ineklən, öküzlən, keçiyən, koyunnan. Kimi sefer orda bulunardı kâr domuz da. İnsannar durardılar aulun dışanında da yalvarardılar, ki Gırlița kolversin onların hayvannarını. O sa, yalkaşıp, düüyərdi ba birini, ba öbürünü. İş bitərdi onunnan, ani o hiç lafsız gidərdi adamın evinə da alardı içerdən arenda erinə, ne istərdi.

Gırlițanın bük dürüklüü üzərinə ona kimsey yaklaşamazdı, bir adamdan kaarə. O – ahmacık Papurka Todiyydi. O herkerə kendiliindən yardım edər-di Gırlițaya toplamaa okola hayvannarı, seslərdi onu, hep dönüşərdi onun yanında. Papurka hep umutlanardı, ani gelecek vakıt, o da olacek, Gırlița gibi, okolcu. Onun yufka fikirində yoktu başka düşünmək, okolcu olmaktan kaarə. O hersabaa, saurdarak yırtık paçalarını, gelərdi okola Gırlițadan ileri da baarardı hayvannara, ki kaşınmasınna aullara, kırmassınna tokatları, bozmasınna damı. Hem o hergün sorardı Gırlițaya, nezaman o yapacek onu okolcu. Gırlița herkerə kaldırdı tatarnı, da bu, küsüsüz, kaçardı bir tarafa. Sora o genə kaçınırdı kırlarda, toplardı okola boşta hayvannarı.

Çok yıl Papurka bölə kaçındı Gırlițanın ardına, isteyrək olmaa okolcu. Bir may günü Gırlița geldi okola geç. Papurka dönərdi aulun içində, koolayarak hayvannarı, angıları mizlərdilər aaç hem uzadardılar kafalarını aul aşırı. Gırlița geldi, nicə ileri, susarak, ama bu sefer kara dürük. Papurka, atlayarak, gitti ona karşı da çeketti göstərməə, angı hayvannar kaşınmışlar aula, angıları ne yapmışlar, hem genə sordu, nezaman Gırlița yapacek onu okolcu. Gırlița baktı ona ölümnü, aar bakışlan. Onun elində vardı bir arşının kızıllı mocuga. O dooruldu Papurkanın üstünə, kaldırıp mocugayı, geerilip ta, ne kuvedi varsa, urdu aykırlına Papurkanın belinə. Papurka çirkin baardı, düştü erə da başladı sürünməə kolların üstündə, nicə boş çuval. Çaardılar feldşeri, o baardı Gırlițaya:

– Sən insan mı, osa hayvan mı?

Gırlița genə kaldırdı mocugayı da urdu feldşerin koluna, dirsektən yukarı. Feldşerin kolunu alıştırıldılar. Papurka sa sakat kaldı, sürünərdi aullar boyunda.

– E, ona, Gırlițaya bişey mi olmadı bunun için? – sordu Nazetliyə Panait.

– Nasıl olmadı? Oldu! Onu sora candar koydular.

– Bilersin bişey? – dedi Panait. – Beni korku alêr evellerdân. Bana geler, ani o kendini bilmesindân ölmesinädäk her saat korkarmış bişeydân: te onu düüyeceklâr, soyaceklar, kapayceklar – raada brakmayceklar. Evellik bana görüner, benzeer bir karannık hem pek kıstav kafesä, angısında emen yok nicä yaşamaa. Kayet büükmüş yaban despotluk betlii, çirkin, dayanılmaz.

(Dmitriy Kara Çoban)

SORUŞLAR

1. Ne bitirdilär işlemää adamnar?

- a) bolnişayı;
- ä) kultura evini;
- b) şkolayı.

2. Ne çeketti yıkmaa buldozer?

- a) evleri;
- ä) tokatları;
- b) damcaazı.

2. Neyä deyärdilär okol?

- a) aula, angısı sarardı küüyü;
- ä) aula, angısı sarardı okolu;
- b) aula, angısı sarardı damı.

4. Kim kullanardı bu okolu?

- a) Papurka Todi;
- ä) Gırlişa;
- b) Miron Panayit.

5. Kimi kapardılar bu okola?

- a) zapsız hayvannarı;
- ä) taukları;
- b) yaban domuzlarını.

6. Ne yalvarardı insannar Gırlişaya?

- a) prost etsinnär onnarı;
- ä) alsinnar onnarı işä;
- b) kolversin onnarın hayvannarını.

7. Ne yapardı Gırlişa insannarlan, ani gelärdilär ona?

- a) koolardı sopaylan;
- ä) düüyärdi onnarı;
- b) alardı işä okola.

8. Neyä hep umutlanardı Papurka?

- a) ani olacek okolcu;
- ä) olacek zengin;
- b) olacek çoban.

9. Ne yapardı Papurka?

- a) oturardı hep Gırliğanın yanında;
- ä) okolun yanında oynardı sırtmaçlan;
- b) toplardı okola boşta hayvannarı.

10. Neylän urdu Gırliğa Papurkaylan?

- a) pardıylan;
- ä) mocugaylan;
- b) kamçıylan.

11. Ne oldu Gırliğaylan bu işlerdän sora?

- a) uurattılar iştän;
- ä) koydular candar;
- b) oldu küüyün baş adamı.

12. Angı stildä tekst «Okolcu»?

- a) artistik stilindä;
- ä) publiştistik stilindä;
- b) lafetmäk stilindä.

İKİ OOL

Bir avşam oturuşta kimisi laf kattıydılar o iş için, nicä uşaklar, büüdükçä, sayêrlar analarını-bobalarını. Ozaman manim benim annattıydı bir kısacık istoriyacık, angısı halizdän olmuş yaşamakta.

Brakıp işi bir tarafa, manim çeketti:

– Vardı bir vakıt çiftçi, diildi da pek fukaara, bir laftan – orta çorbacıydı. Vardı onun iki oolu, akıllı çocuklar, gezärdilär şkolaya birdän, üürenärdilär da pek islää. İstärdilär ikisi da üürenik olmaa. Ozamansaydı pek zordu üürenmää: çok ödemää läüzımdı. Siirektä para tarafından yufkaca insannar başarırdılar üürenmeyi. Bu insana zordu: iki kişi üürenmää o vakıtlarda diildi şaka. Ama o savaşırdı nası-nicä başarsın işlerini, uç-uca getirsin onnarı, savaşırdı, nicä taa kolay olsun oollarına, yardım edärdi onnara salt üürensinnär. Geldi vakıt, da onun oolları başardılar şkolalarını. Başardıkça, işä girdilär: birisi advokat, öbürü da üüredici. Yaşardılar islää, yok ne demää, ama büyük çocu advokat taa islää yaşardı.

İstedi bobası gitsin şeftelesin onnarı. O bu vakıt urduydu kendini çıraklaa, bak sattıydı hepsiciini, neyi vardı, oolların beterinä. Yayan çarıklan, giyimni yamalı dimilärlän, yollandı kasabaya. Etiştikçä, uuradı advokat ooluna. Urdu tokada, çıktı slugaların biri.

– Ne deyecän, dädü? – sordu o.

– Sölä çorbacına çıksın, bän onun bobası, – cuvap verdi dädü.

Gitti sluga, söledi advokata. Advokat çıktı dışarı, uzun-uzun baktı bir çala ihtära, kızarıp, sararmaa başladı. Ölçtü birkaç kerä dädüyü tabannarından başınadan, ama dayanamadı, döndü arkasınnan bobasına.

– Koolayınız onu buradan, görmeyim! – izin etti slugalarına çorbacı, – harınnaaa başlarsaydı, kolveriniz tazıları, onnar göstereceklär onun yolunu. Da dooruldu içeri.

İhtärın gözlerindä yaşlar peydalandılar. Çıkarıp kalpaanı, sildi onnarı, bir çala baktı içeri girän oolunun ardına da yan-yan sora aldı yolunu bir tarafa.

– Te neylän ödeerlär oollarım ihtärlümde, – dedi dädü kendi-kendinä. Onun havezi kaybeldi, vazgeçtiydi artık istediindän da. Ama düşündü şef-telesin ikinci oolunu da.

Gitti ona, buldu onu konuşarkana. Çok insan oturardı sofrada. Oolu karşıladi onu, pek sevindi gelmesinä.

– Baka, geç te burayı, odaya, soyun senin partallarını, çıkar çarıklarını, bän sana verecäm bir kostüm, bir çift çipiçi; giinecän, düzüneceän da girecän bizim aramıza.

– Yok, bunu yapamam. Bän becermeerim kullanmaa kendimi bölä insan-narın arasında. Taa islää bän ayırı te bu odacıkta oturacam.

– Yok bişey, ba baka. Onnar da bizi gibi insan: nicä sän, nicä da bän. Gi-recän benimnän, bän seni tanıştıracam onnarlan, söyleyecäm, ki sän benim bobamsın, elleşecän herbirinnän da oturacan erindä.

İhtär yıkandı, tarandı, da girdilär ikisi konuşannarın odasına. Girdicään orayı, sansın kaybeldi, eridi bu adam insan boluu içindä. Yoktu da nicä tanı-maa onu, kim o: zengin mi osaydı fukaara mı, ama bu insannar bir sanardı-lar kendilerini. İhtär duydu birdän, ani girdi kendi insanın arasına, pek ta şennendi bundan. İslää insanın arasında ihtärlar da gençlenerlär.

Ozaman da, bu konuşkada, dädü annattı bu istoriyayı, çünkü bir başkası için.

Mani genä aldı iyyi da, sıkıp sümää rökenin başlına, çeketti iplii işlemää ileri dooru.

(Gavril Gaydarji)

SORUŞLAR

1. Kim annattı istoriyacı iki ool için?

- a) kendi dädü;
- ä) mali;
- b) büyük ool.

2. O zamannar üürenmää deyni ne läüzımdı?

- a) götürmää kendini islää;
- ä) pek islää üürenmää;
- b) çok ödemää.

3. Angı zanaatı aldı dädunun büyük oolu?

- a) advokatlı;
- ä) üüredicili;
- b) traktorculuu.

4. Neyä üürendi dädunun ikinci oolu?

- a) feldşerlää;
- ä) lafkacılaa;
- v) üüredicilerä.

5. Nereyi yollandı çocukların bobası?

- a) ksabaya dolaşmaa oollarını;
- ä) başka küüyä aaramaa iş;
- b) kasabaya almaa kendinä ruba.

6. Angı oolu kabletmedi däduyu?

- a) ilk oolu;
- ä) ikinci oolu;
- b) ikisi da kabletmedilär.

7. Ne düşündü dädu yapmaa ileri dooru?

- a) Savaşmaa taa bir keret lafetmää oolunnan;
- ä) dönsün geeri evä;
- b) şeftelesin ikinci oolunu da.

8. Küçük oolu ne yaptı bobasına?

- a) pek sevindi;
- ä) pek sevindi;
- b) kooladı evä.

9. Girdicään konuşannarın yanına, nesoy duygular sardı ihtäri?

- a) pek utandı;
- ä) sansın kaybeldi, eridi;
- b) üfkelendi oturan insannara.

10. Ne olêr ihtärlarlan islää insanın arasında?

- a) taa ihtärlêêrlar;
- ä) onnar gençlenerlär;
- b) fena olêrlar.

11. Ozaman, konuşkada, dädu annattı bu istoriyayı

- a) çünkü bir başkası için;
- ä) kendisi için;
- b) hiç bişey annatmadı.

12. Angı stildä tekst «İki ool»?

- a) artistik stilindä;
- ä) publiştistik stilindä;
- b) lafetmäk stilindä.

SESLÄN OKUMAK (ЧИТАННЯ ВГОЛОС)

Seslän okumak – bu, bir okuma yolu, angısında insan teksti seslän okuyêr ölä, ki onu başkaları da, kendi da işidäbilsin.

Seslän okumakta önemnidir:

- sözleri dooru sölemää;
- pauzaları tutmaa hem durguçluk nişannarını seslän göstermää;
- maanaya görä intonaşıyayı diıştirmää;
- açık hem demekli okumaa.

Seslän okumak yardım eder:

- sözünü iileştirmää;
- sözünü ilerletmää;
- teksti taa ii annamaa;
- aklında tutmayı hem dikkatlı çalıştırmaa.

TAVRİYA GAGAUZLARIN LEGENDASI

(Annatma)

Hepsindän çok bilän seksän beş yaşında Topalov Kosti дәdu. O yaşardı yalnız, küçük evceezindä. Ama fasıl gelärdi, nicä onun gözäl baası vardı. Yakın doksan yaşında adam işlärdi o baayı, neredä kara üzüm çotukları büüyärdi. O kopardı bizä birkaç salkım üzüm da dedi:

– Ne annadayım sizä, uşaklarım?

Bizim etnografiya ekspedițiyanın azaları sardılar дәduyu da başladılar yalvarmaa annatsın, ne biler eski işleri: masal, türkü, legenda.

– Kosti дәdu, nicä gagauzlar gelmişlär Tavriyä Besarabiyadan?

– A-a, onu bilerim...

– Annat, annat, biz дә yazacez sizin laflarınızı tefterlerimizä, istoriyaya kalsın.

– Bän, Topalov Konstantin Radionoviç, duudum 1902-nci yılda, Hederlezdä. Şkolada bän üürenmedim. Benim bobam, Topalov Radion İvanoviç, duuması 1849-uncu yılda, gelmiş bu taraflara anasınнан hem bobasınнан. Mamum benim, Mercovlardan, duumuş yolda, burayı gelärkän 1862-nci yılda.

Gagauzlar hem bulgarlar çıkmışlar Besarabiyanın üülendeki tarafından. İlkin etişmişlär Odesaya, sora Nikolaeva, oradan Hersona. Yolları onnarın tutmuş oya birbuçuk aya yakın. Yanına almışlar onnar koyunlarını, beygirlerini. Gidärmişlär gecä. Sabaayı karşıarmışlar yolda. Ozaman durgunarmışlar da çıkararmışlar çüvenneri, yaparmışlar imää. İdiktän sora dinnenärmişlär. Oynarmışlar horu. Çalarmış gayda, kaval. Çalêr gayda. Gün kaustu – çekeder yola. Uşaklar uyuyêrlar taligada, adamnar sıırı güderlär, koyunnarı aydêrlar bütün gecä sabaayadan. Bölä yol yapêrlar...

Konêrlar yaşamaa Tavriyada. Burada erlär boş çöllükmüş, kamışlıkta yaban domuzunnan doluymuş, e kaaz, yaban ördää – nekadâr istärsän varmış. Toprak padişaa vermiş ellişär desätina. Eski adresimiz bizim böläymiş: «Tavriçeskaya guberniya, Melitopolskiy uezd, küü Aleksandrovka. (Baştan ona deyärmışlär Tabak küüsü). Dimitrovka küüsünü da gagauzlar kurmuşlar.

– Saa ol, Kosti dădu, saa ol! Pek meraklı annattın bizä, – şükür ederdik Topalov Kosti dăduya biz.

Topalov dădu gezdi bizimnän yarım Aleksandrovkayı, onu burada hepsi islää tanıyêr, da onuştan bizä dă taa kolay olduydu bulmaa bilgiç insannarı, ihtär gagauzları, angıları annattılar bizä taa çok eski işlär.

Bu legendayı bilärdilär başka ihtälär da. Lăázım sölemää, ani Zaporojiye gagauzları tutêrlar aklılarında osoy eski islää işlär, angılarını Besarabiyada şindän sora bilmeerlär, unutmuşlar.

Gagauzlar Zaporojyada yaşêêrlar Aleksandrovka küüyündä, Akimovka rayonunda; taa bir gagauz küüyü, Dimitrovka, şindän sora ekleşmiş Akimovka kasabasinnan. Bu iki küü diil okadar büyük. İnsanın taa çoyu burada gagauz, ama yavaş-yavaş onnar azalêrlar. Birkaç aylä var Vilçansk küüyündä (ilkın onun adıymış Valkaneş). Yaşêêrlar gagauzlar büünkü gündä Gamovkada da, angısı bulunêr Priazovsk rayonunda.

İnsannar, ani gelmişlär Tavriya topraklarına, beenmişlär o erleri: toprak varmış çok.

İlkyazın 1861-inci yılda başlamışlar toplanmaa yola gagauzlar, angıları yaşarmışlar Tabakta, Bolgariykada, Valkaneştä, Kurçuda, Balbokada. Varmışlar insannar başka küülerdän dă.

Açan ihtär insannar annadêrlar eski işlär için, çalêrlar türkü dă, görersin, ani onnar tutmuşlar aklılarında o binyıllık folkloru, angısinnan onnar gelmişlär burayı. Onnar söylerlär türküyü «Garip Kamber», «Tahri hem Zuhra» hem taa başka türküleri dă...

Tavriya erlerindä gagauzlar bulmuşlar kısmet...

Büünkü gündä gagauzların payları yaşêêrlar Greţiyada, Bulgariyada, Rominiyada, Ukrainada. En çok yaşayan Moldovada – Bucak erlerindä. Ama bizi hepsimizi toplêêr bir alaya adımız «gagauz» hem bizim kulturamız.

(Stepan Bulgar)

SORUŞLAR

1. Kaç yaşındaydı Topalov Kosti dădu?

- a) 75 yaşında;
- ă) 85 yaşında;ă
- b) 95 yaşında.

2. Ne işlărdi bu büyük yaşta adam?

- a) baayı;
- ă) başçayı;
- b) tolokayı.

3. Ne yalvardılar ekspeditiyacılar dädüya annatsın?

- a) cümbüş, fıkra, soruş;
- ä) masal, türkü, legenda;
- b) türkü, şiir, maani.

4. Angı yılın duuması Topalov Kostinin?

- a) 1902-nci yılda, Hederlezdä;
- ä) 1902-nci yılda, Canavar ayında;
- b) 1902-nci yılda, Kasımda.

5. Kaç vakıt tuttu gagauzların hem bulgarların yolu Tavriyeyä?

- a) yarım ay;
- ä) bir ay;
- b) birbuçuk ay.

6. Neredän çıktılar gagauzlar hem bulgarlar Tavriya erlerinä?

- a) Bulgariyadan;
- ä) Besarabiyanın üülendeki tarafından;
- b) Romıniyadan.

7. Nekadar toprak kablettilär insannar, angıları oturuştular Tavriya erlerindä?

- a) otuzar desätina;
- ä) kırkar desätina;
- b) ellişär desätina.

8. Ne buldular Tavriya erlerindä gagauzlar?

- a) zenginnik;
- ä) kısmet;
- b) zorluk.

9. Angı erdä en çok yaşayan gagauzlar?

- a) Moldovada;
- ä) Ukrainada;
- b) Bulgariyada.

10. Bizi hepsimizi toplêêr bir alaya adımız:

- a) insannık;
- ä) «gagauz»;
- b) uygunnuk.

11. Nesoy tema açıklanêr bu teksttä?

- a) gagauzlar Tavriyada;
- ä) gagauzlar Moldovada;
- b) gagauzlar Bulgariyada.

12. Nesoy söz stilindä bu tekst?

- a) artistik;
- ä) publiştistik;
- b) lafetmäk.

KUCAKLAN GÜNEŞ DAADAN

Bu yaşamakta bir büyük iş, açan buluşêrsın, yada yaşêêrsin yakın bir geniş ürekli, talanlı hem akıllı adamnan. Ama açan bölä adam senin üüredicin, da o seninnän taman o vakıta, nezaman kuşşaaaz gibi savaşêrsin sarını yutmaa, kanatlanmaa, ozaman, açan, nicä geçenciktä, açılêr gözlerin dünneyä – bu bir büyük kenarsız kismet.

O vakıt biz taa annamardık, kim bizä deyni bu fasıl, bizim fikirimizä uyan adam. Bilmärdik, ani bu pek sürek düşüş bizim yaşamamızda.

Çok işlär silindilär, soldular fikirimizdä, ama Onun işleri sıralı, taazä kaldılar çok vakıda.

...Tä biz gideriz şkolaya, da köprüdä o şen karşılêr bizi, da hesap alêr, kimdä ne var meraklı.

– Ya bakın Kostiyä. O büün eni kalpaklan. Ne gözäl biyazlan kara alacalar var bu kuzu derisindän kalpakta. Bu kalpak pek yaraşêr Kostiyä, – hesap alêr O.

Bu laflardan Kostinin ürää erinä gelir: evdän o çıktıydı aalayarak, deyni utanardı giimää bu kalpaa. Bir gün Kati geldiği şkolaya kakusunun fistanınnan. Fistan gerää gibi uzundu Katiyä. Ama açan O mayıl oldu o fistana da dedi, ani fistan düzer Katinin boyunu, bizim üüremiz kırıldı, ani bizdä yok bölä fistan.

Büün dä tutêrım aklımda, nicä İlişkanın dokuma pesmetçikli torbasına ölä şaşıydı, sansın önündä gördüydü incäzanaat yaratmasını.

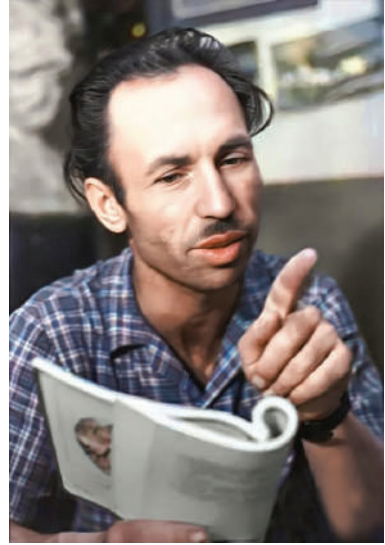
Köprüdän şkolaya etişincä O etiştirärdi bizä çok işlär annatmaa, göstermää.

Biz duyardık, ani O sert, ama o yalpak sertlikti. O pek sertlenärdi, açan biz vakıdı boşa geçirärdik. Urokların aralarında da biz durmardık haylak.

Onun yardımınnan biz resimnärdik bişey, ya örärdik kazaldan türlü işlär. Kendi ellerimizlän ördüydük hasırcık kazaldan da döşettiydik kapunun eşiinä, bankaların yanına.

Pek beenärdik, açan O bizimnän bilä oynardı. Tä bir kerä O bizimnän barabar meklärdi erdä, bankaların arasında, bir dä açıldı kapu. Klasa girdi direktor. (Olmalı biz unuttuyduk, neredä bulunêrız, da büyük şamata ortalı kaldırdıydık). Donduran seslän direktor sordu, nändä bizim üüredicimiz. O enikunu kaltı, silkti üstünü, sora şen-şen söledi, ani biz oynêêrız. Direktor teklif etti onu kabinedinä da çıktı.

Biz hepsimiz donduk. Gördüynän bunu, o kırdı bizä gözünü, gülümsedi da dedi, ani Onun canı acıyêr bu adama. Ozaman biz annamadıydık ne için. Oza-man bizim canımız acıyardı üüredicimizä, ani Ona dücecek bizim beterimizä.

Unudulmaz o günnär, açan Onunnan barabar çıkardık çayıra. Herbir otçaaza, çiçecää, böcecää ölä şaşardı, ani yoktu nicä durmaa bir tarafta.

Açan oturardık bir çimen gölcüündä, beenärdik oynamaa Onun saçlarında. O brakardı örälim ona pelicäk. Kendi dä bu vakıt annadardı bizä pek meraklı işlär.

İlkyazın biz Onunnan doyamardık solumaa salkım çiçään kokusunnan, örmää feneş pipiruda otundan hem türlü başka çiçeklerden.

Açan yayaardı sıcak ilkyaz yaamuru, biz kaçmardık örtü altına, ama, soyunup yalnayak, gezärdik Onunnan bilä duruk seldä. Aazımızlan tutardık yaamurun iiri damnalarını. Taa şindiyädän unudulmêêr o yaamurların dadı hem kokusu.

Çok kerä bittiynän uroklar, O bakardı bizä bir şiret, naşseysä adayan bakışlan, da sorardı, kim kayıl gitmää Ona evä?

Bizä bu da lääzımdı: sevinmeliklän urardık şamarlarımızı, atlardık yukarı, zerä bilärdik, ne bekleer bizi Onda evdä.

O da sevinärdi bizimnän, alardı da atardı birkaçımızı yukarı. Bän dä çok kerä o sayıdaydım.

Unudulmaz duygu, açan sevgili kaavi ellär atêr seni yukarı, da sän yukardan bakêrsın aşaa birazçık korkuyulan, da görersin onun şafklı gözlerini, angıları üreklendilerlär hem baaşlêêrlar çok sevinmelik.

Sora tutunardık kol-kol da iiri adımnardık Gibana dooru, neredeydi onun evi. Orada bizä karşı çıkardı Onun yalpak anası. O tezicik koyardı sofraya, ne bulunmuştu bu gün onun dolabında. Taa çok koyardı piinirlän ekmek hem esil suan. Biz çok yalvarmardık kendimizi da sarıverärdik sofrayı. Gelärdi ani bölä datlı imäk yok birerdä başka.

Sofradan sora hepsimiz geçärdik eşil fidannarın altına. Orada döşeliydi parça pala, vardı albom yapraa, karandaş, mızga çamur hem taa başka tertiplär. Burada angımız ne beenärdi, onu da yapardı. Birazımız resimnärdik, birazımız mızga çamurdan yapıştıırdık nesä. O da oturdardı birimizi kendinä karşı da yapardı skulptura. Çoyumuz sarardık Onu da siiredärdik, nicä işleerlär Onun becerikli elleri. Nicä masalda, bir topalak çamur dirilärdi gözümüzün önündä, da dönärdi onun büülü ellerindä bir gülümsür kızçaaza, yada bir dürük çocucaa. İşlärkän O da hiç susmardı, hep bir güldürärdi bizi.

Çok kerä onun anası bizimnän oturardı. Sendi aklıma, nicä o büyük hoddulluklan deyärdi:

– Benim Mitikam diil nicä hepsi. Onun ürää pek islää. O Allahtan talantlı. Bän bunu duyêrım.

Bizä fasıl gelärdi, ani o bizim üüredicimizä deer «Mitika». Kalan laflar etiştilär bizä ozaman, açan büüdük. Küçükkenä biz sanardık, ani O bizimnän oynêêr, da hiç annamardık, nicä O bizi gün-gündän üüreder saymaa, okumaa, lafetmää. Annamardık, nicä O uyandırdı bizim üreemizdä duygu sevmää ana tarafımızı, dilimizi. Nicä O üüretti atlatlamaa hem tamahlanmaa bu dünnedä yapmaa ilikli unudulmaz işlär. Fukaara vakıta geçti

bizim küçüklümüz. Yoktu gözäl çantalarımız, cins rubamız. Ama bizim kasavetsiz uşaklımız aydınnıktı, kısmetliydi taa çok onuştan, ani bizim-nendi bu vakıttı bu güneş daadan adam. Kısmetli uşaklım için derin diz çökerim bu adamın önündä.

(Mariya Mercanka)

SORUŞLAR

1. Kimä adlêêr Mariya Mercanka bu teksti «Kucaklan güneş daadan»?

- a) anasına;
- ä) üüredicisinä;
- b) bobasına.

2. Kimin için annadılêr bu annatmada?

- a) K.Vasilioglu için;
- ä) S.Kuroglu için;
- b) D.Kara Çoban için.

3. Kim O, angısını avtor yazêr hep büük bukvyılan?

- a) anası;
- ä) üüredicisi;
- b) bobası.

4. Ne denedi O Kostidä?

- a) eni gölmeeni;
- ä) eni abalarını;
- b) eni kalpaanı.

5. Kati geldi şkolaya kimin fistanınnan?

- a) mamusunun;
- ä) malisinin;
- b) kakusunun.

6. Neyä pek şaştıydı O bir gün?

- a) İlişkanın dokuma pesmetçikli torbasına;
- ä) İkişkanın eni kalpaana;
- b) İlişkanın eni gölmeenä.

7. Neyä pek sertlenärdi O?

- a) açan biz vakıdı boşa geçirärdik;
- ä) açan pek kudurardık klasta;
- b) açan yapmardık evdeki işi.

8. Ne yaptı bir kerä O bizimnän barabar?

- a) çaldı türkü;
- ä) oynadı saklambaç;
- b) meklärdi erdä, bankaların arasında.

9. Nereyi biz çıkardık barabar Onunna?

- a) gölä;
- ä) çayıra;
- b) yarlara.

10. İlkyazın doymardık solumaa:

- a) salkım çiçään kokusunna;
- ä) çiidem çiçään kokusunna;
- b) laalä çiçään kokusunna.

11. Ne uyandırdı O bizim üreemizdä?

- a) resim bilgilerini;
- ä) yapmaa skulptura;
- b) duygu sevmää ana tarafımızı.

12. Kim o «güneş daadan adam»?

- a) üüredici – D. Kara Çoban;
- ä) üüredici – K. Vasilioglu;
- b) üüredici – S. Kuroglu.

YARDIMCI

Çiskin hem suuk april yaamuru karşıladı sabaayı küüdä. Kenarkı evin sarkık saçaandan su damnardı dooru sundurmaya, ama hayadında şansora şıplardı sualı erä dä.

Bu alçak saçaklı evdä yaşardı bir dul karı çocuunna. Dranguları bilirdi bütün dolay, neçin deyni onnardan ucuz işçi yoktu. Marinka kayıldı neredä olarsa işlemää gecä-gündüz, sade uşaa olsun tok. Hepsı bilirdi, ani işleyecek bütün gün bir çanak arpa için... Ačan büüdü Mitika, anası çeketti onu da almaa yanına. Da bir gün çocaa geldi haber gitsin ustaya Ristuya.

Bu çiskin sabaa anası yısıttı ona papşoy bulgurundan çorbayı da koydu sofraya. Ama genç olan oturdu sofraya sade anasının hatırı için. O büüdü geniş arkalı hem kaavi bir çocuk, da onun için o pek benzardı er adama, ani geçirmiş yaşamasında çok zorlar. Olan pak hem temiz cannıydı, yalpaktı hepsinä. O tutmardı küsü, onun için o pek hızlı koyurdu canına aalemin kahrını, sevinmeliini.

Onu hesaba aldı küüyün en ii ustası Ristu. Fukaaradan o iş için paalı almazdı, ama işi yapardı temel-diveç. Da bu adam teklif etti Mitiyi. Evdä yaptı laf, ani alacak Mitiyi ustacılaa.

Miti kalktı sofradan. Esmer mamaligayı ölä dä açmadı. Kara kaşlı, gözäl hem geniş arkalı, o hiç benzemäzdi, ani büümüş mamaligaylan. O gücenik baktı sofraya, ama döndü giinmää...

(Mariya Kuyumcu)

YANIKLIK

Torlak Kostinin büük kahırını vardı: bobası pek hastaydı, bitki günnerini beklârdi.

Nicä-nicä, ama bobaylan taa iidi: ba puluu düzârdi, ba orakta kosaları düüyârdi, yada ii laflan akıllı yola doorudardı.

İhtâr boba artık kalkmazdı şansora...

Tâ hısımnar toplandıydı bir gün, zerä işi heptân zor olduydu. Oturêrlar oolları, kızları uşaklarınnan da kahır kırêrlar. Hep danışêrlar hastaya, bekim, gelecek kendisinä. Dädu sa bir laf çıkarmêêr, sesi süünük heptân.

Tâ küçük Goguşçuk, taa büük oolunun çocucaa, yaklaşêr patın boyuna. – Dädu, yapacan mı bana bir kızacık, va? Hepsi çekiner Sandinin bayırında...

Yapacan mı?

Dädu bişey deyâmedi, sade kımıldattı azbuçuk dudaklarını. Gözlerindän yaşları akêr.

Bobası alêr Goguşu bir tarafa. Kendisi lafa girer:

– Tezdä ilkyaz, tâtü, yaklaşêr. Kıra çıkmaa vakıt. Sän dä düzelecän.

Baa toplamasınadan kalkınacan.

– Yok, oolum, – gücülä dedi boba, – bän...bän... kahırlanmayım...

– Küsmeersin mi bizä? Gücendirdik, beki? Dädu sade salladı başını...

– E, canın acıyêr mı bişeyä?

– Yok, sade, ani kiyat üürenâmedim, sizi üüretmedim. Prost edin... Bu-kadar da işidildi dädunun sesi.

Avşam üstü geçindi. Raametli oldu. Güzädän etişâmedi.

Geçtiydi birkaç yıl. Goguş olduydu büücäk. Çocuk şansora kıra gezârdi bakasınnan. Yardım edârdi.

– Alsana bana bir kiyat, ba baka. Üüreneyim. Sesleyecäm herbir lafını.

– Yok neyâ, çocuum. Kırdâ kim işleyecek ya? Bütün küüyümüz üüren-medi, biz dä kaybelmeyecez.

Güz geldi. Şkola vakıdı. Goguş genä yalvarêr bobasına. Ama genä naafilä. Da kaybeder umudu Goguş.

Bir gün, geçârkân tükenin yanından, Goguş görer, nicä bir boba çocuunnan çıkêr, kiyat almışlar tükendän.

– Versänä bän dä göreyim o kiyadı, – kıyıştı Goguş.

– Senin yok mu kiyadın? – sordu o çocucak.

– Yok benim kiyadım, bän üürenmeerim.

– İsteersin mi üürenmää ya? – sordu adam.

– Pek isterim, ama...

– Annêêrım. Tut bu gümüşü da al kendinä kiyat. Goguş bilmâzdi, nâpsın sevinmeliktän:

– Benim dä var kiyadım!

(Stepan Kuroglu)

KÜÜLERİN ADLARI – BUCAAN ZENGİNNİİ

Herbir insanda var ad, angısını ona vererlär-baaşlêêrlar analar-bobalar. Bu adlan insan götürer kendi yaşamasını. Ad – adamın yol yıldızı. Onu yok nicä beenmemää yada küsü tutmaa, ani bekim diil ölä gözäl. Ama adları biz ayırmêêrız.

Hep bölä ad var derelerdä, denizlerdä, bayırlarda, göllerdä, okeannarda. Bu – kanon, angısınnan biz kayılız.

Bucakta var çok kasaba hem küü. Bizim ana tarafımızda çok asırlär yaşardılar türlü halklar, geçti binnän insan. Çoyu braktı burada kendi adlarını, angılar büün kullanılêrlar.

Küülerin adları taa çok türk dilin köklerinden alınma. Kimär keret biz hiç derindän düşünmeeriz, neredän o burada, ne türlü onun maanası. Var ölä bir bilgi payı – toponimiya, angısı gösterer bizä tarih tarafından, dil tarafından hem geografiya görä adın maanasını.

Gagauzların çoyu yaşêêrlar Moldovada, var gagauzlar Ukrainada, da taa başka yakın hem uzak devletlerdä. Elbetki, hepsi insannar meraklanêrlar: «Neçin küüyün bölä adı? Kimdän, neçin hem nezaman o kalmış osa gelmiş?»

Bu adlar – bizim zenginniimiz. Halk ozaman halk, açan onun oolları-ev-ladları koruyêrlar istoriyamızı, hodullanêrlar, ani onun ana topraa – burada, bu kuraklı çayırlarda.

Herbir ad – niçä bülbül türküsü. Kısa mı, uzun mu, kolay söylenän ya da diil – onnarı biz lääzım sevelim, bilelim onnarın maanalarını.

Kubey adı kalmış burada nogay tatarların vakıdından. Bezbelli, bu dilmiş büyük küü, ama adı var nicä çevirmää bölä: «kubla», «orta», nicä klisedä kruça kublada ortada durêr, hem küü durêr bir üüsek bayırda bu çayırların aralarında. Ölä da var – bu küü haliz ortada, onun dolayında çok taa küçüräk küücääz peydalanmış sora.

Satılık-Hacı (şindi Aleksandrovka). Bu adı koymuşlar, (legendaya ya da tarihä görä), bir zengin adamın adına, angısı tutarmış büük panayır, satılık er. Ona deyarmışlär Hacı, neçinki Hacılää gitmiş.

Kazayak küüyün da gözäl adı. Nicä annadılär bilgi kiyatlarda, küü bulunêr ölä erdä, angısının toprakları benzeerlär kaazın ayaklarına.

Çöşmäküü, Karakurt, Beşalma, Avdarma, Hasan Batır, Pındıklı... Bu adları var nicä türkü gibi çalmaa, sıralamaa bitkisiz, ölä onnar gözäl, original, türk dilinnän baalı.

Adsız bişey yok. Onnarlan bizim yaşamamız olêr taa zengin hem meraklı.

(İvan Kior)

HALK SEDEFLERİ

Ne yapalım, ki unutulmasın dilimiz hem kaybelmesin «gagauzluk»? Biz lääzım koruyalım dilimizi, besleyelim onu herbir taraftan, sayalın adetlerimizi, bakalım lääzım uşaklarımızı, da ozaman evimiz dâ, soyumuz da kaavilenecek, gecä da günü adayacak.

Büünkü gündä bir da Allaha biz şükürüz dedelerin hatırına görä: korumuşlar dilimizi, evelki adetleri da top-top gümä çiçek gibi bizä baaşış verdilär.

Büün Eni Yıl yanvar ayına razgeler. Evelki zamannarda Eni Yıl ilkyazın açılarmış, nezaman doz-dolay uyanêr, herersi eşerer, kuş yavrusu peydalanêr, aulda da mal zeedeler, yılı büün oniki aya payederiz. Evellär yıl iki paya payedilärmış: yaza hem kışa. Yaz çekedärmış Hederlezdä, Ay Görgidä, çiçek ayın (aprelin) 23-dä eskiycä da kapanarmış Kasımda (eskiycä oktâbrinin 26-da). Yıl basamakları neçin ikiliymiş? Neçinki dedelerimiz zamannarın zamanında göçücü insannarmış da hayvancılık kolayına görä aysözünü (kalendarını) yaklaştırmışlar o vakıda, nezaman hayvannarı kışlalara geçirärmışlär hem nezaman kıra otlamaa çıkararmışlar.

Sade nezamannar gagauzluk toprakçılaa konêr, kır işçilii kolayını alêr, nasıl sebebä alêrız, XIII–XIV asırdä, başlêêrlar, ayların tabeetlerini denemäa, onnara görä da kendi işlerini yakıştırmaa. Te ne zamannar yılın paylarına ad koydular: yanvarä – Büük ay; fevralä – Güçük ay; marda – Sürmək ayı, baba Marta; aprelä – Çiçek ayı; maya – Hederlez; iyünä – Kirez ayı; iyülä – Orak ayı; avgusta – Harman ayı; sentäbriyä – Stavroz (Ceviz ayı); oktâbriyä – Canavar ayı; noyäbriyä – Kırım ayı. Kimi küülerdä ayların başka adları var, ama bunnar, angılarını söledik, onnar – evelki, gagauz dedelerdän kalma. Açan insan eni aysözä geçmiş, kimi adların eri diişmiş. Hederlez adımnadı maya, kasım da – noyäbriyä, neçinki eni aysöz iki aftaya taa buyanı geler. «Stavroz ayı» adını, bezbelli, almış gagauzlar hristiannı kabul etmesi vakıdından, ay evelki bir demektän yılın başlantısını sentäbridän saymaa.

Nasıl da olsa, ama ay adları bizä annadêrlar, ani halkımız taa zamandan yılın da, yıl dönümünün dä vakıdını ii bilärmış. Şindi da bu adlar, yortular, sıralar läazım yaşasın.

Ayların adına görä çiftçi bakarmış, nezaman o işini, bu işini yapsın. Kimi adlar kendileri bunun için söyleer, kimi – saklêêr, ama insannarın kendi sayısı varmış. Kasımdan başlarmışlar saymaa günneri: «Seksän – tarla toomunu at sän; «Doksan – yaza konsan»; «üzä bastık – düzä bastık»; «üz on – tarla başına kon»; «üz irmi – ak sürgü»; «üz elli – yaz belli h.t.b.

Evellär, taa açan dedelär Gökä-Erä baş urarmışlar, Suyun da, Ateşin dä, Daayın da, Gün-Ayın da kuvedinä inanarmışlar. Eni Yıla karşı havaya çıkarmışlar, elinä bir elek booday alıp da daadıp dolayın dört tarafına, deyär-mişlär: «Ormannar-jormannar, eni yılda verin bizä saalık, varlık, uzun da ömür: tarlalara çamur, teknelerä – hamur, hayvannara – mal: keçilerä – olak, beygirlerä – taylak, koyunnara – kuzu, sevinisin ürääm, gözüm...».

Pek uzak zamannarda herbir yılın da kuş, hayvan adı varmış: canavar, öküz, tauk, koyun hem başka, onun için da şindiki vakıтта çok sıralar baalı bu mallarlan. Evel sıraya görä hayvanın birisinin adına yılı adlarmışlar.

Eni Yıl bunun için – pek büyük yortu. Geçteki yıl nesoydu – bileriz, eni yıla umutlanêrız. Eni Yıla karşı herbir evdä türlü imeklär hazırlanêr: süüş (kaynanmış) tauk, paça, türlü mezä, turşu. Ama en sevinmeli – kırma (kirdä, pidä), angısının içinä bir meyva dalcaazı, çotuk kırıntısı, booday tenesi, bir gümüş h.b. koyarmışlar. Kırmayı payedip, kimä ne düşer, edenmeyä görä dä ona eni yılda adêêrlar kazanç: zenginnik mi, mal mı, bereket mi. Musaa-fırlär için sofrı kurêrlar: imeelik, herbir evcimana birär kolaççık mumnan, mezä, ceviz h.b. Koladacılar, içeri çaarıp, kolaç, para vererlär, hêy-hêycılara, survakicilerä – gümüşçük, kovricäk, pesmetçik.

Kolada türküleri taa çok bulgarcaymış, eki moldovanca. Nicä göçücü bir halk, çok kır işçilii zanaat kolayını, adetleri, nasıl da hristiannı gagauzlar komşulardan alêrlar. Bu kulturada urumnarın da belli izi. Ama Eni Yıl türküleri, sölpetleri gagauzların da vardı. Eni Yıl – o eni yıl toprakçıya da, hayvancıya da.

Eni Yıl günü erken sabaalen biri-birinä rakıylan geziler; nunaya, bobaya, senseleyä, dostuna da. İlk musaafiri baaşış bekleer, gözäl da sofrı. Gündüz

survakicilär gezerlär. Survaki – çiçekli donaklı bir meyva fidanın fişkanı. O – saalın, varlın bir büülü simvolu: onunnan insana diyip, Eni Yılda ilik adayıp, survakici kuvet verer Canabisinä.

Çok türlü gözäl sıralar, cümbüş ta varmış Eni Yılın günnerindä, çok savaşımaa da lääzım onnarı ayırıp kaybetmemää. Hem kultura bölümneri halizdän bu işä lääzım baalansın. Bu nasaat büün pek tecil, neçinki dil, adetlär – halk temeli, halk özü, yolculuk arabanın dingili. Bunun için da analar-bobalar, kardaşlar-kızkardaşlar: «Eni Yılınız kutlu olsun: bereketli, sefalı, umutlarımız, aslıya çıksın. Çok yıllara!»

(Stepan Kuroglu)

HEDERLEZ YORTUSU İÇİN

Hederlez gagauzların ilkyaz yortusu. Bu yortuya bizimcä taa deerlär Ay Görgi yortusu. Sveti Görgi yortusu. Düşer Hederlez her yılın mayın altısına. Bu gündän sora sayılêr, ki sıcak vakıtlar artık geldi. İlkyaz başladı yaza geçmää hem geeri dönmesi olmaz. İnsannar küüdä olur hepsini işlerini korkusuz yapsın: çamur karsınnar, suvasınnar. Evel gagauz küülerindä yapılar, evlär çamurdan işlenirdilär. İlkyazın hem güzün onnarın duvarlarını suvardılar sarı çamurlan, başka türlü onnar, oyulup, yıkılırdılar. Şindiki zamanda suvamak işleri kaybeldi, battı, neçinki hepsi evlär oldu taştan, ama eer çamurdan kerpiçtänsälär, onnar tementlän suvalı çok yıllara, aullar da oldu demirdän.

Hederlez yortusu – bu gündä may hepsi insannar kurban kesirdilär. Kurban için, taa vakidında, ayırılırdı bir kuzu en iilerindän, taa ii kuzu olsun erkek. Onu keseceykän, adam düşer yapsın stavrozunu da desin:

«Hadi Allah kabletsin!». Derisini üzerlär tuluma, kesilmiş kurbanı olmaz parçalamaa. Bütün kuzunun içini, paklayıp, bulgurlan doldurup, atêrlar fırına bütün, ona deyni vardı maasuz kap – kurban tepsisi. Fırına ataceykan, üstünü örterlär kepektän yuurulu bir pazıylan. Fırında piştiktän sora, çıkarıp, götürerlär popazda okutmaa. Okunmuş kurbandan birazını üleştirerlär komuşulara, kalanını bütün aylä, yakın komşularlan ya hısımnarlan, oturup, iyerlär, duva ederlär. O günü lääzım hepsi kurban insin. Ertesi gününä olur kalsın sadecä, ne komşular üleştirdilär. Kemikleri olmaz sıbıtmaa köpeklerä, onnarı lääzım toplamaa da evin temelinä gömmäa. Kuzunun kafasını hem kimi barsaklarını, yıkadıktan sora, kaynadıp, yapêrlar çorba, ama o günü imeerlär. Kuzu çorbası iniler ertesi günü.

Hederlezdä herbir aylä düşer kurban kessin, ama var evlär, kimin ev kurbannarı düşer Hederlez gününä, onnar mutlak bu günü kurbansız olmaz geçirsinnär. Nasıl da olsa, herbir ailenin vardı kurban günü.

Hederlez günü evel gagauz küülerindä olurdu horu, horu daaldıktan sora, olurdu güreş. Güreştä kim üstelärdi, ona pelivan denilirdi, onu muzıkaylan küü içindä gezdirirdilär hem pelivana baaşlardılar bir koç. Taa sora, hep Hederlez günündä, hepsi insannar olurdu çekilsinnär da bilsinnär herkezin nekadar aarlı bu yıl hem nekadar zeedeleyecek gelän Hederlezädän, hep ölä gençlär, 15–20 yaşınadan, ölçärdilär boylarını da ölçüyü, ikonalıkta, bir kösecäa saklayardılar.

Hederlezdä koyunnar, keçilär, büük hayvannar artık küüdän kıra, eşil ota çıkêrlar, ama Kasımda, kış aazında, genä sırlık aullarına kapanêrlar.

(Nikolay Baboglu)

GAGAUZLARDA KASIM YORTUSU

Kasım hem Hederlez – bu iki yortu gagayzlarda çok saygılı günnärdir. Onnarı insan bakêr derin evellerdän diil sade hristiannık yortuları deyni, deyecez, nicä Kolada İsus Hristozun duuma günü ya Paskellä – Hristozun dirilmesi günü, ama Hederlez hem Kasım uzaktan belli, ki onnar naturadan hayvancılıktan başlanma hem kalma yortular. Hederlez bakılêr mayın altısında – yazın başlantısı, onda var türlü halk adetleri, hem da Kasım – güzün bitkisi. Bu yortuda da var türlü adetlär.

Laf Kasım var yortunun adı, angısı bakılêr noyâbrinin sekizindä. Hem taa, laf Kasım, yılın onbirinci ayın adı, bundan başka, gagauzlarda var soy adları da Kasım, Kasımoolu hem başka.

Kasımda, kimin var malı hem kolayıklı, hazırlêêr kurban için bir toklu (hesap alın, Hederlezdä – kuzu; kasımda – toklu – kuzular artık büüdülär). Bu yortuda kurban kesiler mal saalı için. Kesilmiş tokloyu soyup, yıkayıp, paklayıp içini bulgurlan hem kıyılmış barsaklaran doldurup, fırına bütün atêrlar. Kurban piştiynän, onu götürmeerlär kliseyâ okutmaa, ama sade tütüderlär. Tütütmäk için günnük çölmeciinä, günnüktän başka, koyêrlar birkaç tel yapaa en besli koyundan. Butakım günnük hem yapaa kokusunan, pişmiş kurbanı tütüder sadece karılar, deyni onnarın elindän mallar olur taa ii üresinnär.

Kasım bizdä sayılêr taa Ay Dimitri günü. Kimin içersindä vardı Dimitri adına kimsä, kurban kesilirdi onun saalı için, onun adına.

Klisä herkerä halk eski adetlerini çalışmış alsın kendi elinä. Taman bu iş olmuş Kasım yortusunnan da. Popazlar görmüş, ani Kasım eski bir köklü hem gözäl yortu da yapmışlar onu Ay Dimitri günü. Ama Kasım bundan hiç bişey kaybetmemiş.

Bu gündä, taa nasıl eskidän kalmış: çobannar koyunnarı getirerlär kışlalara, neredä kışı geçireceklär. Küülerdä getirerlär çorbacıların evlerindä aullarına. Hep bu gündä çobannara ödek veriler hem kurban etinnän hem şaraplan onnarı ikramnêêrlar. Kasımda, koyunnarı ayırmaktan kaarä, başka iş yapmaa olmaz, bu yortu bakılêr nicä işlenmâz günü. Kasımdan sora kış çekeder. Olur hemen bu gündä kaar düşsün. Var eski dedä sözü: «Kasım geldi – gii kürkü!»

İLKYAZ YORTULARI

1. Mardın birindä – Baba Marta.

O günü karılar çıkararmışlar rubaları, yorgannarı-döşekleri dışarı. Yaparmışlar martacık (kırmızı-biyaz iplicäk), da baalarmışlar uşakların kollarına, kuzucukların, buzaacıkların boynusuna, ani nazarlanmasınar. Tutarmışlar dokuz gün. Evel dedelär sölärmış: «Baba Evdokiya».

Martacıkları büünkü gündä taşyêrlar güüsündä bir ay.

2. 22 mardın – yortu «**Kırk meçik**». O baalı insannarın işlerinnän kırdä, baalarda, başçada, aulda. Hem o gün – anmak günü İsus Hristozun kırk yardımcısını. Onuştan o günü yapılêr kırk guguşçuk – kolaççık, da veriler insannara.

3. Taa bir yortu – mardın 25, aprelin 7 – **Blaguştëni**. O Paskelledän dä taa büyük yortu. O günü ayoşlar sölemişlär bütün dünneyä, ani olacek Mariyanın çocu – İsus Hristos. Gagauşların inanışlarına görä, Blaguştëni günü kuşlar da yapınmêêr. Taa sık söleerlär kırlangaçlar için, inanarmışlar, ani onnar gelirlerlär kâr Blaguştëni günü. Bu gündä läüzım balık imä – «bütün yıl saa olmaa deyni».

4. Süüt pazarına karşı – cümertesi günü «**Lazari – Ay Lazar**». Bu günün var birkaç adeti. İisus Hristos diriltmiş ölü Lazarı. Bu günü erken gidiler mezarlaa hem kızcaazlar 5–10 yaşında gezer Lazari evdän-evä, çalarak Lazari türkülerini.

5. Süüt pazarı. O gün insannar süüt dallarinnan, kolivaylan, kolaçlan giderlär kliseyä, okudêrlar onnarı. Sora giderlär mezarlaa da ilıştirerlär – vererlär. Açan okudarmışlar süüt dallarını, getirärmışlär onnarı evä, da yaparmışlar o dallardan fenet da koyarmışlar ikonanın yanına, kullanarmışlar türlü hastalıklardan ilaç gibi hem koruntu evä.

Biz bu yortuları tutêrız, ki kaybelmesin bizim, kulturamız, tradițiyamız hem adetlerimiz.

PASKELLÄ

Paskellä – en büyük yortu gagauzlarda. Onu beklerlär 50 gün, tutarak oruç. Bu vakıt insannar merkezä çıkmêêrlar, şennenmeerlär.

Paskelleyi tutarmışlar 3 gün, 3 gün sıravardı gidärmişlär kliseyâ hem biri-birinâ musaafirläâ. Avşamdan gidärmişlär kliseyâ, okudarmışlar paskayı, yımirtaları, paskellâ mancalarını. Klisä slujbasından sora uşaklar üleştirärmişlär komuşulara birär dilim paska hem ikişär kırmızı boyalı yımırta, bundan sora aylâ oturarmış sofraya. İlkin iyärmişlär okunmuş paska hem yımırta. Paskellâ sofrasını kaldırmarmışlar 3 gün. Herbir musaafirâ ikram edärmişlär paska, yımırta, şarap. Gagauzlarda, nicä da başka milletlerdä, var paskellâ oynunnarı: yımırta oynunnarı – dokuşma, uşaklar, kimär kerä büüklär dä, çiftä-çiftä durarmışlar biri-birinâ karşı, ellerindä kırmızı boyalı yımırta. Herkezi urarmış yımirtasinnan karşıdakısının yımirtasına. Kimin yımirtası kırılmazmış – o da ensärmiş. Gagauzlar şen hem faydalı geçirerlär Paskelleyi: açılêr meydan horusu hem türlü sıralar, düünnär.

TROIȚA

Troiȥayı da, nicä da Paskelleyi tutêrlar 3 gün. Cümertesi – anmak günü – moşa. Bu günü uşaklara veriler baaşış: çanacık, krujkacık dolu tatlılıkları. Troiȥaya karşı toplêêrlar troiȥa çiçää, ceviz yapraa, pelin. Onnarlan donadêrlar evi, çorbacılık yapılarına daadêrlar içerlerdä erä, soba üstünä, krivatlara, masa üstünä, tokada, giriş kapusuna asêrlar taazä ceviz dalı. Otları sıkıştırêrlar saçak altına da. Troiȥa günü okunêrlar klisedä ceviz yaprakları hem otlar, angılarından insannar getirerlär evä.

CANAVAR YORTULARI

Bu günneri rituallarına görä girärmış korunmak hem imitâtiya yapınmaları. Evelki vakıtlarda gagauzlarda en saygılı hayvan sayılarmış yabanı. Bu günnär karılar işlämäzmişlär, ani yabanılar dokunmasınar koyun sürüsünä. Kullanmarmışlar makaz, iinä, buçak, ani «kitlemäâ yabanıların aazlarını». Yabanılar insana zarar yapmasınar deyni, dokunmarmışlar ya-paaya, giisileri yıkamarmışlar, dikmärmışlär haliz adam rubası. Hepsindän çok sayılarmış 3-cü günü – «Topal canavar yortusu». Gagauz folklorunda var bir evelki legenda, ona görä, bir vakıt adam enseyâbilmiş topal canavarı, angısını Allaa yollamışmış isin adamı.

Bu günü adam karşıarsaydı kırdı canavarı, o lââzım soyunsun rubasını, sıbıtsın onu da kaçsın, zerä canavar onu mutlak iyär.

Dedelär canavarın kafasını koyardılar yurtanın giriş kapusunun önünä nicä bir koruntu fena duşmannardan.

Yortular hem adetlär ayna gibi istoriya etaplarında bir halkın yaşamasını her taraftan gösterirlär.

➤ Açıklayın söleyişlerin maanalarını, aşaadakı örnäâ görä.

Örnek: «Canavar ursun!» (Eveldän taa kalma bir emin, açan isteersin inandırmaa dooruluunu).

«Canavarın adı anılmaz.»

«Canavardan korkan daaya girmäz.»

«Canavar yortularında bıçaa biledecän – canavarın dişlerini sivrildecän.»

«Kim canavar yortularını tutêr – hayvannarını koruyêr.»

«Canavar yaşlanêr, ama tabeetindän vazgeçmâz.»

«Yabanı dumannı havayı sever.»

Yaratmalı literatura

HALK YARATMALARI

KALİNA

Bir vakit varmış, bir vakit yokmuş, varmış bir dāduylan bir babu. Onnarın varmış sade bir kızçaazları Kalina. Küçücükmiş Kalina, ama akıllıymış. O sobayı yakarmış, içersini erleştirmiş, inää saayarmış, taukları, kaazları doyurarmış.

Bir kerä dāduylan babu panayıra hazırlanêrlar. Kalınayı brakêrlar evdä çorbacıyka.

– Küsmä, kızçaazım. Biz tez geeri gelecez, bişey sana getirecez. Sän bizä imää hazırla hem sütçääz kaynat.

– İslää, deer Kalina, hepsini yapacam, nicä dediniz.

Geçirer o anasını hem bobasını tokadadan da döner geeri. Süpürer içersini, siler parçacıklan tozları, yakêr sobayı da çekeder hazırlamaa imää.

Geçmeer çok, imää hazır olêr. Sora Kalina getirer aklına, ani lăázım taa süt tã kaynatmaa. Çıkêr kaçarak sokaa, haydêêr inää dama, saayêr onu da kaçarak içeri girer. Ama o saayınca inää, ateş süünmüş, birkaç koorcaaz sade kalmış. Odun da başka yokmuş. Koyêr Kalina çölmää sütlan koorlar üstünä da başlêêr üflemaa. Üfleer, üfleer koorları, onnarsa yanmêêrlar, sade kızarêrlar. Süt hep kaynamêêr, hep kaynamêêr.

Canı acıyêr Kalinanın. Yaşları gözlerindä o çekeder yalvarmaa südä kaynasın. Ama süt hep kaynamazmış. Ozaman taman Kalinanın aklına geler evelki söyleyiş, ani eer Kalina böcääni atırsan südä, o birdän kaynarmış. Kalina ozaman deer: «Kayna, sūdüm, atlayacam içinä». Atlêêr Kalina sūdün içinä, süt birdän başlêêr kaynamaa, da Kalina da pişer onun içinä.

Tezdä geler anası hem bobası. Bakêrlar – içersi pak, imää hazır, ama Kalina yok.

– Kalina! Năândaysın sän? Gel kablet baaşışları! – çaarêr anası, ama kimsey sesetmeer.

– Olmalı o komuşulara oynamaa gitti, – deer bobası, ko kalsın. Gel, ana, biz onsuz iyelim.

İyerlär onnar borcu. Çekederlär sūdü dökmää. Bakêrlar, çölmään üstündä bir kalın hem çetin kap. Gücülä dādu kaşıklan deler o kabı. Başlêêr dökmää çanaa süt da görer, ani sütlan bişey oldu da birdän annêêr, ani kız kaybeldi.

Acı yaşlan aalêêrlar ihtârlar. Dādu aalêêr hem sakalını can acısından yolêr. Geler onnarın sesinä keçi da açan annêêr, ne olmuş, kendi kuyruunu kemirer. Geler saksan, sallêêr can acısından kanatlarını da çölmektä yannarını bulaştırêr. Geler kaaz da hiç tã laf deyämeer. Sade «ga-ga» gaglêêr.

Te ozamandan keçi kuyruksuz, saksanın yannarı biyaz, kaazlar da lafedämeerlär, sade gaglêêrlar.

(E. Kolğanın işlendirmesinä görä)

FAYDALI DEMEKLÄR

(*Kalinka dädunun annatmasına görä*)

Vakıdın birindä bir küüdä bir karı yaşarmış. Onun bir oolu varmış. Onnar kayet fukaaraymışlar: karı aalemä düzen çözürmüş, yapaa, keten, bürüncük ipliindän türlü-türlü gözäl platlar dokuyarmış, kırma kilimnär işlärmüş, gergef dikärmüş, tanteli örärmüş. Ölä savaşa-savaşa büütmüş o oolunu. Onun oolunun da elindän herbir iş gelärmüş, ama, bakmayıp buna, ıraklıktan kaarä bir da iş kendinä bulamarmış.

İrmi yaşını tamannadıynan, çocuk gelin getirmiş, almış gözäl, cana yakın, şeremet, ama üüsüz anadan da, bobadan da hem heptän fukaara bir kız. Toplayıp iki fukaaralı bireri, bu insannar taa da fukaara etmişlär. Ozaman karının oolu kararlamış gitmää dünnedä kısmet aaramaa, para kazanmaa. Yola çeketmektän ileri anasına hem genç gelinä ölä demiş: «Prost edin, ani brakêrım sizi yalnız, ani bulamadım kolaylık sizi besleyäbileyim. Bekleyin beni hem umut çekin irmi yıl. İrmi yıl geçtikten sora, eer bän dönmärsäm evä, umudu kesin, beni beklämeyin, aaramayın. Karım da benim salt ozaman var nicä gitsin başka kocaya».

Prost olup anasının, genç karısının, çocuk, deyip «yolcuya yol yaraşêr», varıp gitmiş.

Kayınna gelinnän evdä kalmışlar. Kayınna üüretmiş gelini kendi zanaatına, da onnar zar-zor yaşamayı ötää dooru götürmüşlär...

Bizim olan sa çok yıl gezmiş, dünneyi aktarmış. Ama adamcilä çorbacı kendinä bulamamış, bişey kazanamamış. Bitki-bitkiyä onun da kısımedi çıkmış, da o razgetirmiş bir gospodar, çorbacı. Bu çorbacı hem çiftçilik edärmüş, hem tükän tutarmış, türlü-türlü mal, avadannıklar orada satarmış. Varmış bu çorbacının karısı, iki delikannı oolu hem yaştan taa küçük bir kızı. Bizim olan yanaşmış bu çorbacıya kalan bitki beş yılına ırak. Çorbacı kayıl olmuş beslesin, giidirsin hem ödesin ona hak parası onar altın yılda.

Üç yıl işlär islää gitmişlär: çorbacı çok zenginnik toplamış, oollarını evermiş, bizim olanın da hak parasını bir tarafa koymuş. Ama bitki iki yıl pek zor olmuşlar: kuraklık, kıtlık, açlık. Çorbacı hepsi varlığını kaybetmiş. Nicä var bir laf: «Allaa verer, Allaa alêr».

Bu günnerin birindä bizim olan çeketmiş hazırlanmaa yola, istärmüş evä dönmää: dört gündän sora tamannanarmış irmi yıl, nicä o evdän gitmiş kısmet aaramaa, para kazanmaa. Gitmiş o çorbacısına da demiş:

– Yaarın sabaa bän artık evä yollanêrım. Benim hak paramı bu beş yıl için ödä, torbama da üç günä imeelik koy.

Çorbacısı sormuş:

– Sän bendä taa makar bir yılına kalamaycan mı? Bän sana, nicä ooluma sınaştım, – uzatmış o lafını. – Sän herbir iştä benim saa kolumsun. Bundan başka, bendä şindi hiç para da kalmadı, bän senin hak paramı da kaybettim.

Bizim olan cevap etmiş:

– Kalamam, neçin ani üç günsüz irmi yılın adı var. Bän bişey bilmeerim ne anam için, ne dâ karım için. Anam, beki geçindi da, karım da, beki evlendi, makar ani lääzımdı beklesin beni irmi yıl: ölä biz onunnan ayrılmakta annaştıydık. Yoksa näändan ödeyasın benim hak paramı bu beş yıl için, koy makar torbama bir parça çörek, da bän yola varabileyim.

– Sakladıydım üç altın «kara gün» için, – demiş çorbacı.

– Hadi onnarı sana vereyim. Nicä var bir laf: «Bendän az, Allahtan çok olsun!». Eer ne zamansa istärsän geeri dönmää, bil, ani benim evimin kapuları sana deyni her zaman açık, sofram da kurulu seni bekler. İi saatta hem ilin yol sana. Tut aklında te bu lafları: «Allahın kuvedi büyük!».

Bizim olan şükür etmiş çorbacısına, koymuş altınları kesesinä, almış torbasını da yola çeketmiş. Bir parça vakıttan sora yolda üç yolcuyu geeridän etişmiş: iki genç çocu hem bir ihtär adamı. Bunnar iki oollan bobaymışlar. Çocuklar sormuşlar bizim olana, näändan gelir, nääni gider. Bizimkisi hepsi yaşamasını bunnara annatmış. Gençlär meraklı seslemişlär onu, ilgilenip acımışlar onun geçirmeklerini. İhtär adam bütün yol susarmış, salt, kimär kerä durgunup, yol boyundaki aaçlarda ötüşän kuşlara sansın sesirgenärmiş da ara-sıra bıyık altından gülümsärmiş. Hesap alıp bunnarı, bizim olan sormuş çocuklara:

– Neçin bobanız kimär kerä yolda duruklanêr, bıyık altından sırdêr, ama susêr?

– Bobamız bizim kuş dilini biler, – çocukların birisi demiş. – Kuşların civıltısını annayıp, gülümseer. Ama susêr, zerä onun aazının herbir açması para eder.

Bizim olan sormuş:

– Paalı mı alêr?

– Birkaç laf için bir altın isteer.

Bizim olan düşünä kalmış: «Vereyim, sanki, bu ihtära bir altını, bän taa mı fukaara osa zengin olacam?».

Açan durgunmuşlar bir fidanın gölgesindä bir parça ekmek imää hem biraz dinnenmää, bizim olan çıkarmış kesesindän bir altın da uzaltmış onu ihtära. İhtär altını almış, dışındä onu denemiş, bizim olanın saa kulaana üç kerä üflemiş da ölä demiş:

– Eer neredäsä göktä gargaların, duannarın dönüşmeklerini görärsän, üşenmä, orada ne olduunu, gidäsin bakasın!

Ekmek idiktän hem biraz dinnenmektän sora bizim yolcular genä yola çıkmışlar. İhtär adam hep ölä susarak gidärmiş, ama sansın naşeysä sesirgenärmiş.

Bizim olan sormuş çocuklara:

– Neyä bobanız sesirgener?

– Bizim bobamız, – demiş çocukların öbürü, – biler hayvannarın da, büüyümnerin da dillerini. Onuştan sesirgener.

Avşamnen geç, durgunduynan gecelemää bir fidanın altında, bizim olan hesap almış, ani o annayabiler kuşların dilini. Ozaman o kararmış versin ihtära altınların taa birisini, düşünüp: «Dur bakalım, ikinci altını aldıynan, ne söyleyecek?».

Çıkarmış kesesindän ikinci altını da uzaltmış onu ihtära. İhtär altını almış, genä onu dışındä denemiş, bizim olana dooru yannamış, üç kerä onun sol kulaana üflemiş da ölä demiş:

– Hızlı hem bulanık suya girmeyäsin!

Başka bişey dememiş, susmuş.

Sabaası, ekmek idiktän sora, hepsi barabar genä yola girişmişlär. Üülenä kadar örümüşlär, sora genä bir aaç altında, gölgedä oturmuşlar birär parça ekmek imää hem dinnenmää. Bizim yolcuların da barabar yolları burayı kadarmış: üülendän sora bizim olan lääzımmış sapsın başka yola, angısı gidärmiş onun küüyünä dooru.

Şindi bizim olan genä düşünä kalmış: «Ya vereyim bän ihtära bitki altınımı da bakayım, ne söyleyecek? Bän altınsız da olurum».

Nicä düşünmüş, ölä dä yapmış. Kesesini çözüp, sonunku altını da ihtära vermiş. İhtär altını almış, bu sefer hiç dışınä da onu denämemiş da hızlı-hızlı demiş:

– Bişey yapmaa deyni, sana lääzım olur karar almaa, elliädän sayma-daan, kararı almayasın!

Okadar! Başka bişey ihtär dememiş.

Bununnan bizim yolcular ayrılmışlar. İhtär adam oollarınnan gitmişlär yolca ileri, bizim olan sapmış saa tarafa. Avşamadan o örümüş bir büyük parça yol. Neetlenärmiş, ki yaarin karannaadan etişecek kendi evinä.

Gecelemiş bizim olan genä bir fidan altında. Erken sabaalen o uyanmış kuş cıvıltısından. Bir dişi kuş deyärmiş kendi eşinä:

– Görersin mi te bu zavalı yolcuuy? Bak ne düülmüş ayaklarının tabannarı hem ellerinin auçları onun, güneştän yanık suradı! Torbasında sa bir trofa ekmää kalmadı, kesesindä dä makar bir gümüşü. İrmi yıl aalemä çıraklık etmiş, şimdi da döner evinä kazançsız. Bilsä o, ani buradan diil pek uzakta, te-e o uurda, näända havada dönüşerlär gargalar hem duannar, iki haydudun leşi yatêr, kottlonda taa lokmalar kaynêêrlar, iki payvanthı beygir otlêêr! Bilsä hepsini bunnarı bu fakir olan da gitsä da alsa o haydutların torbasını altınnan, beygirlerini, ozaman o olacek neylän dönsün evinä, sevindirsın evdekilerini.

Kuş taa bitirmiş-bitirmemiş lafını, bizim olan sa, getirip aklına ihtärin da söylemeklerini, çıkmış fidanın altından da bakınarmış, näända havada uçuşêrlar gargalar hem duannar. Kapıp yolu doorudan, biraz vakıttan sora o çıkmış bir sua çukura, angısının bir kenarından çekedärmiş bir meşelik. O meşeliin yanında otlarmışlar iki payvanthı beygir: bir haygır hem bir kulum-nayıcı baytal. Meşeliin orta erindä bir uydurma kottlonda ateşliktä kaynarmış

bir haranı lokma. Kotlondan diil pek uzakta iki haydudun leşi yatarmış. Belliymiş, ani bu haydutlar diil çoktan biri-birini kılıçlan kesmişlär, bezbelli, paylaştıramamışlar çalınmış altınları.

Bizim olan kazmış kılıçlan o meşeliin orta erindä bir mezar, almış ölü haydutların bellerindän altınnan hem cafayır taşınnan dolu kemerlerini, cöplerindän piştoflarını, gömmüş onları o mezara. Beygirleri payvantlarınnan baalamış iki dal kruça gibi da saplamış onu mezarın baş ucuna. Sora yıkamış ellerini (oralarda varmış bir serenni pınar), islää imiş ölülerin canı için, sulamış beygirleri hem içmiş kendi da taa sucaaz, süündürmüş kotlonda ateşi: Bundan sora, alıp baytalı edek haygıra hem pinip atlı yollanmış kendi küüyünä dooru.

Gün şansora ikindiyä inmiş, açan bizim olan bir dereyä etişmiş. Derä derinmiş, onun suları hızlıymışlar hem bulanıkmişlar: akıntı boyunca sular haydarmışlar aaç köklerini, türlü-türlü kütükleri, mertekleri, dalları. Bu dereyi bizim olan läázımmış geçsin: onun küüyü bulunarmış derenin öbür tarafında.

Derenin boyunda durarkana, bizim olan getirmiş aklına ihtär adamın laflarını: «Hızlı hem bulanık suya girmeyäsin!». «E ozaman nicä dereyi geçmää?» – düşünärmış o. Bu vakıt o işitmiş, nicä baytal demiş haygıra:

– Bizim eni saabımız istärsä burada dereyi geçmää, bän geçämeyecäm, buulacam: bän taa iki can taşıyêrım, benim kuliciklerimin cannarını. Bilsä o, ani salt yakın bir saatlık yol atlı läázım yapsın derenin akıntısına karşı, ki geçidi bulsun: o bir tıynak geçidiydir. Biz bu sabaa erken oradan geçtik.

Haygır, koyup kafasını dostunun boynusuna, elesinä, çeketmiş suvazlamaa kulumnuyucu baytalı.

Ne da pek sevinmiş bizim olan baytalın bu laflarına! «Ya ihtäri, ya! Şindän sora o annayabiler hayvannarın da dillerini!».

Ama bu vakıt derenin karşıki kenarından dereyä yaklaşmış bir atlı. Görüp bizim olanı, derä aşırı ona baarmış:

– Ne korkêrsın dereyi geçmää geçitsiz?! Bizim olan, getirip aklına ihtärın laflarını, ona cuvap etmiş:

– Bän hızlı hem bulanık suya girmeerim!

Gelän atlı zorlattı kendi atını dereyä girsın. Açan atlı etişmiş derenin orta erinä, ona geeridän urmuş bir büyük kütük. Dalga atlıyı, attan alıp, götürmüş. Bir iki-üç minuttan sora at üzeräk derenin bu boyuna çıkmış, silkinmiş da bizim olanın beygirinä demiş:

– Bän diilim kabaatlı. Caba laf kalmamış: «Ölä kafaya – ölä traş!». Sizin saabiniz benimkisindän taa akıllı çıkmış. Makar ani dereyä taa ileri etişmiş, ama «alatlamamış paçalarını suamaa»: düşünür nasıl-nicä bir geçit bulsun, saa-selem sizinnän barabar dereyi geçsin. Bän istärim o bana da saabi olsun.

Bizim olan büyük ilgiyilän bu ata bakmış. O beş yıllık bir gözäl, besli hayvanmış.

Şükür edip aklınca binnän kerä ihtär yolcuya, bizim olan almış edek baytallan haygırı, ama eni haygıra pinmiş atl da gitmiş derä boyunca suyun akıntısına karşı. Hakına, yakın bir saattan sora etişmiş geçidä, aykırlamış dereyi. Bundan sora aşmış bir küçürek bayırcık da bir çayırdä (iki küçürek bayırcık arasında) görmüş kendi küüyünü. Gün taman kauşarmış, da küü sansın duman içindä üzärmiş.

Etışincä küüyä, heptän karannık olmuş. Açan bizim olan kendi sokaana sapmış da evinin yanında durgunmuş, o evini tanıyamazmış: yakın yıkık, saazlan örtülü bordeyin erindä durarmış bir küçürek, ama kıvrak evcäöz, örtülü şindilaylan. Aullar da, tokat ta eniymişlär. Bizim olanı korku kapmış: "Acaba karım evlendi mi?!". Baalayıp beygirleri tokada, o girmiş aul içinä da yollanmış evin şafklı pençeresinä. Enikunu bakmış içeri. Karısı durarmış ayakça camalın yanında, suradınnan pençereyä karşı. Masanın başında, arkasınnan pençereyä dooru, oturarmış bir erif. «Ölä da var, – düşünmüş bizim olan, – beklämedi, lafindan atıldı. Bölä insannarı läözim piştöftan urmaal!»

Bizim olan sokmuş elini cöbünä, piştöfu çıkarmaa deyni, da birdän aklına gelmiş ihtärin lafları: «Läözim olursa karar almaa, elliyädän saymadaan kararı almayasın!».

Yumup gözlerini, çeketmiş o saymaa. Bir da işitmiş:

– Mamu, kaç yıl geçti, nicä bobam evdän gitti?

– Yaarın sabaa artık irmi yıl tamannanêr, çocuum. Boban açan gitti, bän seninnän iki aylık üklüydüm. Ne bän, ne da o bu işi bilmäzdik, bekim, o gitmeyeceydi... Büüttük seni senin paalı malinnän benim da paalı anamnan. O da, zavallı, geçindi, oolunu ölä da görmedi. Büün yaptık kırkını. Yaarın sän var nicä çıkasın, bobanı aaramaa gidäsin.

Bu lafları işidip, bizim olan, aklınca genä şükür edip ihtära, ansızdan pencerä aşırı baarmış:

– Karım! Oolum! Bän buradayım, bän döndüm! Karıylan ool fırlamışlar dışarı, dönä-dönä sarmaşmışlar bizim olana, öpmüşlär onu. O annatmış kendi çekmeklerini, bitkidä dā büülü zenginnemesini.

Birkaç gündän sora bizim olan karısinnan hem oolunnan gitmişlär onun çorbacısına: o istemiş tanıştırsın çorbacısını hem onun aylesini kendi karısinnan hem oolunnan.

Bundan başka, o götürmüş çorbacısına çok altın, ki düzülsün onun gospodarlı erinä. Ama en çok bizim olan neetlenärmiş, ki gençlär (onun çocu çorbacının da kızı) biri-birini beeneceklär, alınacaklar. Ölä da olmuş. Yapmışlar bir gözäl düün. Bizim olanın oolu kalmış yaşamaa, gospodarlık yapmaa kızın evindä.

Bizim olan karısinnan küüyünä dönmüş, birkaç hektar toprak satın almış, dikmiş baa, meyvalık, çeketmiş çiftçilik etmää, sefalık sürmää. Beki, şindi da yaşêêrlar, ölmediyselär, eki yaşêêrlar onnarın uşaklarının uşakları hem bunnarın uşakları.

DENGİBOZ

(Bu dastanı annatmış 1959-cu yılda M.İ. Kreţova (duuması 1899-cu yılda Karakurtta). Yazıya geçirmiş S. A. Amanjolov)

Bir çocuk vardı, çok işleer, altı karbona yapêr. Bobasına deer:

– Bân gidecâm panayıra, bakacam, ne almaa bu paraylan. Gezer, gezer, bişey bulamêêr. Geler geeri, yolda görer, ani bir dâdu sulêêr üç kuliyi, da çocuk sorêr dâduya:

– Bu kulileri ne yapacan?

– Satacam, ama satamêêrım.

Çocuk deer:

– Ne isteersin, dâdu, onnara?

– Altı karbona ver bana, da al bir kuliyi. Çocuk alêr kulilerin hayırsızını, suya karşı içenini, almêêr onnarın islâasını. Dâdu sorêr:

– Neçin almêêsın, çocuk, bunnarın islâäsindân, zabunu alêrsın? Bişey demeer çocuk, alêr o kuliyi, evinâ götürer. Anasınnan-bobası baarêr ona:

– Ölecek!.. Ne zabun, yaban?...

Dama götürer çocuk onu, verer ona orada yulaf, ot, su – hepsini, ne lââzım. Bakêr onu üç yıl. Sora piner ona, bir diredân geçer. Ačan basêr o beygir Dengiboz, su içindân birazıcık kuru toprak çıkarêr.

Taa bir yıl besleer onu çocuk. Sora piner ona taa bir kerâ, genâ o diredân geçer, diredân gecârkân, beygir suya bastı ayaannan, çok kuru toprak çıkardı. Ačan genâ bastı o topraâ attı, fırlattı kuyruundan kulaanın arasınadan.

Sora bu çocuk padişahın kızınnan Akkabak yarışêrlar. Kim kızı atlı geçecek, kim ondan taa çok kuş uracak, kim onu güreşmektâ yıkacak, o çocaa bu padişaa kızını verecek. Şindi, açan onnar giderlâr yarışmaa, Akkabak alêr taa bir kız yanına. Baalêêrlar beygirleri, oturêrlar ekmek imââ, iyerlâr-icerlâr. Kızlar almışlar bir çotra, çotranın orta eri bölük. Bir yanına koymuşlar şarap, öbür yanına – su. O kızlar çocaa vermişlâr şarap içsin, kendileri da su içmiş. Çocuk olêr sarfoş, kızlar sa piner beygirlerinâ da giderlâr. Çocuun beygiri Dengiboz kişneer, kişneer, sora kazını çıkarêr. Beygir çocaa deer:

– Ne uyuyêrsın? Pin bana, islââ sıkı baalan. Bana açan pinecân, kalk ayakça, ur bana bir kamçı. Ačan görecân ilerdeki beygirlerin tozunu, ur bana taa bir kamçı, bir da kıza, islââ ur.

Çocuk ölâ da yapmış. Çabuk etişmiş yıraa kaçan beygirleri, açan urmuş, kızın fistanı yırtılmış. Ačan çocuk erinâ etişmiş, orada insan çokmuş, onu beklârmışlâr. Çocaa hepsi sevinmiş... Etişip, geçmiş kızı.

O padişahın kızı otuz dokuz kellâ kestirmiş, bu çocuk – kırkıncıymış, o yarışmakta üstelemiş kızı, saa kalmış.

Şindi ertesi günü gitmişlâr kuş urmaa. Orada yattılar da sabaalân kalktılar. Kız urêr bir kuş tûfâännân, sora verer tûfeeni çocaa, çocuk almêêr.

Çocaa divannılar söleerlär almasın onun tüfeeni: kaybedir kendisini. Vererlär divannılar ona bir başka tüfek. Çocuk urêr üç kuş.

Gelerlär evä. Sabaa olêr, güreşecekler. Kız giyer ölä bir ruba sırtına, çocuun kuvedini alsın deyni hem gözlerini kör etsin deyni. Ama bir babu çocaa söleer:

– Bakma onun üstünä!

Kız gelir, kapuyu aralêêr, çocaa deer:

– Çık...

– Çıkêrım...

Açan aralêêr kız kapuyu, çocuk kucaklêêr, urêr kızı erä. Şindi padişaa verer kızını bu fukaara çocaa. Deer:

– Hadi, çocuum, sän bizim, biz dä senin. Gidelim, göstereyim bizim padişaalı. Benim ölümnü dünnäâm, gör topraam nekadar!

Geler dâduylan çocuk padişaalın sınırlarına, ama orada çocu kapêr türkmen padişaaşı. Kapêrlar onu!

Edi yıl yattı türkmen padişaaşında. O edi yıl uzak erdä kapalı durêr, sora türkmen padişaaşı öler. Çocu da kolvererlär. Zından önündä durêr. Te oradan geçer kervan alış-verişçilärlän.

Çocuk görer kervanı da deer onnara:

– Be, Vatan oldu bizä bu zından taşı. Be, neredän çocuklar, hey, gelip, gelirsiniz? Çık-çık kuşlar hem bülbüllär!

Kervandan:

– Bizim gelişimiz, çocuk, hey,

Özü dä elinde.

Biz bu kumaşı Hind içinden alırız,

Alıp da satırız.

Çocuk:

– Çok selemnär götüräsiniz padişah bobama,

Nicel gördünüz ayler,

ölä dä söyleyiniz!

Kervandan:

– Çocuk, hey, boban indi tahtından.

En küçük kızkardaşın geçindi dünnedä halından,

Koca ninen «mahrum» kaldı iki dä gözündän.

Çocuk, çıkıp zındandan:

– Dengibozum,

Dön beeri, üzünü dä göreyim,

Kurttur kulaazı,

Çatık kaşları.

Gitti elimizdän Akkabak kızı.

Dön geeri, dön, üzünü dä göreyim,

İkilip-ikileyim, dizini dä, tozunu da sileyim,

Sarılayıp, sarmaşayım, gözünü dä öpeyim.

Sora o türkmen padişahın kızı isteer gitmää bu çocaa.

– Yıkayın onu, – deer kız, – traş edin, sora giidirin islää rubaları. Getirin bana. Getirerlär onu, da lafederlär çocuklan kız. Şindi kaçmaa isteerlär cocuun erinä

– Nasıl kaçalım, – deer kız, – açan bobam görecek bizi, ikimizi da kesecek. Vereyim sana bir guguş, açan kendin padişahın sınırlarına etişecan, salver onu, da bän da sora gidecäm.

Açan etişer çocuk graniţaya, koparêr guguşun kafasını.

– Diil läázım sän bana, – deer.

Graniţada varmış bir tarla. Açan o görer o tarlayı, çocuk deer:

– Sanki, benim Dengibozum burda mı?

Açan baarêr:

– Dengibozum, Dengibozum!

Dön beeri, üzünü göreyim,

Dizindä tozunu sileyim...

Beygir çabuk geler, çocuk savaşêr pinmää. Ozaman Dengiboz deer ona:

– E-e, çocuk, sän islää imişin, islää giyinmişin, ama bän... Benim eer tahtım etlän barabar oldu. Gem aazımda kıl gibi kaldı. Edi yıl boyumca su buldum, yıkandım, boyumca ot buldum, idim.

ZOR YOLLAR

Yarkaların Vançinin Pidoşu dostlarınnan gelärdi Dobrucadan. Çıkmişlar onnar Babadagdan taa gündüzkän, okadar ki avşam razgetirer onnarı Babadag daayı içindä. Olsa o daa gibi. Cabadan mı söleerlär, ani «Korku daaları bekleer». Sölärdi insannar, ani bu erlerdä «azlık gezmää – torlak gelmää».

Çıkarmışlar insanın önünä haydutlar, alarmışlar paralarını. Türlü özgä işlär annadırdılar bu daa için.

Pidoşun dostları diildi okadar korkak ta. Pidoş koca boyda adammış, pelivanmış, yarım Besarabiyayı gezmiş, güreşenneri alaylarda hep ensemış.

Toplamışlar bu birküülü fukaaralar ikişär-üçär bin ley Dobruca yollarında, terleyä-terleyä, boyarlara izmetçilikte, içmişlär Babadakta birär oka şarap, sevinerlär, ani para kazanmışlar, evä getirerlär, karılarını hem uşaklarını sevindireceklär.

Alatlêêrlar evä ıraklar, çıkêrlar Babadaktan yortarak, Tulçaya yaklaşêrlar. Giderlär beş fukaara eşil yolca, herbiri da kendi kahırını annadêr, kendi umudunu dostuna yarı eder, fukaaralınnan hem zenginninnän paylaşêr.

Alatlêêr adamnar, çünkü daa içindä başlêêr karannık çökmää. Az mı masal annatılar onnara bu daa için? Gittilär, nicä beygir, yortarak, geeri bakmak yok, beş ürkülü ürekli, hepsinin koynusunda birär terä kokmuş basmacık, içindä koca para, aylar işi parası. Alatlêêr adamnar... bir dâ, tä ilerdä göründü bir karartı.

– Orada kimsä durêr, Pidoş-batü, – çeker Pidoşu enindän Taşka.

– Ba! Korkaa kütük ta yabanı görünürmüş, – cuvap verdi Pidoş.

– Dur va, Pidoş, orada kimsä var!

Sokulêr çıraklar, sıkılmışlar çakılarını auçlarında. Açan o karartıya etişerlär, bir kütük ardından da beş-altı adam çıkêr.

– Susun, yolcular, baarmayın, daa saar: dirinin dâ, ölünün dâ sesini işitmeer! Verin parayı da brakacez sizi, evâ kolverecez. Vermärseniz, yapın stavrozlarınızı, ölümünüzü bekleyin! – işidildi bir gür ses.

– Yalvarêrız, brakın raada bizi, fukaaraları! Okadar ter döktük tâ şindi isteersiniz paramızı. Brakmayın bizi ekmeksiz! Kalacek uşaklarımız yollar boyunda sürünmää, ekmek dilenmää.

– Çıkarın, adamnar, paranızı, bizdä ayırmak yok! Sizinnän Kostaki Negru lafeder, onda yalvarmak yok!

Pidoş çıkardı batasından bıçaanı, sokulêr haydutlara, hepsi da ondan örnek alêr. Haydutun biri, angısının tufää vardı, kara sakallı, sıklık etti. Sıklık ettikçä, daa içindän taa onbeş-irmi kişi çıktı, kimin elindä bıçak, kimin elindä tüfek.

Annadı çıraklar, ani başka umutları yok da sakladılar bıçakları. Sokuldu haydutun biri, bezbollahi, Kostaki Negru, tantur, bir ii giyimni adam, kara bıyıkları kıvrıdılmış yukarı, hepsinin koynusunda gezer, paracıkları alêr, evâ da gitsinnär salverer.

Kalêr çıraklar yol üstündä: beş fukaara, beş çiftçi yalnayak, ne ekmekleri var torbalarında, ne dâ umutları var üreklerindä. Durêrlar yol üstündä da düşünerlär, nasıl açlıktan çıkmaa, angı zanaatı almaa. Kalaycı Senkaş hem Sertlerin Tukuli evâ istedilär.

– Açlıktan, bekim, ölecez, ama baarım kendi ölümünän. Bu taraflarda birimiz da bilmeer, sabaayadan yaşayacan mı osa gömeceklär mi? – evâ çeker çırakların ikisi.

– Kalın, dostlarım, kalın benimnän canınız acımayacak: paralarımızı da çevirecez geeri. Kostaki Negruylan da annaşacez, evâ dâ saa-selem gelecez. Bütün yaz bilä işledik, bir çata tuttuk, şindi da ayırınalım? Kalın, dostlarım, parasız evdä yok ne peydalanmaa, – kendi tarafına çeker Pidoş.

Geç vakıdadan çekişer küücülär da bir hesaba gelerlär, ki Pidoşlan bilä kalaceklar. Emin vererlär çıraklar, biri-birini belada brakmamaa, dostluk tutmaa. Sora çekerlär birär tütün, döşeerlär yamalı anterilerini erä, uyuyêrlar, biri-birinä sarmaşıp.

Sabaası hepsini uyandırêr Pidoş, hepsi dâ onun izinnerini yapêr. Bulêrlar ulu daa içindä bir sapa er, bir çukur içindä in, dolay yanı çalılık, tikennik, da taşıyêrlar orayı türlü-türlü ot, yaban insannarı gibi, kendinä yatak yapêrlar, sansın kışlamaa hazırlanêrlar. Başlêr Pidoşun izmetçileri gündüz yollara çıkmaa, kim geçer yoldan, siiretmää. Çırak adamı gecärsä, çıkêrlar önünä, canını-parasını almêrlar, kendi çatasına çaarêrlar. İstämeerlär fukaaralar, korkêrlar aldanmasınнар.

Bir kerä, vakit avşamsıydı, çıkêrlar onnar genä yol boyuna, sinerlär açların ardına, eşillik arasından siirederlär. Bir dâ yol üstündä görüner bir taliga, taligada da beş-altı adam oturêr. Çıkêr onnarın önünä Negrunun adamnarı, durgudêrlar, soyundurêrlar, can parasını alêrlar. Yalvarêr adam-

nar, aalêêrlar, ama Negrular parayı geeri çevirmeer, öldürmää adêêr, sora daa içinä sauşêr.

Çıkêr bu fukaaraların önünä Pidoşun dostları, durgudêrlar. Kim ne düşüner çıraklar: «Kayıp iştir, haydutlar geeri döndülär, canımızı alaceklar». Okadar ki öldürmeer onnarı bu haydutlar, lafa durêrlar, kendisi için annadêrlar, bilä toplanmaa çaarêrlar. Büküler çıraklar oyanına, buyanına, bitkidä kayıl olêrlar bilä gitmää, Pidoşun dostların arasına girmää.

Avşam üstü büyük ateş boyunda oturdu çıraklar, türkü çaldılar, lafettilär, emin verdilär bilä olmaa, dostluu brakmamaa. Ölä dä günnär geçer. Bir vakıttan sora Pidoşun çatası büyüer onsekiz kisiyädän, bıçak, tüfek hepsi edener, haydut zanaatını üürenerlär.

Dayma çıkarmış onnar yollara, zenginneri durgudarmışlar, paralarını alrılmışlar, cannarını da. Zenginneerlär haydutlar, umutlanêrlar tezdä evä gitmää, yola hazırlanêrlar.

Çaarêr Pidoşu evä dostları. «Paralarmız var, yok ne oyalanmaa! Bütün dolay biler bu haydutluk için, var nicä jandarlar izimizi bulsun!» – deer Taşka.

– Dayanın, – cuvap eder Pidoş, – dayanın taa birazcık, gidecez evä. Ama en ilkin biz läüzüm ödeşelim Kostaki Negruylan, biz ona borçlu kaldık.

Kalêrlar dostlar, brakmêêrlar Pidoşu, eminini tutêrlar. Hazırlanêrlar Pidoşun dostları karşılaşmaa Kostaki Negruylan. Bir avşam üstü kollêêr Pidoşun dostları, ani ölä bir onüç kilometra Tulçadan, Yaban Çukurun boyunda, dönüşer Negrunun haydutları, kimisä bekleerlär.

Bir-iki saattan sora yol üstündä bir taliga görünür, taliga boyunda da yayan gider on-onbir yolcu. Fukaara adamnara benzärdi onnar, rubalarına baktıynan: donnarı da yamalı, ayakları da yalnayak. «Çilesiz insanın teri, herbir fukaaranın parası, herbir kesilmişin kanı sorulacek ursuza! Ya onnar bizi enseyecek, ya biz onnarı! Baarım bilecäm, ani kendi lafımı tuttum, dooruluu başa çıkarmaa savaştım».

Çıkêr insannarın önünä Kostakinin haydutları, soyundurêrlar, koynularında gezerlär, paralarını alêrlar. Kostaki Negru bir tarafta durêr, ayaanı kütük üstünä koymuş, saa elindä tüfeeni tutêr, dolaya neçinsä kuşkulu bakınêr, haydutları alatlattırêr.

Tä onun haydutları hepsi taliga yanında toplandılar, Kostakinin izinnerini sesleerlär, sauşmaa düşünerlär. Ama sauşamadı onnar.

Daa içindän işidildi bir sıklık, fidannar arasından tüfek kavalları göründü, bir ses baardı:

– Kostaki Negrunun adamnarı! Sıbıdın erä tüfekleri, brakın dokunmadık bıçakları! Savaşmayın düüşmää, zerä hepsiniz keezdäysiniz, özenmeyin kaçmaa – ansızdan tutulacınız! Bir adım bir tarafa yaparsanız, kurşun annınıza kabledeceniz!

Aaçların arasından çıktı Pidoş – tüfek elindä, bıçak belindä, rubaları gözäl, sansın hiç diilmiş fukaara. Bir tarafında onun Taşka kılıçlan, öbür tarafında Tukuli, komşu oolu. Sokuldu onnar yakına, ama taliga yanına sokulamadılar. Kostaki Negru kavradı belindän bıçaanı, sıbıttı Pidoşa dooru.

Etıştirämedi Pidoş ne sinmää, ne dä vakıtça karşı koymaa, kayıptı işleri, olmayaydı yanında dostları. Zavalı Taşka, kıymamış canını, yan olê bir tarafa, çıkêr Pidoşun önünä, genç güüdesinnän bıçaa kableder, "vay" da deyämeer, erä düşer. – Cansız ayı, Kostaki, ölümdän uzaa kaçamayacan, – baardı Pidoş da hızlandı, bıçak, elindä onun ardına. Kalan kafadarları çıktılar daa içindän, sardılar Kostakinin haydutlarını. Pidoş hem Tukuli etiştilər Kostakiyi, tuttular, dayadılar bir aaca:

– Angı ölümü ayıracan kendinä, Kostaki? Yok ölä zeet, angısı sana var nicä yakışsın, etsin. Kaç insan aalattın, kaç uşak sän üüsüz braktın! Ayır ölüm kendinä, daa ayısı, geber baarım adamcasına, – söledi Pidoş.

– Öldürmeyin, kardaşlar, yalvarêrım, zän etmeyin! Nekadar para isteyeceğiniz, verecäm sizä, salt kurtarın canımı, – yalvardı Kostaki.

– Diil lääzım kannı paran, diil lääzım zenginniin, bizä lääzım günaalı canın, gargalara sıbıtmaa tenini! – baardı adamın biri.

– Nesoy ölüm ona ayıracez, dostlar? – baarışêrlar, laflaşêrlar Pidoşun dostları.

– Asacez, Pidoş, asacez, – baarışêr çıraklar.

– Öldürmeyin, kardaşlar, öldürmeyin, – hep o seslän yalvarêr Kostaki. Alêr elinä tufäa Pidoş, çıkınêr bir tarafa, keezä alêr hırsızı, ama urmêêr, tükürer bir tarafa. Sokulêr Kostakiyâ, verer onun kendi elinä bıçaanı:

– Na, Kostaki, – deer, – haliz haydutsaydın, beklämä zän etsinnär kurşun sana, taa kıyak ölüm bul!

Sustu Kostaki, bişey demedi. Annêêr o, ani canını kurtaramayacak, kav-rêêr o bıçaa, ürer güüdesinä, çuval gibi, erä düşer. Diilmiş korkak, canabet Kostaki! Ödeşer onunnan Pidoşun dostları, salvererlär çırakları herkez yolunu alsın, çevirerlär geeri paralarını.

Ama yoktu sevinmeli ne Pidoşun, ne dä dostlarının. Hepsi yas tutêrlar. Taşkayı, genç çocu, erä gömerlär, mezarın boyunda oturêrlar, susêrlar, çok görmüş gözlerdän yaş akıttırêrlar. Mezarın yanında bir pınar kazêrlar, tatlı su çıkarêrlar, «Taşkanın pınar», – deerlär.

Yollanêr Pidoş evä dostlarının, okadar ki sevinmeer onnar, yas tutêrlar: «Taşkayı, uşamızı, kaybettik!» – can acısınnan hep düşünerlär, susarak, başları ilik o zor yolları hep çineyerek fukaara umutlarınınan.

HALK YARATMALARI

İVANÇU

Bir vakıt varmış, bir vakıt yokmuş, varmış bir fukaara adamın üç oolu. Bir kerä bu üç kardaş laflaşımlar gitmää dünneyä kısmet aaramaa.

Geçirirkän, bobası verer onnara: büüyünä kırligayı, ortancasına bir eski çuval, küçüünä İvançuya bir ilaç otu kökü.

– Saalcaklan, uşaklarım. Başka yok ne vereyim sizä, – deer bobası.

Gidä-gidä, onnara yannaşêr bir ihtâr adam. Giderlär, giderlär onnar, da bir dä görerlär çayırda bir büük sürü garga. Kardaşların büüyü deer:

– Eer te bu gargalar olsa koyun da benim olsunnar, bän herbir geleni-geçeni doyururum taazä piinirlän hem kuzu yaanısinnan.

Sesleer onu o ihtär da deer:

– Bu iş var nicä olsun. Taa bitirämeer dädu lafını, bir dä bir baarış kopêr çayırda. Ačan bakêrlar, hepsi gargalar koyun olmuşlar.

– Kal, çocuum, da kullan, deer dädu büüyünä.

Kalêr kardaşların en büüyü orda. İvançu hem ikinci agası giderlär ileri däduylan.

Giderlär, giderlär da gidä-gidä etişerlär bir dereyä, angısının suyu gürül-därmiş, ölä gidärmiş... Ortancası deer:

– Eer olsa benim birda bir dermenim, bän geleni-geçeni sıcak pitaylan doyuram.

Ačan bitirer o lafını, dädu deer:

– Bu da var nicä olsun.

Taa etiştirämeer dädu lafını bitirmäa, nicä birdän, sansın erin içindän, peydanêr bir büyük su dermeni. Kalêr İvançunun batüsü dermendä, o da gider ihtärlän ileri. Giderlär, giderlär, İvançu hep susêr. Dayanamêr ihtär da sorêr:

– Sän neçin bişey demeersin? Agaların buldular şansora kismetlerini, ama sän hep susêrsın da susêrsın? İvançu kıyışmaya-kıyışmaya kıyışêr da deer:

– Bän, dädu, evlenmäa isteerim. Ama isteerim olsun ölä bir kız, ani olsun üräa ölä, nicä benim.

Susêr dädu, düşüner, da sora deer:

– Vardı ölä bir kız, ama yavklu oldu, sabaa onun düünü. Ha alatlayalım, çocuum, da beki etiştiririz.

Giderlär onnar, giderlär da etişerlär bir küüyä. Bütün küüyün insanı konuşarmış, çalgıcılar çalarmış. Düünü oynarmışlar. Buyur ederlär bu yolcuları da konuşa. Dädu deer:

– Saa olun, saa olun, ii insannar. Biz konuşacez, eer verirsenez gelini te bu çocaa, – da gösterer İvançuyu.

Üfkelenen gençlär däduya. Hızlanêrlar uuratmaa däduylan İvançuyu.

– İsläa, biz kayılız vermäa bizim gelini İvançuya. Ama ilkin läazım demäa onnarın kismetini. Bakırlarda kaynêr horozlar hem pipilär. Eer horozlar konup sofralara, ötärselär, pipilär da trofa toplarsalar, ozaman verimiz.

Taa bitirämeerlär onnar laflarını, nicä horozlar fırlêrlar da konup sofralara, ötärlär, pipilär da kaçarak gelerlär da sofraların altında trofa toplêrlar.

Yok ne yapsinnar, gelmiş sıra versinnär gelini İvançuya.

– Görünür, ani onnarın kismetini! – şaş-beş olup, deer hepsi. Kalêr İvançu gelininnän düündä, ama yolcu dädu gider ileri.

Geçer geräa gibi vakıt. Getirer aklına dädu onun o üç genç yolcusunu da gider bakmaa, nicä onnar yaşêr. Etişer o su dermeninä. İş kaynarmış. Biri çuvarları çekärmış, başkaları taşıyarmış, üçüncüleri para ödärmış. Çorbacı sade gezinärmış da sevinmeliktän ellerini uuarmış. Yaklaşêr ona dädu da deer:

– Bän yolcuyum. Ver bana, çocuum, bir dilimcik ekmek. Pek dindim hem aaçım.

– Çoksunuz siz, dilencilär. Eer hepinizä birär dilim ekmek verisäm, siz dermeni dä iyeceniz, – deer çorbacı.

Bakêr dâdu ona da deer:

– Ne, bu da var nicä olsun.

Bir dä, kopêr bir boran, çekeder dökmää yaamur, da dermeni alêr su. Kalêr çorbacı kurulu.

Gider dâdu ileri da görer çayırda tırlanın yanında saayêrlar bir büük sürü koyun. Yaklaşêr dâdu çorbacıya da deer:

– Bän yolcuyum. Ver bana bir parçacık piinir. Pek aaçım.

– Çok dilenci senin gibi gezer burda. Eer bän hepsinizi doyursam, kalacam sade te bu kirligaylan, – deer çorbacı dâduya.

Bakêr dâdu ona da deer:

– Ne, bu da var nicä olsun.

Taa bitirämeer dâdu lafını, nicä birdän koyunnar garga olêrlar da uçêrlar. Kalêr çorbacı kirliga elindä, ama dâdu gider yoluna ileri.

Etişer o İvançunun evinä da yapılêr hasta. Çıkêr İvançunun gelini da çaarêr dâduyu içeri.

– Çekişecek sana kocan, – deer dâdu gelinä.

Bir dä gelir İvançu, alêr dâduyu koltuundan da geçirer içeri, yattırêr kaba döşeklerä.

– Ne oldu seninnän, dâdu, – kahırlı sorêr İvançu.

– Hastayım bän, çocuum. Olmalı ölecem. Bir ilaç sade var nicä beni kurtarsın: ilaç otun kökçeezi, ama bulmayacan sän onu, o pek paalı hem siirek bulunêr, – deer oflaya-oflaya dâdu.

Bakar İvançu karısına, karısı da İvançuya da deerlär:

– Bulacez biz bu ilacı, dâdu, sade alış. Çıkêr İvançu karısınnan öbür içeri, çıkarêrlar sandıktan kökçeezi da, getirip dâduya, deerlär:

– Te dâdu, kökçääz. Alış hızlı.

Kalkêr dâdu döşeklerdän, sarmaşêr İvançunun boynusuna da deer: – İilikçi adamsın sän İvançu, ilikçi senin gelinin dä, haliz adamsınız. Yaşayın kısımettä hem zenginniktä. Sallêêr dâdu sol elini da enindän akêr gümüş para, sallêêr saa elini da enindän akêr altın para. Elleşer dâdu İvançuylan hem gelinnän da gider yoluna.

DOORULUK

Adamın biri işlemiş, savaşmış, para toplamış, bir eni ev satın almış. Sora tutunêr aulun içindä bir pınar kazsın. Kazırkan, bir bakır altın paraylan bulmuş.

– Lääzım, – demiş, – bu bakırı altın paraylan götüreyim o adama, ani evi sattı bana, zerä bän ödedim sade onu, ne vardı erin üstündä, ama ne bulunêr erin içindä, onnar ona düşer.

Nasıl düşünmüş, ölä dä yapmış. Almış bakırı paraylan da gitmiş o adama, ani evi satmış ona.

– Aulda pınar kazdım, – demiş, – te bu bakırı altın paraylan buldum. O sana düşer, zerä bän ödedim sade ne vardı er üstündä. Buyur!

– Yok nasıl alayım! Paralar şansora senin, zerä bän sattım sana evi erin-nän birerdä, – demiş öbürü.

Ba al! Ba almayacam! – başlêêrlar çekişmää, kavga yapmaa.

Bir fikirli adamı yalvarêrlar dooruluk yapsın, onnarı uzlaştırsın. İhtâr savaşêr onnarı uzlaştırsın, parayı kardaş payı yapsınnar, ama başa sudu çıkaramêêr: biri verer, öbürü almêêr. Ačan görer, ani uzlaşmak bişeyä çık-mêêr, fikirli adam sorêr:

– Var mı sizin uşaklarınız?

Biri demiş, ani var delikannı çocu; öbürü demiş, ani var büyük kızı.

– Everin onnarı! – adam demiş. – Bakırı altın paraylan onnara verin!

Adamnar o saat uzlaşêrlar, uşaklarını evererlär, suvatu olêrlar, bakırı altın paraylan gençlerä vererlär.

«ERGENEKON» DASTANI

(*Parçalar*)

Oguz dedelerimizin folklorunda en eski dastannardır «Oguz Kagan» dastanı hem «Ergenekon» dastanı. Onnar annadêrlar dedelerimizin en eski zamannarı için, ani olmuşlar binnärlän yıl geeri, Altay meydannarında onnar yaşarkan. Sibiridä, Baykal gölün, Orhun hem Selenga derelerinin kırlarında, bayırlarında, daalıklarında.

«Oguz Kagan» dastanını biz üürendik. Şindi üürenecez «Ergenekon» dastanını.

Ergenekon – Altayda bayırlar, näända oguzlar bir pek zor vakıтта saklı durmuşlar bir pek kaavi duşmanın beterinä. Orada onnar çok vakıt hazır-lanmışlar kurtulup-çıkmaa o zaplıktan.

Da kurtulmuşlar. Onnara yardım etmiş hem yolu göstermiş Bozkurt. Bunnarı oguzlar gösterdilär, yaradıp bir dastan.

(...Oguz-türk yurtlarında oguz oku ötmeyän, oguz kolu etmeyän er yoktu. Bütün senselelär birleşeräk oguzlardan kin çıkartmaa örüdülär. Duşman geldi, uruşmak oldu. On gün uruştular. Oguzlar üstün çıktılar).

...Bir gün bütün yurtlukların hannarı hem beyleri av erindä annaştılar. «Oguzlara engel yapmazsak, işimiz aman olur», – dedilär. Dannar aarınca, baskına uuramış orducu gibi, aar üklerini, kötü mallarını brakıp, kaçtılar. Oguzlar baardılar, ani «Bunnarın düüşmäk havezleri geçti, tä kaçarlar», da ardlarına dakiştılar, etiştirdilär. Duşmannar ama birdän geeri döndülär. Uruşmak gider, onnar hep taa çokluk, başladılar oguzları ensemää, onnar hep öldürerlär taa onnarın yurtlarına etişip. Karıları, malları ölä aldılar, ani bir da ev kurtulmadı. Büyükleri hepsini kılıçtan geçirdilär. Küçükleri esir aldılar, gittilər.

Oguzlar pek azlık kalmıştılar. Duşman da onnara daalık-bayırlık ortasına kapatmış. Ama ki duşman onnarı başka bulamasın, onnar girmişlär çok taa derin, karannık, gezilmä erlerä. Orada bayırlar, daalıklar arasında, bütün dünnedän ayırık, yaşamaa kaldılar yaban hayvannarın hem kuşların aralarında. Buralar korkuluymuş, zerä yırtıcı canavar hayvannarı onnara zarar yaparmışlar. Ama yavaş-yavaş onnar üürenmişlär nicä yaşamaa yabannarın arasında, kâr birleşmää kimilerinnän, uşak ta büütmää. Buradan sensele-sensele olêrlar kaavi insannar.

Bir yol sade bilärmiş onnar, başka da yokmuş. O da ölä bir yolmuş, ki bir devä, bir at pek zor geçärmiş. Ama eer ayarı yannış basırsa, parça-parça olur!

Varlıklar – erdä akan sular, çöşmelär, türlü otlar, meyvalı aaçlar, türlü-türlü avlar vardı.

O erä Ergenekon adını koydular. Çok yıllar Ergenekonda kaldılar, zeedelendilär. Dörtüz yıldan sora Ergenekonda kendileri hem malları okadar zeedelendilär, ki sıymazdılar. Bu beterdän onnar bir erä toplandılar da anaştılar: «Boba-dedelerdän işittik, ki Ergenekonun dışında geniş erlär, gözäl yurtluklar varmış. Bizim yurdumuz eskilerdä o erlerdäymiş... Bayırların arasında yol izleyip bulalım. Geçip çıkalım. Duşmannardan düşelim!» – dedilär.

Hepsi bu sözü beenip, çıkmak için başladılar hazırlanmaa: silaah – kılıç, mızrak, kalkan, arkan, topuz, şincir, zırh gibi işlär örs-çokannan, körüklerin dä yardımınnan yaptılar. Çok hazırladılar!

Çıkmaa bir yol ama bulamadılar.

Ozaman bir demirci dedi: «Burada bir demir bayırı var. Yalınkata benzeer. Onun demirini eritsäk bir yol olur».

Gidip, o eri gördülär. Bu sözü dä beendilär. Bayırın geniş erinä bir kat odun, bir kat ta kömür dizdilär. Bayırın üstünü, arka yanını, beeri yanını da doldurduktan sora etmiş deridän körük yaptılar, etmiş erä koydular. Ateşleyip körükledilär. Tangri-allahın yardımınnan, ateş kızdıktan sora demir bayır, eriyip, akıverdi. Üklü devä çıksın kadar yol açıldı. O günü, orayı, o saat belledilär-kazdılar da dışarı çıktılar gözäl bir asker gibi. Onnara yolu gösterärmiş bir Bozkurt yabanı, sora da o onnarın öncesi gidärmiş.

Ergenekondan çıkması zamanda oguzların kagannıymış Börte Çine. O her taraflara haberlemiş, ani oguzlar Ergenekondan çıktılar.

Sora devlet tä kurdular kendilerine.

«OGUZ KAGAN» DASTANI

(Parçalar)

O uzak zamannarda, o unudulan zamannarda eski Altay meydannarında oguzların nezamansa bir anılmış hannar-hanı varmış. Adıymış Div-Yavku. Da onun varmış dört käämil oolları: Kara-han, Or-han, Kür-han hem Küz-han.

Bobaları öldüynän, onun erinä hannar-hanı kalmış Kara-han.

Kara-hanın bir oolu olmuş. Bu ool etişmiş sora oguzların en büük hanı, kaganı. Yaşamış o çok hem diil boşuna – çok ii hem girgin yaptıklar olmuş ana yurtluunun hem oguz senselenin faydasına. Ama alalım baştan.

Bu çocuk ilkin lääzımdı duusun, zerä Kara-hanın uşakları yoktu. Oguzun aylesindä uşak yokkan, hali, çocuk, o büyük bir kahrır.

Ama tä, günün birindä olêr bir uşakları, çocuk! Üzü gök, aazı ateş gibi kırmızı, gözleri açıkkaştan, saçları, kamları kara. Perilerdän gözäldi. Duumuştı kısmetli hem çok mertlik nışannarlan. Bir iş ama bozduydu annayı: bobanın sevin meliini – ilk südü ana memesindän emdi, başka da emmedi. Ana umudu kâybedardı artık, ani uşak yaşayacak. Pek kahrırlydı. Çocukak sa çii et, çorba hem içki istemiş. Lafetmää dä birdän başlamış. Kırk gündän sora bümüş, örümüş, oynamış. Bobası pek mayıl olmuş güzelliinä hem temiz teninä, erginniinä hem mertliinä da demiş: «Senselemizdä bundan käämil uşak yoktur duuduu!» Uşak ta, bir prorok gibi, aazından demiş: «Bän padişaa yurtasında duudum da bunun için adımı Oguz koyasınız!»

Oguz hızlı bümüş, kaavi hem kudretli bir batır olmuş. Oguz hep hatırlarmış oguz allahlarını Tangriyi. Da Tangri onun üstünä nur hayın indirmiş, ki bütün düneyä anılmış olsun türlü becermeklerdä: ok atmakta, mızrak hem kılıç kullanmakta hem dä bilgilerdä.

Sora Oguzu bobası Kara-han evermiş amıcalarının kızlarına. Sora da Oguz han olmuş bobasının erinä. O üürenmişti çok avlanmak hem düüş becermeklerini. Artık çemrekti. Sora da kagan oldu.

OGUZ BİR TİTSİ CANAVAR HAYVANINNAN DÜÜŞMÜŞ

O zamannarda, o erlerdä büyük daalıklar vardı. Çok ta derelär hem çukurlar vardı. Burada olan av hayvannarı hem burada uçan kuşlar çoktu.

Bu daalıklar da içindä bir büyük hem titsi canavar hayvan vardı: bir boynuz annısında, bacakları büyük hem kaavi tırnaklı, kuyruu kalın balaur kuyruu, aazı ateş dilli, derisi kalın hem çetin kabuk, ok, mızrak ona batamaz, bir dinozavraya benzardı. O beygir sürülerini hem insanı iyardı. Artık büyük hem aman bir canavardı. Pek aar bir zeetlän halkı ezardı.

Oguz Kagan korkusuz bir batırdı. Bu titsi hayvanı tutmaa da öldürmää neetledi.

Günnerdän bir gün Oguz Kagan avlanmaa o daalıklara çıktı. Bir karacayı tutup, onu bir süüt aacına baaladı da kendisi gitti. Sora sabaa oldu. Dannar aararkan genä geldi da gördü ki: o canavar hayvan karacayı almış.

Sora Oguz Kagan bir ayı tuttu. Onu altın kuşaannan aaca baaladı, kendisi dä gitti. Genä sabaa oldu. Dannar aararkan genä geldi da gördü ki: canavar hayvan ayıyı da almış.

Bu sefer aacın kökündä kendisi durdu. Canavar hayvanı geldi da boynuzunnan Oguzun kalkanına urdu.

Oguz mızraklan canavar gergedanın kafasına urdu da öldürdü onu. Kılıçlan kafasını kesti, aldı, gitti.

Genä geldii zaman gördü ki: bir tekir kartal canavarın barsaklarını iyer. Yaya oku koyup, tekir duanı öldürdü, başını kesti.

Sora Oguz Kagan dedi: «Gergedan canavar karacayı idi, ayıyı idi. Mızraam onu öldürdü demirdän oldu için. Canavarı tekir duan idi, onu okum öldürdü bakırdan oldu için», – dedi, gitti.

Oguz Kagannın Oguz-türk dedelerin yurtluu içindä bir ayozlu eri vardı. Bu olmuş, açan Oguza gök üzündän bir maavi şılaa gelmiş. Da çünkü Oguz Kagan Tangri allahlıktan bir ses kabul etmiş: nezaman da yardım istesä, yada ona duva etsä, yardım gelär.

Bir gün, deyecez, Tangriyä yalvararkan, gök üzündän maavi bir şılaa iner, içindän dä çok gözäl bir kız çıkêr. Oguz onunnan evlener. Bu kızlan üç oolu olêr. Adlarını Gün, Ay hem Yıldız koyêr.

Bir kerä dä Oguz Kagan, avlanmaa gidip, bir gölün ortasında bir aac görer. O aacın boşluunda çok gözäl bir kız görer da onunnan da evlener. Bu kızlan da üç çocu olêr. Adlarını Gök, Bayır hem Deniz koyêr.

Sora, nicä sölenir, altı oolun dördär çocukları olmuş da butakım 24 oguz senselesi olmuş, angılarından biz dä, gagaguzlar, çekileriz.

Kendi yurtluunda hem oguz senselesinin arasında işleri erleştirdikleri çok taraflı hem becerikli olmuş. Oguz Kagan käämil dä asker kurmuş, atlı asker, käämil dä askercilär üüretmiş, girgin, çevik, dinnenmâz. Ensenmâz bir asker.

Oguz Kagan bir boba gibi insanı severmiş, zorlardan kurtarmış. Ona Oguz ata da deerlärmiş.

Bir gecä Oguzun düşünä Tangri-allahlık gelmiş da demiş ona ki: dünnedä çok zavallı insannar zeetlenerlär fena kuvetlerin beterinä, kara kuvetlerin beterinä; onnarı basıp, kurtarmaa lăázım çekän insannarı.

Oguz Kagan, sabaa açıldıynan, ihtär fikirciyä Ulug Türükä düşünü anlatırmış. Fikirci demiş ki: bu bir izindir, onu tamannamak lăázım.

Oguz Kagan da annamış ki, Dünneyi kara, fena kuvetlerdän o kurtarsın lăázım. Toplayıp kaavi askerini, pinip alaca beygirinä, Dünneyi kurtarmaa yollanêr. Çok düüşlär götürer, enseer, çok meraklı razgelişlär olêr.

ALTIN HEM GÜMÜŞ KAPLAR

İtil deresinä etişip, onu nasıl geçeceklerini bilmeerlär. Asker arasında ama ii bir bey vardı. Onun adı Ulug Ordu Beydi. O fikirli bir adamdı; gördü ki, bu erdä pek çok aac var... O aaçları kesti da onnarın üstündän yatıp geçti. Oguz Kagan sevindi, güldü.

Derenin taa yukarkı boyunda askercilär, suya bakıp, dibindä çok türlü altın hem gümüş kaplar gördülär. Soyunup, suya atladılar, dibä daldılar. Ama bişey bulmadılar. Kenara çıkıp, su dibindä o paalı kapları gördülär, şaş oldular. Asker arasında başka da bir pek ii bey vardı, Kara Sülük adıydı. Ona bu meraklı razgelişi söleerlär. Kara Sülük yanına saklıda almıştı bobasını Yuşi Hocayı, ihtär hem çok bilän. Ona sordu, bu nedir. Boba sordu ki, o derä boylarında üüsek aaçlar varsa, kapları onnarın dallarında aarasınnar. Açan bakêrlar, kaplar o dallarda, ama görünerlär suyun dibindä.

Kapları alıp, suyu geçtilär. Düüşlär pek çirkin oldular ki. İtilin suyu gimbir gibi baştan başa kırmızı oldu.

Kurtarmaa düşünö ileri götüreräk, herkerä bayraanı açarak duşmana karşı yollanardı.

Bir gün Buz-Dag adında bir bayırın eteenä etişmiş. Çadırını kurdurmuş da sessizçä uyumuş. Dannar aararkan Oguz Kagannın çadırına güneş gibi bir şılaa girmiş. O şılaktan gök-maavi tüüdä hem eleli büük bir gözäl erkek kurt çıkmış. Bozkurt:

– Ey, Oguz, sän Dünneyi kurtarêrsın! Ey, Oguz bän senin käämil askerinin önündä gitmää isteerim, yolları göstermää.

Ondan sora Oguz Kagan çadırını toplattırdı da yollandı. O görärdi ki, askerın önündä gök-boz tüülü hem eleli Bozkurt gidärdi hem onun ardı sora asker gidärdi.

Bozkurt birkaç gün sora durdu. Oguz Kagan da askerinnän durdu. Bir kara bayırın önündä genä çirkin düüşlär oldu. Oklarınnan, mızraklarınnan hem kılıçlarınnan uruştular. Askerlerin arasında çok ölüm oldu. Oguz Kagan ensedi.

Oguz Kagan her zaman bir alaca beygirinä pinärdi. O beygirini çok sevärdi. Yolda bu beygir bir kerä gözdän kaybeldi, kaçtı. Burada büük bir bayır vardı. Üstündä dä don buz vardı. Onun tepesi suuktan bim-biyazdı. Onun için adı Buz-Bayırdı. Oguz Kaganın beygiri bu Buz-Bayırdın içinä kaçtı, gitti, Oguz Kagan bundan çok zeet hem kahr çekti.

Asker arasında ama bir kahraman bey vardı. Dokuz gün sora beygiri Oguz Kagana getirdi. Buz-Bayırdında çok suuk olduundan o bey kaarlan sarılmıştı, bim-biyazdı. Oguz Kagan sevinçlän güldü hem dedi: «Sän buradakı beylerä baş ol hem senin adın Karluk olsun».

Asker ilerledi. Yolda büük bir ev göründü. Bu evin duvarı altındandı, pencereleri gümüştändi, örtüsü demirdändi. Kapalıydı, da anatarı yoktu.

Asker arasında ama pek becerikli bir usta vardı. Adı Tömür Kaguldu. O örtüyü açtı.

Sora başka da senseleleri kurtarmaa gitmiş türlü zor erlerdä etişincä dünneyn «kenarina, nicä oguzlar ozaman sayarmışlar, Egiptä, Nil deresinin boylarına, näända beygirini sulayıp, Oguz Kagan ana yurtluuna döndü».

EVDA

Senselä çok özlemiştı Oguz Kaganı, çok sevinçlän karşı etti onu. Ama aalaştı da ki, kimi evdä kalan beylär dooruluksuzluklar yapmışlar. Oguz Kagan cezaya koydu onnarı.

Cenklerdä Oguz Kagannan barabar onun altı oolu da savaştılar. Onnara da nicä dä bütün askerinä Oguz Kagan çok şükürlär etmiş.

Oguz kagannarın eski bir adeti ydi avlanmak. Bunu çok özlemiştı Oguz Kagan. Ama ihtärdi deyni, oollarını çaardı da dedi avlansınнар onun erinä – gök kızından oolları Gün-Duusunda, er kızından da oolları Gün-Batısında avlansınнар.

Gün, Ay hem Yıldız çok av hem kuş avlandıktan sora, yolda bir altın yay buldular; onu aldılar hem bobalarına verdilər. Oguz Kagan sevindi, güldü,

yayı üçä böldü: «Ey, büyük oollarım, yay sizlerin olsun, yay gibi okları gökə kadar atınız!» – dedi.

Gök, Bayır hem Deniz çok av hem kuş avlandıktan sora, yolda üç gümüş ok buldular, aldılar hem bobalarına verdilər. Oguz Kagan sevindi, güldü, okları uzattı: «Ey, küçük oollarım, oklar sizlerin olsun. Yay oku attı, siz də ok gibi olun!» – dedi.

Sora Oguz Kagan bir büyük toy-konuş yaptı – kırk gün, kırk gecə idilər, içtilär hem sevindilər. Oguz Kagan nasaat söledi:

«Ey, oollarım, bän çok erlär aştım: Çok uruşmaklar başardım, çok mızrak hem çok ok attım, atlı çok örüdüm, düşmannarı aalattım, dostları sevindirdim. Bän Gök-Tangriyä borcumu tamannadım – şimdi yurtluumu sizä vererim!..»

Açan ama ana yurdu için laf gidärdi, Oguz yurdunu ondan üstün kimsey sevmäzdi, onun gibi mayıl ana erlerinin güzelliinä, zenginniinä, naturasına az vardı. Onun sözü buydu:

Beygirimi istäyin – veririm,
Kul-kızı istäyin – veririm,
Yurdumdan ama bir karış ta
Vermäm! – O senselemindir!»

Kullanılmış literatura

1. Arnaut D. İ. Lirikadan. Odessa: «Mayak», 2001
2. Baboglu İ. İ. «Gagauz dili hem literatura» 8-ci klas. Kişinöv: «Ştiința», 2008.
3. Baboglu N. İ. Sözlük. Gagauzça-rusça hem rusça-gagauzça. Kişinöv, 1993.
4. Baboglu İ. İ. hem Baboglu N. İ. Gagauz dilindä gramatika kuralları. Kişinöv: «Ştiința», 2000.
5. Bulgar S. S. Annatma toplumu.
6. Vasilioglu K. K. Annatma toplumu «Ana tarafım – benim sevgilim». Kişinöv: «Ştiința», 2005.
7. Kırmızı Ê. A. Sözlük. Rusça-gagauzça-türkçä-rumunca. Turtıya. 2010.
8. Kior İ. F. Lirikadan. Odessa: «Mayak», 2001.
9. Kuroglu S. S. Annatma toplumu «Yollar». Kişinöv: «Ştiința», 2000.
10. Çakir M. M. Gagauzlar: istoriya, adetlär, dil hem din. Kişinöv: «Pontos», 2007.
11. Модельна навчальна програма «Гагаузька мова. 5-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Мілков А.М., Кіор І.Ф.)
12. Покровська Л.А. Сучасний курс гагаузької мови (курс лекцій). Комрат, 2007.
13. Правила орфографії і пунктуації гагаузької мови (Нова редакція). Кишинів: «Elan Poligraf», 2015.

BAALAYICILAR

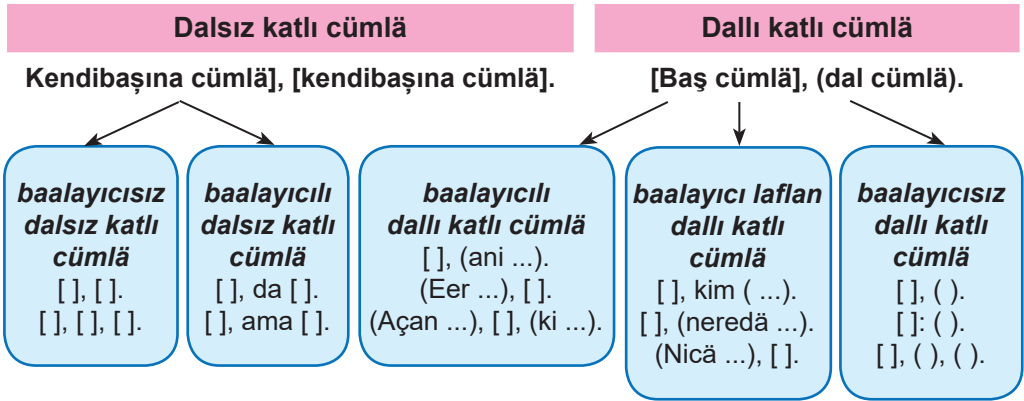
Koordonativ baalayıcıların çeşitleri, maanaları hem kullanılması

Kullanılêrlar	
Birsoy cümlä paylarında	Baalayıcı dalsız katlı cümlelerdä
1. Birleştirän baalayıcılar: <i>da, hem, da/dä, ta/tä, ne ... ne, ne ... ne dä</i>	
1) Komşu tokadın yanında oturêlar dört adam da anêlar geçmiş vakıtları. 2) Düdu erken sabaalen dışarsını süpürer hem inää sürüyä kolverer. 3) Küüdä dä, dolaylarda da dua evinä sevinärdilär. (<i>D. Kara Çobana görü</i>) 4) Kızçaaz korkudan ne soluyabiler, ne söyleyabiler bişey.	1) Gün sıcaa şansora kesildi, da küüdä insannar başlêêlar toplanmaa derneklerä. (<i>D. Kara Çobana görä</i>) 2) Geçän pazar ne bän gittim maaleya, ne bana birkimsey geldi. 3) Lişeycilerdä uroklar geçer sabaalen, küçük üürenicilerdä – üülendän sora. 4) Bu maaledä her gün hem Mani babu sokaa çıkêr, hem Petrika dädu bütün gün tokatçıın yanında sundurmada oturêr.
2. Karşıtlaşan baalayıcılar: <i>ama, sa, sä</i>	
1) Bizim dädu gençliindä fukaaraydı, horuya gelärdi aalemin rubasinnan, ama şendi. (<i>D. Kara Çobana görü</i>) 2) Gecä avtor yazdı annatmanın taa bir variantını, ama sabaalen onu beenmedi da yırttı. (<i>D. Kara Çoban</i>)	1) Hayırsız gelärdi pek, ama Kırboba lääzımdı sıksın kendini, dayansın, baarmasın. (<i>D. Kara Çobana görä</i>) 2) Lääzımdı paklamaa çetkacıkları, hazırlamaa boyaları, Sarafım sä durardı dizi üstündä, çekilmäzdi resimnemää. (<i>D. Kara Çobana görä</i>)
3. Ayırdan baalayıcılar: <i>ya... ya da, osa, ba ... ba</i>	
1) Kış yortularında babular vererlär uşaklara ya gölmecik, ya basma, ya kolaç, ya tatlılık. 2) Danil ba uzaklanardı kasabadan, ba genä yaklaşırdı ona. (<i>D. Kara Çobana görä</i>) 3) Sän, kızım, işini bitirdin mi osa taa hiç tutunmadın mı iştän?	1) Uzun kış avşamnän kızlar ya dernek birkimseydä yapardılar, ya da evdä onnarı anaları dokumaa üüredärdi. 2) Resimä tutunaceykan, Sarafım ba acıkardı, ba kırdä peyzaj diildi uygun, ba birkimsey gelärdi onun yanına... (<i>D. Kara Çobana görä</i>) 3) Büün kıra bütün günä mi gidersiniz, osa iş üülenä kadar bitecek mi?

DAL CÜMLELERİN SOYLARI

Dal cümlelerin soyları	Cümlelär	Shemalar
Subyekt dal cümlä	Kim tanıyer aalemin hayırlarını, o kendi da dolu hayırlan. (D. Kara Çoban)	(Kim ...), [o ...].
	Kimin var kendi aklısı, o bakmeer her-kerä aalemin laflarına. (D. Kara Çoban)	(Kimin ...), [o ...].
Predikat dal cümlä	Dal fidanı netakım , benim boyum otakım. (Türküdän)	(... netakım), [... otakım].
	Nesoy fidan, emiş tä ölä. (Söleyiş)	(Nesoy ...), [... ölä].
Bellilikçi dal cümlä	Herbir kasabanın, nereyi gidersin seftä, interesi ii görüner.	[Herbir kasabanın , (nereyi ...), ...].
	Geldi aklımıza bir islää ideya, açalım şkolada bir muzey.	[... ideya], (...).
	Gelecek o gün, açan bizim klas gidecek Beşalma muzeyinä.	[... gün], (açan ...).
Annadıcı (tamannıkçı) dal cümlä	Belliydi, ani Zlata dindi. (D. Kara Çoban)	[Belliydi], (ani ...).
	O deer, ki bensiz yokmuş nicä yaşasın.	[... deer], (ki ...).
	Hatır gütmää lääzım ona, kim kendisi başkasını hatırlêêr.	[... ona], (kim ...).
Hallıkçı dal cümlä	Evin duvarları kara, zerä onnar hiç bir kerä yoktur kireçlendii. (D. Kara Çoban)	[... kara], (zerä ...).
	Neredä yok annaşmak, orada yok kıs-met tä.	(Neredä ...), [orada ...].
	Alatlêêr adamnar, çünkü daa içindä başlêêr karannık çökmää.	[Alatlêêr ...], (çünkü ...).
	Ki bekçiyi uyku basmasın, o bütün gecä geziner ötää-buyanı.	(Ki ...), [... geziner ...].
	Topraa lääzım ölä kullanmaa, ani o din-mesin da hep bereket versin.	[... ölä...], (ani ...).

KATLI CÜMLÄ

KOORDONATİV BAALAYICILARLAN CÜMLELÄR

Birleştirän b.: da, hem, da/dä, ta/tä, ne ... ne	1) Bulutlar kaybeldilər, da göktä kaldı bir incecik biyaz tütüncük perdesi. 2) Göktä bulutlar karışêr, hem çimçirik çakêr	[], da []. [], hem [].
Karşıtlayan b.: ama, sa, sa	1) Belaya var nicä kasavetsiz dä bakmaa, ama var nicä ürään dä kopsun, yakından baktıynan ona. 2) Biz oyalandık, onnar sa geeri dönmüşlär.	[], ama []. [], [... sa ...].
Ayırdan b.: ya... ya da, osa, ba ... ba	1) Ba can erim düülürdü, ba kafam başlardı acımaa, ba boşum sancılardı. 2) Kışın bitki günnerindä var nicä ya kaar atıştırsın, ya yaamur yaasın.	Ba [], ba [], ba []. [...ya...], ya [].

TUTUNUZ AKLINIZDA BU LAFLARIN YAZILMASINI

A

aar
adım-adım
aldıcaan
aldıynan
alan
alan-alan
almadaan
ana-boba
aaramaa
atmaa
ayırık
avşam

B

beş-altı
bezbelli
bıldırdan
bir buçuk
birär-birär
bir-iki
birkaç
bir kerä
bişey-bişey
bim-biyaz
bitmedään
busoy
boz
but

C

ceviz

Ç

caarış-baarış
çanta
çin-sabaalen
çok-çok

D

daava
dan
demäk
demir yol
diil
dip
dooru
dooruldum
düdücäk
duuup
dünnä

E

el
elcääz
er
ev
evel

G

gagauzça
gecä-gündüz
geleceydim
geldicään
geldiynän
gerää gibi
geeri dooru
gelmää
giinip
gölmecik
görän
görmedään
görä-görä
günbatısı
günduusu

H

hardal
hasta
hatır
hava
havez
haşlak
hazır
hayır
haylak
hayvan
hertürlü
her kış
herzaman
henez
horoz
hızlı

I

ıştırıcı

İ

ilkyaz
inanıcılar
isteerim
ışitmäz

K

kabuledän
kalan
kalmazdı
karagöz
karı-koca
kaplayınca
katmêêr
kıp-kırmızı

kırkayak
kızkardaş
koyup
kuan
kutlamaa
kup-kuru
kurt-kuş

L
laf
lääzım

M
maraz
mayıl

N
naanä
neet
nicäsä

O
ool
oolum
osaat
oynayan

Ö
ötäänna
öteeyıl
ötöögün

P
paskellä böcää

R
renk

S
saat
sabaa
salına-salına
saklar
sap-sarı
sarı saçlı
serbest
sergen
sırcık
sivri burnulu
sofra
sormadaan
soruş-cuvap
söleyän
söleyincä
suan

T
tabeet
tavşam
te bu
tezdä
toz
tutar
türlü-türlü

U
uur
uç
uçup-gitmää
uzun sakallı

Ü
üünmäk
üüsek
üzsüz

Y
yaamur
yaarın
yan-yan
yardım
yazabilmää
yazêrım
yıl
yıldız
yımırta
yolcaaz
yorgan
yumak
yuurmaa
yuurt

Z
zamannêêrsın
zor

İÇİNDEKİLÄR

§ 1. GAGAUZ DİLİN MAANASI HALKIN YAŞAMASINDA Значення гагаузької мови в житті народу.....	4
§ 2. TEKRARLAMAK. SADÄ CÜMLÄ. BİRBAŞPAYLI HEM İKİBAŞPAYLI CÜMLELÄR Повторення. Просте речення. Речення односкладні та двоскладні.	9
§ 3. TEKRARLAMAK. CÜMLENİN BİRSOY PAYLARI. BİRSOY PAYLARDA BÜTÜNNEŞTİRİCİ LAFLAR Повторення. Однорідні члени речення. Узагальнюючі слова при однорідніх членах речення.....	18
§ 4. DANIŞMAK. DAR HEM GENİŞ DANIŞMAKLAR Звертання. Непоширені і поширенні звертання.	26
§ 5. TEKRARLAMAK. KOYULMA LAFLAR, LAFBİRLEŞMELÄR, CÜMLELÄR Повторення. Вставні слова, словосполучення, речення.	28
§ 6. CÜMLENİN AYIRILI İKİNCİLİ PAYLARI Відокремлені члени речення.	33
§ 7. KATLI CÜMLÄ Складне речення.	38
§ 8. ANNAYIŞ DALSIZ KATLI CÜMLÄ İÇİN Поняття про складносурядне речення.	42
§ 9. BAALAYICILAR DALSIZ KATLI CÜMLELERDÄ. DURGUÇLUK NIŞANNARI DALSIZ KATLI CÜMLELERDÄ Сполучники у складносурядних реченнях. Розділові знаки у складносурядних реченнях.	46
§ 10. ANNAYIŞ DALLI KATLI CÜMLÄ İÇİN Поняття про складнопідрядне речення.	52
§ 11. DALLI KATLI CÜMLENİN SOYLARI Основні види складнопідрядних речень.....	56
§ 12. BELLİLİKÇİ DAL CÜMLELÄR Складнопідрядні речення з підрядними означальними.....	62
§ 13. ANNADICI (TAMANNIKLI) DAL CÜMLELÄR Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.....	67
§ 14. HALLIKLI, ERLİK HEM ZAMAN DAL CÜMLELÄR Складнопідрядні речення з підрядними місця і часу.....	71
§ 15. NEET, SEBEP DAL CÜMLELÄR Складнопідрядні речення з підрядними причини, мети.	77
§ 16. NİCELİK HEM NEKADARLIK DAL CÜMLELÄR Складнопідрядні речення з підрядними способу дії і ступеня.	83

§ 17. YARAŞTIRMA DAL CÜMLELÄR	
Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними	86
§ 18. SANKİLİK DAL CÜMLELÄR	
Складнопідряді речення з підрядними умови	92
§ 19. BRAKIM DAL CÜMLELÄR	
Складнопідрядні речення з підрядними допустовими	95
§ 20. BİRKAÇ DAL CÜMLELİ KATLI CÜMLÄ	
Складнопідрядні речення з кількома підрядними	99
§ 21. BAALAYICISIZ KATLI CÜMLÄ	
Безсполучникові складні речення	105
§ 22. VİRGÜL HEM NOKTAYLAN VİRGÜL KATLI CÜMLELERDÄ	
Кома та крапка з комою в безсполучниковому складному реченні ..	110
§ 23. İKİ NOKTA BAALAYICISIZ KATLI CÜMLEDÄ	
Двокрапка в безсполучниковому складному реченні	114
§ 24. ÇİZGİ BAALAYICISIZ KATLI CÜMLELERDÄ	
Тире в безсполучниковому складному реченні	120
§ 25. KATLI SİNTAKSİS KONSTRUKTİYASI TÜRLÜ BAALANTIYLAN	
Складні речення з різними видами зв'язку	124
§ 26. DOORUDAN SÖZLÄN CÜMLELÄR	
Речення з прямою мовою	129
§ 27. KIYNAŞ SÖZ	
Речення з непрямою мовою	133
§ 28. DİAŁOG. POLİŁOG	
Діалог. Полілог	137
§ 29–30. ÜÜRENİLMİŞİN TEKRARLANMASI 5-9 KLASLARDAN	
Повторення вивченого у 5–9 класах	141
SÖZ İLERLEMESİ	
<i>Розвиток мовлення</i>	147
§ 31. KISADAN ANNATMAK TEKSTİ, AÇIKLAYARAK BİR YADA TAA ZEEDÄ BİRİ-BİRİNÄ BAALANTILI FİKİRLERİ (AAZDAN)	
Стислий усний переказ тексту з однією або кількома видами взаємопов'язаних думок	148
§ 32. KONTROL YAZMAK TAKRİRİ	
Контрольний письмовий переказ	151
§ 33. AYIRILMA ANNATMAK TEKSTİ, AÇIKLAYARAK BİR YADA TAA ZEEDÄ BİRİ-BİRİNÄ BAALANTILI FİKİRLERİ (AAZDAN)	
Вибірковий усний переказ тексту з однією або кількома видами взаємопов'язаних думок	153
§ 34. YARATMA MORAL-ETİKA, CÜMNÄ TEMALARINA	
Твір на морально-етичну (суспільну тему)	159
§ 35. TAKRİR-ÇEVİRMÄK	
Переказ-переклад	161
§ 36. KISADAN ANNATMAK TEKSTİ ARTİSTİK STİLİNDÄ (AAZDAN)	
Стислий усний переказ тексту художнього стилю	165

§ 37. AYIRILMA ANNATMAK TEKSTİ PUBLİTİSTİK STİLİNDÄ	
Вибірковий переказ тексту публіцистичного стилю.....	167
§ 38. KONTROL YAZMAK YARATMASI	
Контрольний письмовий твір.....	170
§ 39. ANNATMA KENDİBAŞINA AYIRILMA TEMAYA	
Оповідання на самостійно вибрану тему.....	173
§ 40. AVTOBİOGRAFİYA	
Автобіографія.....	175
§ 41. TEKSTLÄR ÇEVİRMAK İÇİN GAGAUZ DİLİNÄ	
Тексти для перекладу гагаузькою мовою.....	176
§ 42. AYIRMAK TAKRİRİ TEKSTÄ PUBLİTİSTİK STİLİNDÄ	
Вибірковий переказ тексту публіцистичного стилю.....	181
§ 43. AAZDAN HEM YAZILI YARATMA-YAZDIRMA RESİMNERÄ	
GÖRÄ	
Усні й письмові твори-описи за картиною.....	183
AUDİROVANİYE	
<i>Аудіювання</i>	185
SESLÄN OKUMAK	
<i>Читання вголос</i>	191
YARATMALI LİTERATURA	
<i>Творча література</i>	211
KULLANILMIŞ LİTERATURA	
<i>Використана література</i>	231
TUTUNUZ AKLINIZDA BU LAFLARIN YAZILMASINI	
<i>Запам'ятайте написання слів</i>	235

Навчальне видання

**ВЕЛІКСАР Людмила Георгіївна
КУРОГЛО Надія Іванівна
МІЛКОВ Анатолій Миколайович
КІОР Іван Федорович**

ГАГАУЗЬКА МОВА

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Гагаузькою мовою

Редактор *Єфтинія Сюрма*
Художній редактор *Марина Шутурма*
Коректор *Людмила Піркова*
Верстка *Лілія Гринчишин*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,50.
Обл.-вид. арк. 18,70. Тираж 141 прим.
Зам. № 26-341

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua; svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017